

Dømt til døden ...?

udstødelse hos Jehovas Vidner

psykiske og sociale konsekvenser

3. del

Den psykiske og sociale krise efter udstødelsen

Eksistentiel masochisme

Problemer i forbindelse med udstødtes resocialisering

Søren Bo Rødgaard Henriksen

Dømt til døden ...?
Udstødelse hos Jehovas Vidner – psykiske og sociale konsekvenser
3. del

© 2007, 2013 Søren Bo Rødgaard Henriksen

www.sbrh.dk

Eget forlag og tryk

ISBN 87-991500-3-4

Alle rettigheder forbeholdes. Mekanisk, fotografisk eller anden form for gengivelse af denne publikation eller dele deraf er uden forfatterens skriftlige samtykke, forbudt ifølge gældende dansk lov om ophavsret. Undtaget herfra er korte uddrag til brug ved anmeldelser.

Indholdsfortegnelse

Forord	4
07 – Hvorfor accepteres udstødsespolitikken?	6
07.1 – Holdningen til det at angive	8
07.2 – Accepten	8
07.3 – Hvornår og hvordan Jehovas Vidner lærer om udstødelse	11
07.4 – Accept-komplekset	12
07.5 – Angstprocessen	15
08 - Den psykiske og sociale krise efter udstødelsen	22
08.1 – Krisens årsager	24
08.1.1 – Døden før og nu	27
08.2 – Krisens forløb	28
08.2.1 – Krisens elementer	29
08.2.2 – Handlingstidspunktet	31
08.2.3 – Kaosfasen	31
08.2.4 – Erkendelsestidspunktet	31
08.2.5 – Vakuumfasen	32
08.2.6 – Dødsfasen	33
08.2.7 – Nyorientering	34
08.2.8 – Resocialisering	35
08.3 – Overgangsfænomener	36
08.4 – Eksistentiel masochisme	38
08.5 – Selvmord og selvmordsforsøg	40
09 – Dømt til døden?	42
09.1 – Sproget	44
09.2 – Billeddannelse	47
09.3 – Angstprocessen	52
10 – At hjælpe udstødte og frafaldne	56
10.1 – At hjælpe er at forstå	59
10.2 – Når hjælpen ydes	59
10.2.1 – Undlad at tale dårligt om Jehovas Vidner	59
10.2.2 – Vær opmærksom på sproget	60
10.2.3 – At give plads, rummelighed hos hjælperen	62
Litteraturliste	65
Bilag	66

Forord

Dette hæfte er det tredje af i alt tre hæfter, der har til formål at give et indblik i den praksis som trossamfundet Jehovas Vidner udøver over for medlemmer, som er blevet ekskluderet eller som er i risiko for at blive det, ligesom det er min hensigt at pege på forskellige konsekvenser af denne praksis.

Dette og de øvrige to hæfter henvender sig til dem der ønsker at opnå en indsigt i de problemer, der knytter sig til en udstødelse fra Jehovas Vidner. Ud over de mennesker, som på den ene eller anden måde er berørt af en udstødelse, fx at de i deres familie eller omgangskreds kender til en som er udstødt af Jehovas Vidner, kan det være:

- psykologer, psykiatere, pædagoger, socialrådgivere og andre, som kommer i kontakt med mennesker, som har været gennem en udstødelse fra Jehovas Vidner, vil kunne hente nyttige oplysninger med henblik på at kunne forstå deres baggrund og aktuelle situation.

- studerende, som gerne vil beskæftige sig med udstødelse, enten generelt eller som det sker hos Jehovas Vidner, og de konsekvenser som dette kan have. Her tænker jeg fx på psykologistuderende, studerende på de sociale højskoler og de pædagogiske uddannelser.

- sidst, men ikke mindst vil hæfterne være til nytte for udstødte og frafaldne, en hjælp til en få sat ord på deres oplevelser eller få afklaret nogle af de ubesvarede spørgsmål, de går og tumler med.

Det første hæfte indeholder en kort introduktion til Jehovas Vidner, hvad de tror på, deres oprindelse og udvikling fra en lille religiøs bevægelse til et verdensomspændende trossamfund. Derefter følger en diskussion af en påstand som ofte bliver fremført i forbindelse med Jehovas Vidner: Hjernevask. I forlængelse heraf gennemgår jeg den proces, der foregår fra et menneske møder Jehovas Vidner til det bliver medlem. Samtidig introduceres nogle af de begreber som implementeres i sprogbrugen i konverteringsperioden, som dels bliver brugt til at definere, hvor i konverteringsprocessen vedkommende er, dels som en del af konvertittens nye selvopfattelse og nogle til sit nye sociale netværk.

I det andet hæfte bliver udstødelserprocessen gennemgået fra den første mistanke og de første anklager, sagsbehandlingen og frem til selve udstødelsen. Derefter følger en gennemgang af en række sociale konsekvenser der følger med en udstødelse. Sidst i hæftet berører jeg nogle af de problemstillinger der er i forbindelse med sager om forældremyndighed og samkvemsret efter en skilsmisse mellem et Jehovas Vidne og en udstødt, samt den holdning som Jehovas Vidner og Vagttårnsorganisationen udviser over for gældende retspraksis.

I det foreliggende hæfte, det tredje og sidste, gennemgår jeg nogle af de faktorer som er medvirkende til at medlemmerne af Jehovas Vidner tilsyneladende villigt accepterer udstødelspolitikken og pligten til at angive afvigende trosfæller, selv når der er tale om

familiemedlemmer. Derpå følger en beskrivelse af den krise som mange udstødte må igennem, en krise som for manges vedkommende påvirker deres liv i adskillige år efter udstødelsen. Sidst i hæftet vil der være nogle råd og anbefalinger, hvis man fx i kraft sin profession er i kontakt med udstødte.

Når der er behov for disse hæfter er årsagen bl.a., at der i forbindelse med en udstødelse som den Jehovas Vidner praktiserer ofte udløser eller er årsag til ”skjulte” problemer og konflikter, som fordrer en realviden om udstødelsens forudsætninger, vilkår og konsekvenser. Set ude fra vil man ved en umiddelbar betragtning af den udstødtes situation i de fleste tilfælde få det indtryk, at der er tale om ”almindelige” problemer, som ikke adskiller sig væsentligt fra andre, som har været genstand for en social udstødelse. Og som sådan er den krise en udstødelse fra Jehovas Vidner udløser, isoleret set, ikke anderledes end enhver anden udstødelse: marginalisering, tabsoplevelse, etc. Og alligevel er der en fundamental forskel på social udstødelse i almindelighed og en social udstødelse der er religiøst betinget, som det er tilfældet hos Jehovas Vidner.

En social udstødelse indebærer ganske vist tab af sociale relationer, social og følelsesmæssig tryghed, hvilket i selv sig kan være ganske problematisk for den der udstødes. Men for den person som gennemlever en udstødelse fra Jehovas Vidner, omfatter udstødelsen desforuden noget langt mere fundamentalt, tabet af en eksistentiel forståelsesramme, tabet af en grundlæggende verdensopfattelse, som en gyldig reference- og fortolkningsramme. Endvidere, det (fx religiøs overbevisning, moral, etik, sociale normer) der legitimerer den udstødtes handlinger, det der fremmer eller hæmmer motivationen, er med udstødelsen bragt i et modsætningsforhold til den udstødte og dennes interesser. Samtidig oplever mange udstødte fra Jehovas Vidner i kortere eller længere perioder at være fanget i et dilemma: længslen efter et nyt liv uden for Jehovas Vidner, men samtidig tør de ikke give slip på det de havde.

Hvis den udstødte betragtes og behandles ud fra de samme præmisser, som andre der har været gennem en ”almindelig” udstødelse, hvis man overhovedet kan tale om en sådan, vil der i bedste fald være tale om ingen eller kun ringe nytteværdi af den hjælp der ydes, - i værste tilfælde vil resultatet blive en forværring, med forkrampning og forarmning af personens psykiske tilstand og sociale situation. Dermed siger jeg ikke, at der skal tages særligt hensyn til udstødte medlemmer af Jehovas Vidner, men et *anderledes* hensyn, en anden tilgang end man normalt ville have til personer der er genstand for en social marginalisering og udstødelse.

Det er ikke min agt at gøre mig til dommer over hvorvidt Jehovas Vidners tro og religiøse praksis er rigtig eller forkert med hensyn til udstødelse. Det er mit ønske og håb at jeg med disse hæfter vil kunne bidrage til en mere nuanceret forståelse af og indsigt i Jehovas Vidners udstødelspolitik og dens konsekvenser, samt bibringe læseren en bedre forståelse af den virkelighed, der er knyttet en udstødelse, både for den udstødte og for dem som er berørte heraf, fx ægtefæller, børn og familiemedlemmer.

07 – Hvorfor accepteres udstødelsespolitikken?

En af hjørnestenene i Vagttårnsorganisationens fortsatte mulighed for at opretholde et stærkt og kontrolleret socialt/religiøst privat- og menighedsliv er angiverpligten, som er en integreret del af forudsætningen for en effektiv udstødelsespraksis. Princippet bag denne praksis er, at det enkelte medlem har et personligt ansvar for at sikre, at ingen medlemmer af menigheden der "lever i synd", uden at der gøres noget for at rette på forholdet. - Dette har udviklet sig til, at det enkelte Jehovas Vidne fungerer som Vagttårnsorganisationens forlængede øje og arm.

Altafgørende for Jehovas Vidner er deres loyalitet mod deres Gud, Jehova, og Vagttårnsorganisationen. Denne loyalitet er en betingelse hvis et medlem af Jehovas Vidner skal gøre sig nogen forhåbninger om at blive frelst, hvilket er en af de grundlæggende årsager til at angiveriet ikke alene kan opretholde, men også opfattes og fremstilles som en positiv handling, en kærlighedsgerning. Angiverpligten forsvares med, at det er "synderen" der har fejlen, fordi han/hun ikke selv har bekendt det forhold der har påkaldt sig opmærksomhed.

Ordet "angiveri" har for de fleste mennesker en meget negativ klang – hvilket også gælder for Jehovas Vidner, men pligten til at angive en trosfælle til menighedens ældsteråd indtræder, hvis et medlem har begået en synd der kan føre til udstødelse, og vedkommende ikke på eget initiativ bekender den pågældende synd overfor ældsterådet. Forpligtigelsen til at angive omfatter alle, hvilket f.eks. betyder at ægtefæller er forpligtet til at angive hinanden, at børn skal angive forældre og omvendt, om nødvendigt.¹

»Hvis I er kristne i familien og din far eller mor er afhængig af alkohol eller får anfald af ubehersket vrede, vil du naturligvis føle dig forpligtet til at sikre dig at det bliver drøftet igennem med menighedens ældste.«

- Vågn Op! 22. maj 1995, side 28

»Som 18-årig flyttede hun hjemmefra og sammen med en mand. Hun tog hjem og fortalte det til forældrene, og de angav hende straks, sådan som de var forpligtet til at gøre, ... «

- Søndagsavisen, region 5, 24. maj 1992

Vagttårnsselskabet påpeger endvidere at medlemmernes mulighed for at opleve den lovede frelse er forbundet med villigheden til at angive en trosfælle: *»Vor fælles frelse er en uforlignelig skat. Skal vi opnå den, må vi blive ved med at vandre retskaffent ind for Jehova. Lad os da hjælpe hinanden til at gøre dette, og aldrig blive delagtige i andres synder.«*² Budskabet er klart og utvetydigt: Skal du opleve virkeliggørelsen af det du tror på, er det betinget af om du er villig til at angive din næste – og gør det, hvis det viser sig nødvendigt!

For yderligere at understrege betydningen af denne villighed til at angive syndere der

¹ Vagttårnet 15. november 1985, side 20. ff.; Vagttårnet 15. august 1997, side 27: *»Hvad så hvis man ikke er ældste og man får oplysning om at en anden kristen har gjort sig skyldig i en alvorlig synd? Den lov Jehova gav Israels nation, indeholder gode retningslinjer. Hvis nogen blev vidne til frafaldne handlinger, oprør, mord eller andre alvorlige forbrydelser, var vedkommende ifølge Moseloven forpligtet til at meddele det og afgive vidnesbyrd i sagen. I Tredje Mosebog 5:1 læser vi: "I det tilfælde at en sjæl synder idet han har hørt en offentlig forbandelse og han er vidne - hvad enten han har set noget eller ved noget - og ikke meddeler det, da skal han bære ansvaret for sin misgerning." ... Skønt de kristne ikke er underlagt Moseloven, lader de sig stadig lede af de principper der ligger til grund for den.«*

² Vagttårnet 15. november 1985, side 22.

ikke selv er gået til de ældste fremhæver man, at sådanne skjulte synder kan betyde at hele menigheden kommer til at lide straf, at synden ikke kun rammer den begået den og den der dækker over den, men at sådanne synder har konsekvenser for hele fællesskabet. »*Enkelt-personer som praktiserer urenhed eller fremturer i synd, kan forårsage at hele menigheden bliver besmittet og pådrager sig Jehovas mishag indtil der tages skridt til at irettesætte eller fjerne vedkommende.*»³ Hvis et Jehovas Vidne derfor dækker over en synd han/hun har kendskab til, kan vedkommende være den direkte årsag til at menigheden pådrager sig et kollektivt ansvar for den

Selvom det anbefales at man taler med synderen inden man angiver vedkommende er der dog visse undtagelser, hvor man finder det »tilrådeligt« at et medlem går direkte til menighedens ældste uden at have kontaktet den anklagede først. I Vagttårnsselskabets vejledning⁴ anføres der tre eksempler:

For det første i de tilfælde, hvor vedkommende selv har taget del i overtrædelsen, som i tilfælde af utugt eller ægteskabsbrud. For det andet i de tilfælde, hvor han/hun har været offer for overtrædelsen, som i tilfælde af fx blodskam eller voldtægt. Endelig for det tredje, hvis vedkommende er meget frygtsomt (underforstået, at vedkommende ikke har modet til at konfrontere en overtræder og opfordre ham/hende til at gå til bekendelse). Det er imidlertid ikke ualmindeligt blandt Jehovas Vidner, at et medlem går direkte til de ældste, uden først at have opfordret synderen til at bekende sin synd eller konfrontere vedkommende med mistanken herom. Det gælder for eksempel i sager, hvor det drejer sig om rygning eller en vanemæssig stor indtagelse af alkoholiske drikke.

Hvor det tidligere blev opfattet som det mest ”naturlige” eller rigtige at opfordre en synder til at bekende sin synd *inden* man kontakter de ældste, er der sket et skred på dette punkt i den officielle praksis. I 1997 fremkom disse tilkendegivelser: »*Nogle vil måske vælge straks at henvende sig til de ældste, hvilket ikke er forkert at gøre.*»⁵ Og: »*Hvis der er forhold i en menighed der virker nedbrydende, er det ikke bagtalerisk at underrette tilsynsmændene.*»⁶

Grænsen for hvornår et Jehovas Vidne kan/skal gå direkte til de ældste er ikke alene blevet mere flydende, men der er også sket en yderligere indskrænkning af den ”private sfære”, det ”uovervågede” rum, at mistænkeliggørelse i forhold til det man ikke umiddelbart har kendskab til eller indsigt i højere grad er blevet dominerende. Endvidere har det også den konsekvens at sociale relationer og den almene gensidige fortrolighed er blevet mere skrøbelig. Man skal i denne forbindelse også være opmærksom på, at udtrykket ”i en menighed” ikke begrænser sig til den konkrete menighed som vedkommende er medlem af, men omfatter alle sider af tilværelsen. Hvordan medlemmerne fungerer åndeligt (religiøst) og socialt indbyrdes i en menighed betragtes i mange henseender som et udtryk for, hvordan de lever deres liv i hverdagen, når de ikke er sammen med trosfællerne. Menighedsliv og privatliv er uadskilleligt når det gælder spørgsmål som renhed, synd og velsignelse. Hvad

³ Vagttårnet 15. august 1997, side 28.

⁴ ‘Giv agt på jer selv og på hele hjorden’ (1991 udg.), side 118.f.

⁵ Vagttårnet 15. august 1997, side 27.

⁶ Ibid., side 28.

det enkelte vidne gør i det ”skjulte”, godt eller dårligt, vil før eller siden manifestere sig i det sociale og åndelige liv i menigheden.

Vagttårnsselskabet anbefaler ganske vist at man ud over at opfordre synderen til at bekende sin synd også giver vedkommende »et rimeligt tidsrum«⁷ hertil. Problemet er blot, at et passende tidsrum ikke bliver defineret eller endsige antydnet. Er der tale om én dag, tre dage, en uge, en måned? Og hvad er bestemmende for, hvad »et rimeligt tidsrum« er? En udstødt fortæller, at et Jehovas Vidne fra en anden menighed end den han var tilknyttet, havde set ham ryge. Vidnet havde sagt, at han ville gå til de ældste hvis han ikke selv sagde noget. Men mindre end én time efter at vedkommende havde set ham ryge blev han ringet op af en ældste fra sin menighed, som konfronterede ham med dette, at han var blevet afsløret. Kort tid efter blev han udstødt, da han ikke ophørte med at ryge.

Angsten, for at være eller blive 'meddelagtig i andres synder' bevirker at mange Jehovas Vidner vil være tilbøjelige til i højere grad at beskytte sig selv mod at blive 'delagtige' (medansvarlig) i en synd, frem for at motivere eller hjælpe "synderen" til at komme på ret køl igen. Det som vil bekymre et Vidne vil være: ”Hvad gør jeg, hvis de ældste for kendskab til sagen før jeg eller synder selv henvender sig til de ældste, og det kommer dem for øre, at jeg kendte til den begåede synd?” Ved at gå direkte til de ældste kan angiveren frigøre sig fra disse bekymringer.

07.1 – Holdningen til det at angive

Umiddelbart kunne man tro at det udelukkende opfattes som noget ubehageligt blandt Jehovas Vidner at skulle angive en trosfælle. Det er dog ikke tilfældet - når et medlem henvender sig til de ældste for at fortælle om en synd vedkommende har fået kendskab til opfattes det som er kærlighedsgerning over for 'synderen'. Jehovas Vidner afviser at der er tale om angiveri, men derimod at der er tale om omsorg, en omsorg der i yderste konsekvens kan betyde forskellen mellem frelse og fortabelse, forskellen mellem liv og død. Vagttårnsselskabet udtrykker det på denne måde: »*At indberette alvorlige overtrædelser er et udtryk for ægte omsorg for den der synder. ... Det medfører altså gode resultater at indberette alvorlige overtrædelser. Det er i virkeligheden et udtryk for principbetonet kærlighed til Gud, til menigheden og til overtræderen.*«⁸

07.2 – Accepten

Når Jehovas Vidner affinder sig med – eller tilsyneladende villigt accepterer og forsværer angiverpligten og udstødelsespolitikken, på trods af de psykiske og sociale problemer, splittede familier og ødelagte venskaber, m.v. som ofte kan iagttages efterfølgende har det

⁷ Vagttårnet 15. august 1997, side 27.

⁸ Ibid., side 30.

flere årsager.

Blandt de væsentligste årsager er uden tvivl de regelsæt der er gældende, fx i forhold til enhver form for afvigelse, kravet og forventningen om den ubetingede loyalitet med trossamfundet og dets ledelse, kombineret med de manglende muligheder for at give udtryk for følelsesmæssige konflikter eller anfægtelser ved at skulle udøve denne praksis, at medlemmerne i praksis ikke har nogen reelle muligheder for at kunne forholde sig kritisk uden at det bliver tolket som oprør eller frafald. Mennesker er i almindelighed vant til at forholde sig kritisk, at spørge kritisk når der er noget de ikke forstår. Men sådan er det ikke blandt Jehovas Vidner. Her er man kun kritisk over for det, der er uden for Vagttårnsorganisationen, ikke over for det der er inden for. Hvis et Jehovas Vidne for eksempel er vedholdende i sin kritik af de regler der gælder i forholdet til udstødte (fx fordi vedkommende har en slægtning der er udstødt), og måske tilmed tilsidesætter nogle af disse regler vil hun/hun blive udstødt. Videre er der den omstændighed, at Jehovas Vidner er et socialt lukket samfund, hvilket blandt andet indebærer, at medlemmerne almindeligvis kun har nære sociale relationer til andre medlemmer. Det sociale netværk uden for Jehovas Vidner er generelt svagt og en udstødelse vil derfor for de fleste medføre social isolation i op til flere år.

I forlængelse af dette hører også at en ikke uvæsentlig konsekvens af angiverpligten er, at medlemmerne af frygt for udstødelse og tab af frelse pålægger sig selv en selvcensur med hensyn til hvad man giver udtryk for af holdninger og ikke mindst hvad man taler med andre om. Denne form for "fortielse" bevirker at mange først efter at det er for sent finder ud af og kommer til erkendelse af de egentlige konsekvenser af en udstødelse. Den personlige konsekvens for mange medlemmer er en følelsesmæssig afmagt, rådvildhed, at de ikke magter at handle sig ud af situationen, men resignerer for at kunne opretholde en hvis grad af "normalitet" i deres livsverden.

Når man søger at komme til en forståelse af hvorfor Jehovas Vidner accepterer udstødelse og angiveri er det samtidig nødvendigt at skelne mellem de to hovedkategorier af medlemmer: de medlemmer der er født ind i Jehovas Vidner og dem der er konverteret. Denne skelnen er nødvendig fordi der blandt de to grupper er to forskellige grundlæggende forhold, som i samspil virker selvregulerende og selvforstærkende på medlemmerne under ét.

De medlemmer der er født ind i Jehovas Vidner kender ikke til andet, for dem har det altid været sådan, de er opdraget med at det er normalt, '*sådan er det bare*' så at sige. I tiden op til en udstødelse er det i første omgang selvbebrejdelsen der er dominerende for efterfølgende at blive transformeret til en vrede mod "systemet" når udstødelsen først er en realitet og kommet lidt på afstand.

For konvertiternes vedkommende er det i mange tilfælde omvendt. For denne gruppe har det vist sig, at det tilsyneladende først er efter en udstødelse at en egentlig undren begynder at indfinde sig og en kritisk stillingtagen efterfølgende manifesterer sig. Her ser det ofte, at vreden først rettes mod systemet, for så siden at blive transformeret til selvbebrejdelse, dog sjældent så massivt som i forbindelse med dem der er opvokset inden for trossamfundet.

Konvertitterne lærer kun sjældent hvad en udstødelse indebærer inden de optages i

fællesskabet, hvilket betyder at mange indhylls i en tåge af mistro og tvivl når de konfronteres med angiverpligtens og udstødelsens yderste konsekvenser, hvad enten det rammer dem selv eller en trosfælle. Reaktionen er for de fleste benægtelser og bortforklaringer af realiteterne, både i forhold til sig selv og over for andre. Hvad man i denne forbindelse ikke bør glemme – for at forstå hvorfor mange konvertitter så hårdnakket forsvare udstødelsespolitikken er, at det for dem ikke kun handler om et forsvar for Jehovas Vidner og Vagttårnsorganisationen, men også den omstændighed, at man næppe konverterer til Jehovas Vidner, men mindre der er nogle grundlæggende sociale, eksistentielle og/eller religiøse behov der i en eller anden grad bliver eller er blevet tilgodeset, ved at være en del af dette trossamfund. Og i den situation er udstødelse et knapt så interessant emne, set fra konvertittens synsvinkel.

Helt centralt i accepten af udstødelse og angiverpligten er den måde som Vagttårnselskabet er de eksempler som bliver inddraget i behandlingen af emnet. Udstødelse og angiverpligt fremstilles og omtales som kærlighedsgerninger. Det sker bl.a. ved hjælp af succeshistorier, der viser at udstødelse ikke alene er et nødvendigt onde, men man antyder også at de ubehageligheder der eventuelt måtte være, som regel vil være af kortere varighed. Der er Jehovas Vidner som godt kan se det urimelige i at forældre ikke må se deres udstødte børn eller omvendt, men som ikke har modet til at sige fra, fordi den pris der i givet fald skal betales kan være høj, og derfor vælger de benægte eller fortrænge disse realiteter.

Endelig er der den omstændighed, at man fra Vagttårnsorganisationens side bevidst ønsker fortie eller fordreje kendsgerninger omkring udstødelse og de konsekvenser det kan have, fordi der er tale om et ømtåleligt emne.

Et eksempel på dette kunne læses i et læserbrev i *Jyllands-Posten*, 19. juli 1992. Jehovas Vidner var i en periode forinden blevet kritiseret, bl.a. fordi ledende medlemmer af trossamfundet ikke ville

deltage i to TV-udsendelser, hvis det indebar at der på samme tid var udstødte eller frafaldne medlemmer til stede i det studie, hvor de opholdt sig. I det pågældende læser brev, skrevet af et fremtrædende medlem af Jehovas Vidne, Gerhard Nielsen, blev denne kritik

»Nogle har syntes at den udstødelse som Jehovas Vidner praktiserer, er for drastisk en forholdsregel. Efter at have bragt en artikel om emnet offentliggjorde avisen Times fra St. Petersburg i Florida et læserbrev henvendt til dem der "mener at en sådan handling fra Vidnernes side er lovlig hård". Læseren fortæller åbenhjertigt: "Jeg blev udstødt i år [april 1981]. ... Jeg tog del i handlinger som jeg vidste Bibelen fordømmer, deriblandt overtrædelser af loven. Jeg løj om nogle af forholdene og gav ikke udtryk for nogen anger." Læseren påpegede følgende om Jehovas Vidner: "Folk bliver udstødt fordi de ikke lever op til Guds høje normer, som klart kommer til udtryk i hans 'Ord'. Det er deres egen fejl." Han indrømmer at dette også gjaldt i hans eget tilfælde. Ovennævnte tilfælde belyser også hvor gavnlige en sådan forholdsregel er. Brevskriveren ændrede sind og er blevet genoptaget som et af Jehovas Vidner.«

- Vagttårnet 1. juni 1983, side 9.

»En ung broder husker hvilket standpunkt han og hans brødre tog da deres moder, der længe havde været uvirksom i den kristne tjeneste, begik utugt ved at gifte sig skønt hun ikke var bibelsk fri til det. "Vi fortalte de ældste hvordan det stod til," fortæller han, "og da hun ikke boede sammen med os, besluttede vi at begrænse samværet med hende indtil de ældste kunne tage sig af sagen. Det var det sværeste vi nogen sinde måtte gøre." Moderen protesterede: "Betyder jeres evige liv mere end **jeg** gør?" De svarede: "Vort forhold til Jehova betyder mere end **noget som helst andet**." Dette rystede moderen dybt og fik hende til at vise oprigtig anger. Hun gevandt sin åndelige sundhed og tjener nu atter som en aktiv forkynder af den gode nyhed.«

- Vagttårnet 15. juli 1985, side 19.

afvist. Han skrev bl.a. at en af grundene til denne holdning var, '*at det faktisk mest var for de udstødtes skyld*'. Der var **ikke** tale om et hensyn til de udstødte, men derimod at det er **forbudt** for Jehovas Vidner at tale med udstødte og frafaldne. Denne udtalelse var bevidst vildledende! Dette understreges af den omstændighed, at samme Gerhard Nielsen over for tilrettelæggerne af TV-programmet *Højlands forsamlingshus* havde fremsat den **betingelse**, at det var en forudsætning for hans og to andre Vidners deltagelse, at de udstødte der skulle deltage i samme udsendelse, ikke opholdt sig i studiet **samtidigt** med dem. Og Jørgen Larsen, landskoordinator for Jehovas Vidner i Danmark, havde i samme periode over for TV2-Lorry, i forbindelse med udsendelsen *Søndagsgæsten*, stillet det **krav**, at en forudsætning for hans deltagelse var, at der ikke var udstødte eller frafaldne til stede i studiet, endsize medvirkede i programmet på nogen måde.⁹

07.3 – Hvornår og hvordan Jehovas Vidner lærer om udstødelse

Jeg har tidligere nævnt, at mange konvertitter først efter deres officielle indtræden i Jehovas Vidner kommer til viden om, hvad udstødelse og angiverpligt egentlig kræver af dem, og de konsekvenser det kan have, hvis de ikke efterkommer reglerne. Det samme kan imidlertid også siges om de medlemmer der er "født ind i" Jehovas Vidner og som døbes i en meget ung alder. Der er eksempler på børn og unge under 15 år som er blevet døbt, og disse har igen forudsætninger for at forstå de konsekvenser en udstødelse indebærer.

Hidtil har Jehovas Vidner haft den praksis, at nye medlemmer skulle have gennemgået mindst to af deres lærebøger for at blive døbt. I 1995 blev der udgivet en ny lærebog, **Kundskab der fører til evig liv**, og fra foråret 1996 ændrede man praksis, således at det fremover ville være tilstrækkelig at have gennemgået denne bog for at blive døbt.¹⁰ Baggrunden for den nye lærebog er tilsyneladende et ønske om at man hurtigere kan få døbt nye medlemmer, specielt i lande, som i visse østeuropæiske lande, hvor Jehovas Vidner har stor vækst.¹¹ Vagttårnsselskabet nævner at man med denne bog har mulighed for at få mennesker hurtigere døbt, »*måske på nogle få måneder*«. ¹²

En konsekvens ved den nye praksis er imidlertid at de nye medlemmer får et noget mere begrænset beslutsningsgrundlag, ligesom deres viden om Jehovas Vidners tro er begrænset til nogle få grundlæggende forestillinger og læresætninger. Vagttårnsselskabet fraråder tilmed at man går i detaljer eller med emner som ikke er indeholdt i bogen: »*Under studiet kan man, efter hvad tiden tillader, slå skriftstederne op og læse dem. Men det er klogt ikke at medtage ekstra stof, der blot vil tilsløre hovedpunkterne. Den der leder studiet bør derimod sætte sig omhyggeligt ind i hvad det enkelte kapitel lærer eleven, og dernæst sikre sig at eleven forstår stoffet.*«¹³

⁹ Jyllandsposten, 26. juli 1992

¹⁰ Vagttårnet 15. januar 1996, side 13-14; Rigets Tjeneste maj 1996, side 3.

¹¹ Vagttårnet 15. januar 1996, side 13

¹² Ibid.

¹³ Ibid., side 14.

Set i lyset af de krav og forventninger der stilles til Jehovas Vidner kan det næppe undgås at langt flere mennesker kommer til at betale en høj pris for deres bekendtskab med Jehovas Vidner i form af en udstødelse. Konsekvensen ved den nye praksis er at der i højere grad bliver lagt vægt på en afgrænset viden frem for mere nuanceret forståelse. Vagtårnsselskabet må være vidende om dette, hvilket man da også får en klar fornemmelse af når man længere fremme i samme blad, hvor den nye praksis bekendtgøres, kan læse følgende: »*At man er nydøbt er selvfølgelig ingen undskyldning for at øve synd uden at ændre sind. (...) Hvis en døbt overtræder ikke ændrer sind og ophører med sin syndige adfærd, vil han blive udelukket af menigheden. (...) Hvis det ser ud til at være nødvendigt at tage dette skridt, vil ældsterådet nedsætte et dømmende udvalg. Hvis vedkommende bliver udelukket bringes følgende korte meddelelse: "[Navn] er blevet udstødt."*«¹⁴

07.4 – Accept-komplekset

Endnu en faktor som er medvirkende til at Jehovas Vidner affinder sig med angiverpligten og udstødelse er, at både pligten til at angive trosfæller og udstødelsen hviler på en række forestillinger, som bevirker at det synes 'naturligt' og uundgåeligt. Disse forestillinger kan sammenfattende beskrives som et *accept-komplekset*, som igen er en del af grundlaget for *angst-processen*. (*Angst-processen* vil blive yderligere omtalt side 52 i kapitlet: ”*Dømt til døden?*”)

Accept-komplekset er en kognitiv konstruktion eller forklaringsmodel, som skal hjælpe medlemmerne til at forstå og forholde sig til udstødelsen. Dette accept-kompleks indeholder fem elementer:

For det første, at den eneste mulighed et Jehovas Vidne har for kunne opleve paradiset på jorden og det evige liv, er ved at være 100 % loyal mod de retningslinier som Vagtårnsselskabet fremlægger, da denne organisation efter deres overbevisning er den eneste kanal, som Gud i dag bruger til at kommunikere med mennesker.

For det andet, at Jehovas Vidner lever med forestillingen om, at det nuværende liv er en skyggetilværelse, og at det virkelige liv i lykke og glæde først er opnåeligt i paradiset efter Harmagedon (verdens ende).

Som det tredje, at Jehovas Vidner konsekvent blive oplært til at tro, og fastholdes i opfattelsen af, at det at tilbede Gud vil medføre vanskeligheder, fordi denne verdens gud, Satan, vil sætte splid mellem mennesker for at hindre dem i at tilbede Gud på en antagelig måde, så mister de det "rigtige" liv, - og at denne splid kan komme fra ens egen familie.

For det fjerde, at den smerte og de problemer der er knyttet til udstødelsen udelukkende skyldes synderen, at situationen er selvforskyldt, samt at synderen er årsag til at fx familiemedlemmer og trosfæller udsættes for problemer som følge af udstødelsen.

Og endelig, som det femte, at man kalder udstødelsen noget andet end det den er. Udstødelsen omtales som en kærlig tugt, og ikke som den dødsstraf, som der reelt er tale

¹⁴ Vagtårnet 15. januar 1996, side 19.

om i Jehovas Vidners verden. Ved at isolere synderen kan det måske få vedkommende til at ændre adfærd og holdning, og derved, fra Jehovas Vidners synspunkt, rent bogstaveligt redde vedkommendes liv.

07.5 – Identitet og selvforståelse

En tredje faktor er den påvirkning og/eller udvikling af identitetsoplevelsen og selvforståelsen, der sker ved den socialisering der foregår gennem tilslutningen til Jehovas Vidner. Det at blive og være et Jehovas Vidne indebærer at individets måde at forstå og betragte sig selv på bliver bundet op på en række læresætninger der er uløseligt forbundet med Jehovas Vidners forkyndelse og missionsvirksomhed. Her har ordet og begrebet ”forkynder” en central funktion og betydning, som det vil fremgå af det efterfølgende.

Til dette hører også, at individets oplevelse af identitet og selvforståelse er uløseligt knyttet til Jehovas Vidner som trossamfund og Vagttårnsorganisationen som magtfaktor. Vidnernes selvfølelse og selvoplevelse næres af den dynamik der er i spændingsforholdet medlemmerne imellem i deres loyalitet mod Vagttårnsorganisationen, hvilket omfatter både det sociale og det religiøse liv, trosfællernes accept, og ikke mindst, at individet oplever og føler sig anerkendt i forhold til Vagttårnsorganisationen.

1.a	Regelmæssig (forkynder)	Alle de medlemmer som hver måned har deltaget i Jehovas Vidners missionsarbejde.
1.b	Uregelmæssig (forkynder)	De medlemmer som inden for de seneste seks måneder ikke har deltaget i missionsarbejdet en eller flere måneder.
1.c	Uvirksom	De medlemmer som i mere end seks måneder ikke har deltaget i missionsarbejdet.
2.a	En nidkær forkynder	De medlemmer som benytter sig af alle muligheder for at missionere for andre, som altid sætter personlige gøremål i anden række.
2.b	Et godt eksempel	”En nidkær forkynder” er også et godt eksempel, men med dette begreb tænkes der især på det moralske område, den side af livet som Jehovas Vidne som ikke umiddelbart er knyttet til missionsarbejdet.
3.a	Hjælpepioner	En betegnelse på et medlem som i en måned bruger 60 timer eller mere på at missionere.
3.b	Pioner	Medlem som hver måned bruger 80 timer eller mere på missionsarbejde.
3.c	Specialpioner	Medlem som hver måned bruger 140 timer eller mere på missionsarbejde.
3.d	Missionær	Medlem som har gennemgået et længere kursusforløb på Jehovas Vidners missionærskole i USA eller Tyskland, og hver måned bruger 140 timer eller mere på missionsarbejde.
4.a	Menighedstjener	Et mandligt medlem, der hjælper menighedens ældste med praktiske opgaver.
4.b	Ældste	Mandligt medlem der er en af flere tilsynsførende i en lokal menighed.
4.c	Kredstjener	Ældste der fører tilsyn med en række menigheder.
4.d	Områdetjener	Ældste der fører tilsyn med menigheder under flere kredstjenere.

I skemaet på foregående sid har jeg lavet en opstilling over de ord og begreber der er uløseligt forbundet med forkynder-begrebet og som har en central betydning i den måde som Jehovas Vidner forstår og betragter sig selv og deres trosfæller, samt som et udtryk for hvor et medlem befinder sig i Jehovas Vidners sociale hierarki.

Betegnelserne *regelmæssig* (1.a), *uregelmæssig* (1.b) og *uvirksom* (1.c) er definerende for individet i forhold til frelsen. *Regelmæssig* betyder, at det pågældende medlem, som minimum deltager 1 time om måneden i Jehovas Vidners missionsarbejde. Der er dog forventning om at medlemmerne deltager i missionsarbejdet hver uge, og gerne i en størrelsesorden af mindst 10 timer om måneden, men det er ikke et krav. *Uregelmæssig* betyder at det pågældende Jehovas Vidne inden for de seneste seks måneder ikke har deltaget i missionsarbejdet i en eller flere måneder. *Uvirksom* betyder at vedkommende i seks måneder eller mere ikke har været aktiv i missionsarbejdet på nogen måde.

Disse betegnelser har central betydning fordi et Jehovas Vidne grundlæggende definerer og forstår sig selv som forkynder, som et folk der bærer vidnesbyrd om deres Gud Jehova, et folk der vidner om eller er forkyndere af Jehovas budskab til menneskeheden. De Jehovas Vidner der *regelmæssigt* deltager i missionsarbejdet, forkyndelsen, vil "befinde sig på frelsens vej". Jehovas Vidner anvender dette udtryk for at understrege, at frelsen er noget der vedvarende skal arbejdes på. Frelst, det er noget man kan blive, ikke noget man er. Frelst er man først når man binder sig i paradiset efter dommedag. Er et Jehovas Vidne *uregelmæssig* er det i alvorlig fare for at miste alt, truslen om blive et let offer for Guds modstander, Satan, er overhængende, udtryk for at det pågældende Jehovas Vidne er 'åndelig svækket'. Det medlem der er *uvirksom* er realiteten fortabt, fordi vedkommende ikke længere opfylder en af de grundlæggende betingelser for at blive frelst, missionsarbejdet.

De øvrige betegnelser (grupperne 2, 3, 4) er alle at henregne til kategorien *forkynder* (1.a). Disse betegnelser fungerer ikke alene som en slags regulator for det sociale liv og det sociale hierarki, men det fastholder også medlemmerne i en "magtstruktur", hvor man har indflydelse alt efter hvilken betegnelse man har. Denne "magtstruktur" er også en del af den indflydelse/kontrol, som Vagttårnsorganisationen udøver over det enkelte medlem. Magtstrukturen har betydning i forhold til selvfølelse og selvforståelse på den måde, at det bl.a. er i kraft af disse betegnelser at medlemmernes selvforståelse får kvalitet, graden af anseelse i forhold til gældende normer eller normalitet og det sociale hierarki.

En læresætning som i denne sammenhæng også har indflydelse på selvfølelse og identitet er, at Vagttårnsorganisationen repræsenteret ved den øverste ledelse, *Det Styrende Råd*, er den kanal gennem hvilket Gud kommunikerer sine budskaber til menneskene. Det er disse budskaber og bibelfortolkninger Jehovas Vidner i deres egenskab af *forkyndere* er forpligtet til at bringe ud til menneskeheden. At afstå fra at deltage i denne forkyndelse, at udvise modvilje med hensyn til at følge Vagttårnsorganisationens retningslinier, er det samme som at sige nej til Gud. At befinde sig på frelsens vej, at befinde sig i et godt forhold til Gud har et dybt rod fæste i og udspring fra dette at være (regelmæssig) *forkynder*. En understøttelse betyder, at det begreb hvorved individet definerer og forstår sig selv, ikke alene

mister sin betydning, men ved tab af rollen som forkynner, mister vedkommende også en vigtig nøgle og funktion til det at fungere i et socialt netværk/hierarki, den sociale rolle er tabt og en ny skal skabes og udvikles i en ny social kontekst.

07.5 – Angstprocessen

Den næste faktor eller fænomen jeg vil fremhæve er *angstprocessen* (den bliver yderligere gennemgået i kapitlet "*Dømt til døden?*", side 52.ff). *Angstprocessen* kan noget forenklet defineres eller forklares på følgende måde: *at tænke egne tanker er det samme som at kritisere Vagttårnsorganisationen (Gud), at kritisere Vagttårnsorganisationen (Gud) er at synde, og bevidst synd fører til ens død og fortabelse. Konsekvensen af denne proces bliver: "at tænke, er at dø!"*

Opbygningen af angstprocessen, eller snarere forudsætningerne for at angstprocessen udvikles, begynder i forbindelse med socialiseringen ind i Jehovas Vidner (eller i forbindelse med opdragelsen hvad angår dem der er født i trossamfundet) og fortsætter efter at individet er blevet medlem. Forudsætningen består af tre elementer:

1. Der rejses tvivl omkring det personen hidtil har troet på.
2. Individet bringes i tvivl omkring egen dømmekraft.
3. Konvertitten konfronteres løbende med, at det at betvivle eller modsige Vagttårnsorganisationen er det samme som at gøre oprør mod Gud.

1) Tvivl på det personen hidtil har troet på:

Et af målene med Vagttårnsselskabets undervisning er, at der sker en konstant betoning af utilstrækkeligheden ved det menneskeheden hidtil har kunnet udrette. Religionen udpeges som hovedårsagen til næsten alle krige og konflikter. Mennesker bliver bedraget af deres religiøse ledere, specielt kristne, fordi de bliver oplært til at tro på noget der ikke står i Bibelen. '*Hvis de forskellige religioner havde været vejen til fred, ville vi så ikke have haft fred for længe siden?*', kan man ofte høre Jehovas Vidner argumentere. Med hensyn til politik, peges der ofte på korrupition, at politikerne altid lover mere end de holder, at politikerne mere tænker i partipolitik end i borgernes interesser, at verdensforholdene er et udtryk for politikernes og dermed menneskehedens manglende evne til at løse de omfattende miljømæssige og sociale problemer. Det er bl.a. på denne baggrund man ofte kan høre både aktive medlemmer og tidligere medlemmer umiddelbart efter en udstødelse sige: "*Hvis Jehovas Vidner ikke har sandheden, hvem har så?*"

2) Tvivl på egen dømmekraft:

Menneskets syndige tilstand er ligeledes noget Vidnerne til stadighed bliver gjort opmærksom på. Eftersom mennesket er født som synder, vil det være påvirkeligt i en dårlig retning af stort set alt hvad det ser og hører i det samfund der omgiver det. Alle er dybest set kun interesseret i sig selv. Alle påvirkninger, der har deres oprindelse uden for Jehovas Vidner,

stammer fra en verden, der regeres af Guds modstander Satan. Derfor vil alt, hvad der er i verden uden for Jehovas Vidner på den ene eller anden måde appellere til de dårlige sider i mennesket. Uden at opdage det eller uden at ville det bedrages mennesket af sig selv, af medfødte urette ønsker. Ud over den medfødte tilbøjelighed til at synde er der Satan som af al magt søger at udnytte menneskets svagheder, for at få det til at handle mod dets eget bedste. Som følge heraf fremfører Vagttårnsselskabet nødvendigheden af, at man begrænser sine informationskilder mest muligt og holder sig til den litteratur og information der kommer fra Vagttårnsselskabet, fordi den udelukkende bruger Bibelen som reference, og er Guds talerør.

Til dette hører også, at Jehovas Vidner konstant bliver mindet om, at risikoen for at blive påvirket af "verdens ånd" altid er til stede, – og sker det vil der være en overhængende fare for at de vil begynde at sætte spørgsmålstejn ved eller være kritiske over for dele af Jehovas Vidners lære/tro eller Vagttårnsselskabet. En sådan kritisk indstilling kan få uoverskuelige konsekvenser, fordi mennesker ikke er i stand til ved egen dømmekraft, at gennemskue 'denne verdens ånd'.

Termen "verdens ånd" dækker over den grundlæggende eller generelle holdning, indstilling, moral, som er kendetegnende for hele verdenssamfundet. *Vagttårnet* har givet følgende definition på denne term: »..en bestemt ånd eller fremherskende indstilling. ... Det er den syndige tilbøjelighed der gennemtrænger denne verdens tankegang og har en stærk indflydelse på hvor den folk handler.«¹⁵ Om den realitet som Jehovas Vidner knytter hertil og dermed de associationer, der påvirker angstprocessen, siges der videre: »Denne ånd er giftig. Hvorfor? Fordi den stammer fra "denne verdens hersker", Satan. ... Den findes overalt i samfundet. Hvis vi indånder den begynder vi at tillægge os de mål den fremelsker. Verdens ånd fremmer en levevis "i overensstemmelse med kødet", det vil sige i overensstemmelse med vor syndige ufuldkommenhed. Det er dødsensfarligt, 'for hvis vi lever i overensstemmelse med kødet, er døden os vis'.«

Til en forståelse af, hvorfor Jehovas Vidner accepterer udstødelsespolitikken og angiverpligten skal der i denne sammenhæng også peges på, at Jehovas Vidner i deres nære relationer er præget af ambivalens, og her tænkes i forholdet ægtefæller, børn og nære familiedlemmer

Noget af det som Vagttårnsorganisationen gør meget ud af, at medlemmerne skal arbejde på at bevare ægteskabet og familielivet sundt og stærkt. Som en naturlig konsekvens heraf udgav man i 1978 en bog der var udarbejdet specielt med henblik på at styrke familien.¹⁶ Internt i Jehovas Vidner er der en udbredt holdning, at familielivet blandt Jehovas Vidner generelt er bedre end blandt mennesker uden for Jehovas Vidner. 'Den gode familie' er på mange måder et idealbillede for Jehovas Vidner. I Vagttårnsorganisationen er man sig fuldt ud bevidst om den betydning der ligger i et stærkt familieliv, ikke kun for at en gruppe eller et samfund kan fungere, men også for individets oplevelse af tryk. Man

¹⁵ Vagttårnet 1. april 1994, side 15.

¹⁶ »Hvordan man opnår et lykkeligt familieliv«, dansk 1979. I 1996 udkom bogen i en revideret udgave med titlen: *Hemmeligheden ved et lykkeligt familieliv*. Derudover indeholder bladene *Vagttårnet* og *Vågn op!* jævnligt artikler, der behandler forskellige sider af familielivet.

kender til betydningen af behovet for 'at tilhøre', som en forudsætning for menneskets oplevelse af identitet, det 'at være'.

I 1985 publicerede Vagttårnsselskabet en artikel hvor man pegede på forskellige forhold som et Jehovas Vidne skal være opmærksom på for at bringe sig selv i en situation, hvor der risiko for at det mister sin frelse. Bl.a. citeres en bog med titlen *The Individual, Marriage, and the Family*, som siger 'at der blandt mennesker er et universelt behov for at være knyttet til et andet menneske'. Hertil svarer Vagttårnsselskabet, at dette behov »som regel dækkes gennem familieordningen, der er indstiftet af Jehova.«¹⁷ Men i samme åndedrag som det siges at familien dækker et af menneskets grundlæggende behov fremføres det, at familien udgør en af de helt store trusler mod den kristnes tro og det evige liv, og dermed alt, hvad et Jehovas Vidne lever for. Nok har Gud indstiftet familien, men denne ordening er samtidig blevet et våben som Satan benytter sig af til at undergrave troen på Gud. Dette anskueliggøres ved at hævde, 'at det øjensynlig var ømme følelser for Eva der fik Adam til at slutte sig til hende i oprøret mod Gud.'¹⁸

At familien kan udgøre en fare bliver yderligere understreget ved at der efterfølgende bliver anført en række bibelske eksempler på familiemedlemmer, der blev årsag til at andre blev ramt af Guds straf og død. Samtidig antydes det, at det der reelt slog det første menneske ihjel og kastede menneskeheden ud i alle de elendigheder, vi ser i dag, var de ømme følelser som Adam havde for sin hustru. Det som man søger at indprente medlemmerne er, at det ikke kun er familien der udgør en trussel, men også menneskets egne følelser. For Jehovas Vidner gælder det, at den eneste som mennesket kan stole 100 % på er Jehova, repræsenteret ved Vagttårnsorganisationen, – Gud og Vagttårnsorganisationen er to sider af samme sag. Denne holdning har den konsekvens at de sociale relationer og følelsesmæssige bånd er bundet op på en grundlæggende mistro til andre mennesker og der skabes en afhængighed i forhold til Vagttårnsorganisationen. Angiverpligten bliver derfor en form for sikkerhed for, at enhver trussel mod den tryghed som individet oplever elimineres ved at anerkende sin afhængighed af Vagttårnsorganisationen.

3) At betvivle/modsige Vagttårnsselskabet er det samme som at gøre oprør mod Gud:

Hvis et Jehovas Vidne er kritisk bliver vedkommende formanet om, at det kan føre til en oprørsk holdning (det vil sige synd) mod Gud (eller rettere Vagttårnsorganisationen). Der er ikke plads for sådanne syndere inden for 'Guds rene organisation'. Resultatet vil blive udstødelse. Vagttårnsselskabets litteratur fortæller igen og igen om, at personer med en kritisk holdning over for Vagttårnsselskabet før eller siden vil bringe sig i en situation, hvor han/hun pådrager sig Guds vrede og dermed fordømmelse (udstødelse).

'At betvivle/modsige Vagttårnsselskabet' er uløseligt knyttet til en af Jehovas Vidners centrale læresætninger og (sproglige) begreb: "nyt lys" eller "det voksende lys". Når jeg har valg at medtage "nyt lys" i afsnittet her under "angstprocessen" hænger det sammen med at dette begreb har en afgørende indflydelse på den måde den tvivlende forholder sig til sin tvivl, ligesom det har en væsentlig indflydelse på beslutningsprocessen, både blandt Jeho-

¹⁷ Vagttårnet 15. juli 1985, side 17.

¹⁸ Ibid.

vas Vidner og de udstødte.

Der er med ”nyt lys” tale om en læresætning som fastholder Jehovas Vidner i en mental passivitet når det gælder om at danne sig selvstændige meninger, gøre sig egne overvejelser, på alle grundlæggende livsområder. Læresætningen fører medlemmerne ind i en tilstand af at være i en konstant afventende, en ”hvis nu”-holdning. Der skabes til tilstand, hvor medlemmerne fastholdes i et afhængighedsforhold til Vagttårnsorganisationen. Inden jeg redegør for læresætningen ”nyt lys” vil jeg først kort redegøre for Jehovas Vidners syn på Bibelen, muligheden for at forstå den ”på rette måde”, da dette er et væsentligt perspektiv ved læresætningen ”nyt lys”.

Jehovas Vidner betragter Bibelen som Guds skrevne budskab til menneskeheden, til dem der ønsker at modtage hans frelse. Bibelen er på den ene side en bog man forholder sig meget bogstaveligt til, men samtidig kan dele af den kun forstås og anvendes på rette måde i kraft af fortolkninger og udlægninger. I 1981 var der i bladet *Vagttårnet* nogle artikler, hvor man redegjorde for Jehovas Vidners syn på Bibelen, muligheden for at forstå den. I artiklen blev det i klare og utvetydige vendinger fastslået, at den kan læses af alle, men den fulde gavn opnår man kun, hvis man er medlem af Jehovas Vidner og anerkender Vagttårnsselskabet som Guds talerør: *»Ud fra disse eksempler kan vi se at Jehova Gud har ladet Bibelen skrive på en sådan måde at man må i forbindelse med hans jordiske kanal før man kan forstå den fuldt ud. Det er sandt at vi har brug for Guds hellige ånds hjælp, men den får vi også i første række ved at stå i forbindelse med den kanal Jehova Gud benytter. ... „den trofaste og kloge træ”.*«¹⁹

Men at være et Jehovas Vidner er ikke tilstrækkeligt, man skal også ukritisk acceptere alt hvad der kommer fra Vagttårnsselskabet: *»Hvordan skal vi betragte den åndelige føde der tilvejebringes af denne ’trofaste og kloge træ’? Skal vi betragte den kritisk, med indstillingen: ’Det kan godt være at det er sandt men det kan også godt være at det ikke er det, så derfor må vi gennemgå det meget kritisk’? Nogle har åbenbart set sådan på det. Og til støtte for deres holdning har de henvist til Apostelgerninger 17:11, hvor der siges følgende om nogle mennesker i Berøa der netop havde fattet interesse for det kristne budskab: „Disse jøder var mere ædeltsindede end de i Tessalonika, for de tog imod ordet med den største iver og undersøgte daglig Skrifterne om disse ting forholdt sig således.” Men vil det sige at disse jøder i Berøa søgte efter fejl i det budskab de hørte, at de undersøgte det med en tvivlende indstilling? Er det et fortilfælde for at man skal se med kritiske øjne på de publikationer der udgives af „den trofaste og kloge træ”, med det mål at finde fejl i dem? På ingen måde. Disse jøder lyttede altså med en villighed, ja en iver, efter at tro. De var ikke alene åbne for det der blev sagt; de ønskede at „den gode nyhed” skulle være sand. For at få tro må man i virkeligheden have „viljen til at tro”. Hvis man er besluttet på ikke at tro på det der fremføres, kan ingen beviser, hvor gode de end er, overbevise en; hvis man leder efter det vil man altid kunne finde undskyldninger, plausible grunde for ikke at påtage sig det ansvar som troen medfører.*«²⁰

Hvis et Jehovas Vidner begynder at forholde sig kritisk til noget ved Jehovas Vidners

¹⁹ Vagttårnet 1. maj 1981, side 9.f.

²⁰ Ibid., side 10.f.

tro eller praksis vil det blive opfattet som det samme som at søge fejl, at det der har interesse er fejltagelserne, ikke budskabet. Det der er afgørende for frelsen er blind accept og man bruger jøderne fra Berøa som eksempel, – for dem lød det de hørte så godt, at de ønskede at det skulle være sandt, og man konkluderer: for at tro, må man have vilje til at tro: *»At jøderne i Berøa var ædelsindede, gjorde dem ikke skeptiske og utilbøjelige til at tro på noget som helst.«*²¹

Tro handler ikke op at blive overbevist, men at benægte sin tvivl, sin kritik. *»Jesu disciple skrev mange breve til de kristne menigheder, til kristne der allerede vandrede på „sandhedens vej“. (...) Men vi læser ingen steder at disse brødre først læste disse breve med en skeptisk indstilling og kontrollerede efter med Skrifterne for at sikre sig at de nu også stemte med Bibelen og at skribenterne vidste hvad de talte om. ... Vi kan lære af disse betragtninger. Hvis vi én gang har fastslået hvilket redskab Gud benytter som sin „træl“ til at uddele åndelig føde til sit folk, vil det afgjort ikke behage Jehova at vi tager imod denne føde med den indstilling at den kunne indeholde noget der var skadeligt for os. Vi bør have tillid til den kanal Jehova Gud benytter. ... 'Den trofaste og kloge træls' virksomhed i godt og vel 100 år tvinger os til at drage samme slutning som den Peter gav udtryk for da Jesus spurgte sine apostle om de også ville forlade ham, nemlig: „Hvem skal vi gå hen til?“ (...) Der er ingen tvivl om at vi alle behøver hjælp for at forstå Bibelen. Og vi kan ikke finde den bibelske vejledning vi har brug for, uden gennem „den trofaste og kloge træl“.«*²²

Den holdning til Bibelen og Vagttårnsselskabet som der gives udtryk for, at Bibelen kun kan forstås og fortolkes af *de salvede*, de udvalgte blandt Jehovas Vidner, er så centrale i et Jehovas Vidners bevidsthed, at det både i forbindelse med og efter en udstødelse ofte volder store problemer. Det er ikke ualmindeligt at høre udstødte sige, selv mange år efter en udstødelse: *'Hvis det ikke er Jehovas Vidner der har sandheden, hvem er det så?'* Og det er ikke et spørgsmål, men en konstatering, for at 'sandheden' skulle være at finde et andet sted, er utænkeligt.

Dette fører så tilbage til den førmtalte læresætning om ”nyt lys”. Jehovas Vidner tror at det kun er muligt at forstå de dele af Bibelen som Gud tillader at blive forstået i given tid, og at den forståelse de har, til enhver tid er ”Sandheden”, og det er selvom, at det der er rigtigt i dag kan være forkert i morgen. I 1982, året efter man havde redegjort for behovet for hjælp – fra Vagttårnsselskabet - til at forstå Bibelen, kom man med en redegørelse for den måde, hvorpå nye fortolkninger af Bibelen bliver formidlet, og hvilken indstilling dette kræver af Jehovas Vidner for at de kan forblive på ”frelsens vej”.

Om forskellen mellem Jehovas Vidner og alle andre skrev man: *»HVILKEN forskel er der på de retfærdige og de gudløse, på dem der tjener Jehova Gud og dem der trækker for Guds hovedmodstander, Satan Djævelen? Den største forskel ligger uden tvivl deri at de retfærdige, Jehova Guds sande tjenere, befinder sig i lyset.«*²³ Det er med udgangspunkt i Ordsprogene 4:18, 19 i Det gamle Testamente at Jehovas Vidner bygger deres opfattelse

²¹ Vagttårnet, 15. oktober 1998, side 6.

²² Vagttårnet 1. maj 1981, side 11.

²³ Vagttårnet 1. maj 1982, side 8.

på den gradvise oplysning, den gradvise forståelse af Bibelen. I dette ligger at andre tros-samfund nok ændrer forståelse, men stadig bygger på en løgn, et bedrag. Det grundlag som Jehovas Vidners tro gradvist oplyses ud fra er de sandheder som Gud har åbenbaret for Jehovas Vidner gennem Vagttårnsselskabet.

Hvordan udtrykket ”det voksende lys” skal forstås, forklares på denne måde: *»Retfærdiges sti er som strålende lys, der vokser i glans til højlys dag“. ... Læg mærke til at de retfærdiges sti bliver stadig mere oplyst. Lyset „vokser i glans“. Det er som med en mand der står op før daggry og spadserer en tur. Mens han går gennem landskabet ser han måske omridset af en bygning i det fjerne. I begyndelsen kan han ikke sige om det er en lade eller en villa. Men efterhånden som dagen gryr og han kommer nærmere, kan han se at det er en villa. Lidt senere kan han se at huset ikke er bygget af mursten, men af træ. Senere endnu kan han skelne husets farve, og så videre. Det er sådan vi som Guds tjenere har oplevet tingene.»²⁴*

Når Jehovas Vidner kun får gradvis oplysning er der en grund til det. Havde de fået det hele på én gang, havde de enten ikke forstået at det var ”sandheden” fordi det ville have været for anderledes eller havde stillet for store krav til dem. De ville i så fald ikke kunne magte det, fordi de ikke havde forudsætningerne for at forstå det. *»Da Jehovas tjenere kom ud af det store mørke der omgiver „Babylon den Store“, den falske religions verdensimperium, kunne man ikke forvente at de straks ville se alt i det rigtige lys. (...) Hvis den åbenbarede sandhed med det samme havde strålet i al sin glans, kunne det åndeligt talt have blændet dem eller gjort dem desorienterede. Situationen kan sammenlignes med det at man fra et mørkt rum træder direkte ud i sollyset. Der går nogen tid før øjnene vænner sig til det skarpe lys.»²⁵*

Den holdning der er implicit i læresætningen ’nyt lys’ er, hvad man ikke ved eller ikke kan forstå, må man vente på bliver åbenbaret eller forklaret. Man må vente, vente i tillid til at det kommer. At gå egne veje vil blot føre til fortabelse: *»Alle der tjener loyalt sammen med „den trofaste og kloge træ“, den synlige organisation som Jehova meddeler sig igennem, er i sandhed begunstigede! De har truffet et klogt valg, for deres sti fører til det dyrebare mål — evigt liv i den nye orden som Jehova skaber.»²⁶*

Som det fremgår af ovenstående er der mange årsager til at medlemmerne af Jehovas Vidner accepterer udstødelse og angiverpligten. Men uagtet hvor mange forskellige grunde der kan peges på som årsag til denne accept, så er det væsentligste at holde sig for øje, at det for mange dybest set handler om at de ikke kan overskue de konsekvenser det har ikke at gøre det, både psykiske og socialt, at de følelsesmæssige konflikter er for overvældende.

Risikoen for at blive udstødt og dermed sætte håbet om det evige liv over styr, bevir-

²⁴ Vagttårnet 1. maj 1982, side 8.f.

²⁵ Ibid., side 17.

²⁶ Ibid., side 22.

ker at en udstødelse opleves som en dødsdom. Den udstødte vil være som død for alle andre (Jehovas Vidner). Dette bliver så yderligere problematisk ved den omstændighed, at Jehovas Vidner opfatter dette håb 'om evigt liv', som det "rigtige liv", hvor de virkelig skal opleve, hvad det vil sige at leve. Det liv der leves nu er blot en skygge af det som skal komme. En konsekvens af den oplæring et Jehovas Vidne modtager er, at de klynger sig til dette håb.

For et Jehovas Vidne er et liv uden for Vagttårnsorganisationen værre end døden, fordi de opfatter et sådant liv som tomt, meningsløst, uden mulighed for at give det et tilfredsstillende indhold, et liv hvor man konstant bliver påmindet om alt det man har mistet og ikke længere har mulighed for at opnå.

For det tvivlende Jehovas Vidne er det oplevelsen af et truende tab der er altoverskyggende, at han eller hun er ved at miste alt det, som giver livet indhold og mening. Og hvad er alternativet? Kun en trist venten i ensomhed på døden? Og hvem har lyst til, at smide 10, 20 eller måske 30 år af sit liv lige ud i kloakken? Hvem vil sætte sin familie, børn, forældre, vennekreds, over styr, for at træde ud i Satans verden, når de kan lade sig omslutte af tryghed i Guds kærlighed som den kommer til udtryk gennem Jehovas Vidner?

Medlemmerne – den rettroende som den tvivlende – ligger under for angsten for at miste håbet og dermed det virkelige liv – derfor er det heller ikke uden grund, når medlemmerne af Jehovas Vidner accepterer eller affinder sig de konsekvenser som henholdsvis angiverpligten og udstødelsespolitikken har for det enkelte medlem.

08 - Den psykiske og sociale krise efter udstødelsen

Selvom der i dag er et større kendskab til Jehovas Vidners praksis med at udstøde og de problemer en udstødelse medfører, kan man stadig i mange sammenhænge møde en tilbøjelighed til at generalisere og undervurdere de konsekvenser en udstødelse kan have. For de fleste udstødte er følelsen og oplevelsen af uforståethed, det at stå alene med sine oplevelser og erfaringer, et overvældende problem. Den måde jeg søger at belyse den krise der i mange tilfælde opstår efter en udstødelse har sit primære udgangspunkt i de erfaringer jeg har gjort og indsamlet i forbindelse med samtaler med både nuværende og tidligere medlemmer i perioden fra 1990 til 2001.

Mange af de problemer udstødte må kæmpe med har grundlæggende deres rod i at de nu lever i den verden han/hun har lært at hade som ond og bedragerisk, en verden der er i Djævelens vold. Ufordringen for den udstødte er: Kan man opbygge en ny og god tilværelse, når grundlaget opleves som utroværdigt?

Den udstødte skal ikke alene lære at stole på andre, men også på sig selv og egne beslutninger. Hvordan er det muligt, hvis man tror at drifter, tanker og følelser grundlæggende har en bedragerisk og destruktiv tendens? Det kræver ikke alene en holdningsændring, men også en kritisk forholden til sit værdigrundlag og menneskesyn, hvilket er en krævende og grænseoverskridende udviklingsproces.

Er man i en position, hvor man kan eller skal yde støtte til en udstødt – eller blot indgå i et socialt samspil med den udstødte – og man ikke er bekendt med eller opmærksom på disse forhold kan der i perioder opstå situationer, hvor det kan synes vanskeligt at forstå eller gennemskue den måde den udstødte handler og tænker på, specielt når vedkommende er under pres eller føler sig svag. Den udstødte vil i sådanne situationer umiddelbart kunne opfattes som afvisende over for andre, selvom dette ikke er tilsigtet. Ligeledes kan der ofte iagttages en lav irritationstærskel hos den udstødte, ikke sjældent grundet frustration over at han/hun ikke kan gennemskue årsagen til 'at man har det, som man har det', at hver dag synes at være en 'blå mandag', at der vedbliver med at være problemer omkring det sociale samspil.

Når man søger at få indsigt i de konsekvenser en udstødelse kan have er det nødvendigt at erindre sig, at en udstødelse fra Jehovas Vidner ikke er begrænset til at være en religiøs handling eller et socialt fænomen, der kan have nogle psykiske følger for den der rammes af en udstødelse, men at der i lige så høj grad er tale om en psykisk handling, der har sociale og eksistentielle konsekvenser. Desuden vil en forståelse af udstødelens karakter og omfang indebære, ikke kun ud fra en generaliseret betragtning, men også i forhold til det enkelte individ, at der sker en inddragelse af faktorer, som fx personens familiemæssige forhold, alder, tidspunkt for og årsagen til udstødelsen. Forskellige læresætninger på det tidspunkt, hvor udstødelsen fandt sted, vil også have indflydelse på den udstødes selvforståelse, fortolkning af virkeligheden, samt den måde vedkommende vil møde den udfordring det indebærer at skulle opbygge et nyt socialt netværk, og parallelt med denne proces

skulle rekonstruerer et validt fortolkningsapparat.

Børn og unge der er opvokset i Jehovas Vidner sidst i 50'erne og begyndelsen af 60'erne vil fx have et helt andet forhold til dommedag end dem der var børn i 1970'erne eller senere. I hver af disse perioder har skildringerne af dommedag været grundlæggende forskellige i betydning, ligesom anvendelsen som trusselsbilleder var forskellig. Det samme var tilfælde med hensyn til forskellige former for religiøse normer og krav, der har været fremherskende temaer i disse perioder. Et eksempel er 1950'erne hvor et gennemgående tema var forestillingen om Jehovas Vidner som den *Nye Verdens Samfund*, noget som havde stor følelsesmæssig gennemslagskraft, hvor oplevelsen af det sociale fællesskab blev tilført ny betydning. Et andet og helt anderledes eksempel er den "åndelige" renselse der blev betonet i 1970'erne, hvor man begyndte at slå meget hård og konsekvent ned på afhængighedsproblemer, som det fx kom til udtryk i tobaksrygning. Med dette "tema" begyndte den sociale dynamik for alvor at ændre karakter fra at være det åbne og inkluderende til at bevæge sig i retning af det lukkede og ekskluderende. En konsekvens af den "åndelige" renselse der for alvor tog fart i 70'erne var det ændrede syn på afvigere og udstødte som blev indført fra begyndelsen af 1980'erne. Det betød ikke alene en hårdere kurs over for medlemmer der enten blev betragtet som afvigende eller kritiske, men også at der udviklede sig en generelt mere negativ selvforståelse blandt udstødte end man tidligere har kunnet iagttage.

Selvom de psykosociale omstændigheder ved en udstødelse i dag er forskellige fra dem, der fandt sted i for eksempel 1960'erne, 1970'erne eller 1980'erne, så er der dog en ting, som er kendetegnende for stort set alle udstødelser, konsekvenserne af den tidligere omtalte mentale kædereaktion, jeg har valgt at benævne som *angstprocessen*. (Der bliver redegjort for denne proces i kapitel 9.) Angstprocessen bevirker bl.a. at et Jehovas Vidne (så vel som den udstødte), frem for at forholde sig rationelt/konkret til konflikter og deres årsager "tvinges" til at handle på følelser, angst og frygt.

Hvis man kun forholder sig til eller behandler de psykologiske og sociale problemer isoleret, uden at der samtidig sker en afklaring af de religiøse problemstillinger og konflikter, er det min erfaring at der ofte kun vil være tale om "lappeløsninger". Uafklarede og uafdækkede religiøse elementer vil stadig ligge og ulme i sindet som et spøgelse og give næring til nye problemer eller gøre det vanskeligere at trænge ind til kernen af de problemer man søger at behandle. Det samme vil være tilfældet, hvis man kun forholder sig til de religiøse konflikter og problemstillinger, uden at inddrage de psykologiske og sociale konsekvenser af udstødelsen. Hvis den udstødte alene forholder sig til de religiøse sider af udstødelsen vil især de psykiske konsekvenser af udstødelsen før eller siden sætte sig igennem, og ikke sjældent i maskeret form, ved at den udstødte søger at løse sine konflikter gennem forskellige sociale iscenesættelser, som det kan være forbundet med store vanskeligheder at få bearbejdet og afviklet.

Blandt både aktive Jehovas Vidner og udstødte medlemmer, har jeg oplevet adskillige eksempler på den betydning det har for en persons evne til at løse psykiske problemer og tilhørende sociale konflikter, når der samtidig tilbydes hjælp til at få religiøse spørgsmål og

konflikter afklaret (ikke nødvendigvis løses) eller belyst med nye synsvinkler. – Afklaring vil det i denne sammenhæng sige, at vedkommende opnår en reel viden eller fornemmelse af, hvad det er for ”skjulte” holdninger og forestillinger der ligger bag en given konflikt eller problemstilling.

Et eksempel på dette er en 16-årig pige, som i godt to år havde hun haft alvorlige problemer i forholdet til sine forældre, fordi hun ikke længere havde lyst til at deltage i Jehovas Vidners møder og forkyndelse. Forholdet mellem pigen og hendes forældre havde nået et punkt, hvor de havde givet hende et ultimatum: enten gøre som de siger, hvilket indebar at hun skulle deltage aktivt i de forskellige religiøse eller flytte hjemme fra. De havde altid haft det godt sammen og hun elskede sine forældre meget højt, men hun nærede samtidig et indædt had til dem på grund af den situation hun befandt sig i, at hun skulle tvinges til at deltage i Jehovas Vidners aktiviteter, for at kunne blive boende hjemmet. Hun kunne ikke “forestille sig et liv uden troen på Gud“, og det smertede hende, at forældrene ikke troede på hende. Hun kunne ikke forstå, hvorfor de kunne 'være så onde' over for hende. Det hele gik hende så meget på, at hun stadig oftere og oftere tænkte på selvmord. Vi fik mulighed for at tale tingene igennem, og anskuet en central del af problemets kerne, forskellen mellem hvad der var den dominerende religiøse autoritet for hhv. hende og hendes forældre, den betydning det havde på den måde de hver især opfattede tingene, i hvilket omfang de hver især ønsker denne autoritet skal regulere og være bestemmende for deres liv, og hvilke religiøse forestillinger de var bærere af. Desuden fik hun sat ord på nogle de tanker og følelser, som hun havde vanskeligt ved at forholde sig til, det at tro og hvad der er det ”rigtige” at tro på. Hun nåede relativt hurtigt frem til den konklusion, at *“mine problemer er ikke løst, men nu begynder jeg i det mindste at forstå, hvad det handler om, og at det ikke er mig der er tosset.”* I løbet af det næste halve år lykkedes det for den unge pige at komme overens med forældrene, på trods af at der stadig var visse mindre uoverensstemmelser omkring deres forventninger til hendes deltagelse i Jehovas Vidners religiøse aktiviteter.

08.1 – Krisens årsager

Når udstødselsens realitet for alvor begynder at melde sig hos den udstødte, opstår der spørgsmål som: *Hvem er jeg?* Og efterfølgende, når 'jeg' begynder at vide, hvem 'jeg' er: *Er jeg god nok? Hvordan skal jeg forholde mig til min fortid? Er en meningsfuld fremtid mulig? Er mennesker der ikke er Jehovas Vidner overhovedet til at stole på?* Disse og tilsvarende spørgsmål er uløseligt forbundet med de konsekvenser, der forbundet med det at miste sine eksistentielle referencer og de erfaringer man gør i forbindelse med en udstødelse.

Den psykisk og sociale krise der opstår i kølvandet på en udstødelse (som Jehovas Vidner praktiserer den) har to hovedårsager: Tabet af den grundlæggende eksistentielle reference-ramme og tabet af det sociale netværk. Jehovas Vidner har ved hjælp af deres litteratur og undervisningsprogrammer opbygget, hvad man kan beskrive som en skyggeverden, i skikkelse af deres opfattelse af egen fortræffelighed, håbet om paradiset og Vagttårnsorganisa-

tionen som Guds synlige udtryk på jorden. Denne skyggeverden er opbygget på et fundament af frygt (frygten for ikke at behage Jehova) og angst (angsten for ikke at slå til, for ikke at være god nok), forestillinger om altomfattende ustabilitet og usikkerhed. Udstødte og frafaldne bliver nok set som almindelige mennesker, men også, og især, som Satans håndlangere, væsner, der kun er til skade for Vidnernes tro og evige frelse. De udstødte og frafaldne valgte *Sandheden* fra til fordel for deres egne behov og lyster, og er som sådan villige redskaber i Satans hænder.

Kendetegnende for Jehovas Vidner er også, at uanset hvor dårligt det går så er der en grund til det: Det tjener et højere formål. Medlemmerne bringes ind i en mental tilstand af ”aktiv venten”, forventningen om at nogen/noget udefra kommende vil løse problemerne eller anvise, hvordan en løsning kan findes.²⁷ Når der sker noget som Jehovas Vidner oplever som positivt og det går godt for dem, ses det som et udtryk for Guds ledelse og velsignelse. Omvendt, går det dårligt for dem, så er det på grund af deres særlige status, som Guds udvalgte folk at de bliver forfulgt og/eller prøvet af Satan, med mulighed for at bevise at de er trofaste mod Gud under alle forhold, selv hvis det i yderste konsekvens kan betyde døden for dem.²⁸

Det er ikke kun for dem der er opvokset inden for Jehovas Vidner, men også for dem der er konverteret, at denne skyggeverden på et tidspunkt bliver så virkelig og manifest, at den opfattes som et udtryk for den virkelige virkelighed, der omgiver dem. Ved en udstødelse eller trussel herom vil der være risiko for at den pågældende bringes ind i en tilstand eller situation, hvor det opleves som om ”hjernen bliver skør“, hvor det er vanskeligt at skelne mellem fantasi og virkelighed, mellem kendsgerninger og den konstruerede virkelighed. For at undgå denne tilstand eller oplevelse af at ’hjernen er blevet skør’ vælger mange udstødte at lade denne skyggeverden forblive dominerende – eller undlader at forholde sig kritisk til Jehovas Vidners verdensbillede og værdigrundlag.

De psykiske krisereaktioner i forbindelse med en udstødelse skal ses i lyset af den altoverstyggende dominans som Jehovas Vidners tro og verdensbillede har eller har haft på alle områder deres liv, at Vagttårnsorganisationen har været essensen i eller grundlaget for deres vilje og holdning. Jehovas Vidners tro er ikke ”et tillæg” til deres liv, et perspektiv eller en dimension af tilværelsen – nej, det *er* deres liv. At være Jehovas Vidne er en livsstil eller livsform i bredeste forstand, – et altomfattende forklarings- og definitionssystem for tilværelsen, som bør betragtes på linie med en kultur.

Selvom Jehovas Vidner, både som trossamfund og som medlemmer er påvirkede af det omgivne samfund og kultur og afspejler dette (om end i et vist omfang i et modsætningsforhold), vil jeg stadig hævde at der er belæg for den anskuelse, at Jehovas Vidner udover at være et trossamfund også bør betragtes som en kultur. Dette mener jeg ikke kun er

²⁷ Når Jehovas Vidner taler om ”aktiv venten” indebærer det for eksempel at de forholder sig passive i forhold til samfundet og samfundsforhold, men vedholdende arbejder på at blive et ’bedre’ Jehovas Vidne. En aktiv venten for Jehovas Vidner betyder i praksis en yderligere distancering til og fremmedgørelse i forhold til samfundet og mennesker der ikke er Jehovas Vidner.

²⁸ Som historiske eksempler til efterfølgelse henviser Vagttårnsorganisationen ofte til de Jehovas Vidner der døde i koncentrationslejre under 2. verdenskrig eller de Jehovas Vidner som dør som følge af deres afvisning af at modtage blod som medicinsk behandling.

nødvendigt for at forstå Jehovas Vidner som trossamfund, men i lige så høj grad for at kunne forstå de konsekvenser en udstødelse kan have.

Til støtte for mit synspunkt vil jeg henvise til Hans Gullestrups, der i *Kultur, kultur-analyse og kulturetik* gennemgår henholdsvis den horisontale og vertikale kulturdimension, og de tilhørende kultursegmenter og kulturlag. Særlig interessant i denne forbindelse er Gullestrups opstilling af de forskellige kulturelementer, fordelt på seks forskellige kulturlag, hvor han skelner mellem ”manifest kultur” og ”kerne kultur”. Ud fra en sådan opdeling bliver det muligt at komme bag om det umiddelbare og ind til kernen af Jehovas Vidners tro og liv. Gullestrup skriver bl.a.: *»I samspillet mellem de to dimensioner – den horisontale og den vertikale dimension – vil den horisontale dimension slå klart igennem på iagttagelserne i de øverste lag, symptomlaget og strukturlaget, mens den vil få mindre og mindre betydning, jo dybere indsigt der opnås. Den grundlæggende verdensopfattelse, som er den altdominerende faktor i enhver kultur, vil ifølge sagens natur være fælles for alle kultursegmenterne i en given kultur, samtidig med at den med større og større grad af forskellighed vil konkretisere sig på forskellig vis og i forskellige fremtrædelsesformer inden for de forskellige kultursegmenter, jo højere op til den observerbare overflade man kommer. Den samme verdensopfattelse kan således komme til meget forskellig udtryk, [s]å forskellig at den ikke umiddelbart kan fortolkes eller forstås i symptomlaget,«*²⁹

Der kan i denne forbindelse også peges på det socialpsykologen Edgar H. Schein skriver om ”kultur”, at det *»kan anvendes om alle størrelser af sociale enheder, som har haft mulighed for at lære og stabilisere deres syn på sig selv og omgivelserne – dvs. deres grundlæggende antagelser. På det mest generelle niveau kan man skelne mellem civilisationer, f.eks. vesterlandsk og østerlandsk kultur. Et niveau længere nede finder vi lande med tilstrækkelig etnisk fællesskab til, at vi kan tale om amerikansk eller mexicansk kultur. Men vi anerkender uden videre, at der inden for et enkelt land kan være adskillige etniske grupper, som vi tillægger forskellige kulturer. Hvis sådanne grupper kan defineres som stabile enheder med fælles erfaringsbaggrund, vil de have udviklet deres egne kulturer.«*³⁰

Når man betragter Jehovas Vidner i et historisk perspektiv og sammenholder dette med elementerne i Gullestrups ”kernekultur” i forhold til kernen i Jehovas Vidners teologi og det regulerende element (Vagttårnsorganisationen) i Vidnernes sociale liv, den dominans og det omfang, som disse har – mener jeg at det ikke blot er belæg for at Jehovas Vidner bør betragtes både som et trossamfund og en kultur, men også nødvendigt for at kunne indfange dybden i de konsekvenser en udstødelse har for mange tidligere medlemmer af Jehovas Vidner.

De mennesker der er opvokset inden for Jehovas Vidner har en indre værdimåler, værdireference – en grundlæggende verdensforståelse, der på væsentlige områder er skabt ud fra Vagttårnsorganisationens normer og religiøse fortolkninger, og denne gruppe vil altid i en eller anden grad ”være som” Jehovas Vidner. Ved udstødelsen fra Jehovas Vidner mister disse både deres referencegrundlag (Jehovas Vidner) og deres værdimåler (Vagttårnsorganisationen). Der er således intet der umiddelbart kan overføres til den nye livssituation, der

²⁹ Gullestrup, side 49-51.

³⁰ Schein, side 15.

vil være en fundamental uoverensstemmelse mellem den hidtidige verdensopfattelse og den nye sociale virkelighed. Ganske vist har den udstødte personlige livserfaringer som er høstet uden for Jehovas Vidners sociale kontekst, men disse er som alt andet hidtil blevet valideret i forhold til den værdimåler, som Vagttårnsorganisationen har fungeret som. Disse erfaringer vil naturligvis fortsat have en personlig værdi, men det optimale udbytte af disse erfaringer indtræder først i takt med at en ny værdimåler implementeres.

Denne ofte bratte omvæltning en udstødelse indebærer, betyder at den tryghed individet hidtil har oplevet, med ét er væk. Trygheden erstattes af frygt og angst og i en periode også en følelse af forvirring og et total indre kaos. Følelsen og oplevelsen af kaos udvikles, som en konsekvens af at det gamle referencegrundlag ikke længere er gyldigt, men det er det eneste de har i en verden uden for Jehovas Vidner – hvorved de er ført ind i et eksistentielt tomrum. – De nye referencer som søges opbygget er imidlertid i modstrid med de fleste af de gamle. Dette bevirker at den udstødte i de første år efter en udstødelse vil opleve følelsesmæssige konflikter, når vedkommende (ubevidst) søger at handle ud over de rammer som Jehovas Vidner tidligere har fastlagt for vedkommendes tilværelse.

For konvertitternes vedkommende vil de i et vist omfang opleve noget tilsvarende, men konsekvenserne vil i vid udstrækning være betingede af individets psykiske og sociale konstitution forud for og under konverteringsprocessen.

08.1.1 – Døden før og nu

At det er nødvendigt at inddrage begrebet "død/døden/at døde" – og de i denne sammenhæng beslægtede fænomener "utilstrækkelighed" og "fremmedgjorthed", skyldes at "død/døden" i bredeste forstand udgør en vigtig nøgle til forståelsen af og afkodningen af Jehovas Vidners tænkning, forventninger og idealer, og ikke mindst psykiske reaktioner efter en udstødelse.

For både det rettroende Jehovas Vidne og den udstødte er døden det store ingen ting, fravær af alle former for eksistens og bevidsthed. Døden er det modsatte af liv og bevidsthed. Derfor opleves døden heller ikke som nogen fundamental trussel for et Jehovas Vidne, men opfattes mere som en søvn, indtil tiden er inde for opstandelsen i paradiset, fordi den troende "lever" i Guds erindring. For den udstødte betyder døden den ultimative afslutning.

Skal man sammenligne Vidnerne og de udstødtes forhold til døden kan man sige, at begge parter oplever angsten for tabet af muligheder, det der ikke blev nået. Hos den udstødte vil det så suppleres med "var det virkelig alt", meningsløsheden, og hos Vidnet vil det være tvivlen, om man nu har gjort det godt nok og dermed har bevaret "retten" til at opleve et nyt liv i opstandelsen. For den udstødte er døden det definitive, for Vidnet er døden et måske.

Selvom døden ikke opleves som en fundamental trussel for det rettroende Jehovas Vidne, så er den "almindelige" angst for døden, alligevel generelt forstærket blandt Jehovas Vidner. Dette kan lyde som et paradoks, men det skal ses ud fra det forhold, når man ser bort fra den tidligere omtalte angstproces, at et Jehovas Vidne aldrig kan føle sig sikker på at være frelst. Jehovas Vidner udtrykker det på den måde, at de befinder sig på "frelsens vej"

og det er først i opstandelsen at de har deres endelige bevis på om de er frelst eller ikke. Døden vil i dette perspektiv altid udgøre en latent trussel om tab af goder, muligheder for at udfolde sig, muligheder for at realisere sig. Til dette hører også truslen om at den tvivlende mister muligheden for at få lov til se de mennesker igen, som vedkommende elsker, når disse opstår til liv på jorden igen i en opstandelse. Hvad der er med til at forstærke en i denne sammenhæng latent ”fortvivlelse” er, at det nuværende liv for Jehovas Vidner kun er en skygge af det virkelige liv, det liv som Gud oprindeligt skabte mennesket til, først er en realitet efter dommedag eller en opstandelse. Set i dette perspektiv bliver forholdet til det nuværende liv defineret af ”utilstrækkelighed” og muligheden for selvrealiseringen bliver distanceret på grund af fremmedgørelse, en ”fremmedgjorthed” over for det nuværende liv, fordi hvis det søges og leves fuldt ud indeholder det truslen om tab af frelsen, ”fremmedgjorthed” i forhold til det ”virkelige” liv, fordi det ikke sammenlignes med det mulige i nuet, og fordi det liv der frelses til, stadig indeholder en iboende trussel om død, hvis den absolutte lydighed mod Gud ikke opretholdes. Frelsen, og livet der frelses til, er altid betinget af et ”Hvis”, den ubekendte faktor, hvorfor angsten altid vil være et vilkår.

Foruden dødsangsten er der også angst for ensomheden, en ensomhedsoplevelse som for mange tidligere medlemmer bliver reel allerede kort tid efter en udstødelse, og som det kan tage år at komme ud over. Specielt i den første tid efter en udstødelse har mange udstødte givet udtryk for holdninger der demonstrerer, at Jehovas Vidners forhold til døden og den religiøse definition af døden fratager sociale relationer enhver form for perspektiv, gør dem meningsløse, og derfor er der heller ikke nogen grund til at skabe nye relationer eller krampagtigt holde fast i de gamle.

08.2 – Krisens forløb

Når medlemmer af Jehovas Vidne udstødes er det ikke kun den religiøse del af tilværelsen (repræsenteret ved Jehovas Vidner) som de afskæres fra, men også deres primære sociale netværk, grundlaget for deres identitetsopfattelse og sociale værdimåler. I forbindelse med udstødelsen oplever mange et identitetstomrum, der både gør det svært for dem at forholde sig til den nye sociale virkelighed og til sig selv.

Spørgsmålet ”Hvem eller hvad er jeg?” får en helt ny dimension i forbindelse med en udstødelse. Det tidligere eksistentielle referencegrundlag er ikke længere tilgængeligt, endsi-ge brugbart i den nye livssituation, – tidligere sociale erfaringer og handlemønstre finder ikke umiddelbar anvendelse. De personer som den udstødte tidligere har kunnet spejle sig i er ikke længere tilgængelige. Den udstødtes hidtidige identitetsopfattelse oversvømmes og forstyrres nu af et sammensurium af indtryk fra en ny virkelighedsoplevelse, som ikke umiddelbart er meningsgivende. I en overgangsperiode vil det medføre vekslende tilstande, med dominerende følelsesmæssige oplevelser af rådvildhed, magtesløshed, kaos og tomhed.

Hvis den udstødte i forbindelse med udstødelserprocessen samtidig føler at have været udsat for et religiøst bedrag er der risiko for at den identitetskrise der indtræder i for-

bindelse med udstødelsen vil forværres eller kompliceres. Dette synes især at være tilfældet blandt dem, som ikke handler på det der er sket, dvs. dem som på den ene eller anden måde vedholdende søger en accept eller anerkendelse, fx hos familiemedlemmer, der stadig er Jehovas Vidner, men samtidig ikke har lyst til at vende tilbage til en tilværelse som et Jehovas Vidne. En manglende stillingtagen, eller at den udstødte nok tager stilling, men ikke beslutter sig for, hvad der han/hun vil og handler på det.

08.2.1 – Krisens elementer

Jeg vil i det følgende beskrive det krise- og udviklingsforløb, der indtræder i forbindelse med en udstødelse fra Jehovas Vidner. Beskrivelsen vil i sit udgangspunkt tage afsæt i den *erfarede* krise i håb om ad denne vej at kunne bidrage til en dybere og mere nuanceret forståelse af den problematik, der er knyttet til en udstødelse og den hjælp der skal der efterfølgende skal ydes.³¹

Når jeg ikke anvender en traditionel krisemodel, som fx Cullbergs kriseteori der ofte er blevet anvendt ved beskrivelser af den krise som udstødte oplever, og i forlængelse heraf at anskue den som en overdetermineret traumatisk krise, har det tre grundlæggende årsager:

For det første, at betragte den krise der opstår i forbindelse med udstødelsen som en overdetermineret (traumatisk) krise vil ikke i tilstrækkelig grad sammenfatte udstødelsens og krisens kompleksitet. Ud over den psykiske krise som må kunne forventes at indtræde, er der også tale om en moralsk og en eksistentiel krise.

For det andet finder jeg der mangler opmærksomhed omkring den efterfølgende sorgproces, som er uundgåelig, specielt når man tager i betragtning de mange former for tab, der er knyttet til en udstødelse

For det tredje, har jeg ønsket at bruge en udtryksform og en sprogbrug, der tager udgangspunkt i de oplevelser og erfaringer der er gjort blandt de udstødte, i håb om at kunne indkredse nogle af de centrale problemstillinger og synliggøre disse.

Grundtanken bag den foreliggende krisemodel er, at den krise der knytter sig til en udstødelse fortrinsvis bør betragtes som en udviklingskrise, der kan indeholde et traumatisk islæt, snarere end en traumatisk krise (der kunne opfattes som en overdetermineret krise), der medfører en udviklingsproces. Når jeg anlægger denne anskuelse er det bl.a. fordi, der forud for en udstødelse ofte er påbegyndt en udviklingsproces hos den nu udstødte, og som fortsætter efter udstødelsen. Endvidere vil der ved at betragtning krisen som en traumatisk krise være risiko for at fokusere for ensidigt på selve udstødelsen som isoleret hændelse eller som et kortere hændelsesforløb. Sker det kan det komme til at overskygge det som er *årsagen* eller *baggrunden* for den udvikling og/eller de begivenheder, der er gået forud for

³¹ Det empiriske materiale der ligger til grund for beskrivelsen er som nævnt i indledningen de samtaler jeg har ført med nuværende og tidligere medlemmer i perioden 1990 til 2001. Det drejer sig skønsmæssigt om flere end et hundrede personer. Desuden har jeg sideløbende sammenholdt den indsamlede viden med de erfaringer som udstødte er fremkommet med i artikler, bøger, etc.

udstødelsen, og som udgør en del af drivkraften i udviklingsproces, som er den udstødte er i gang med.

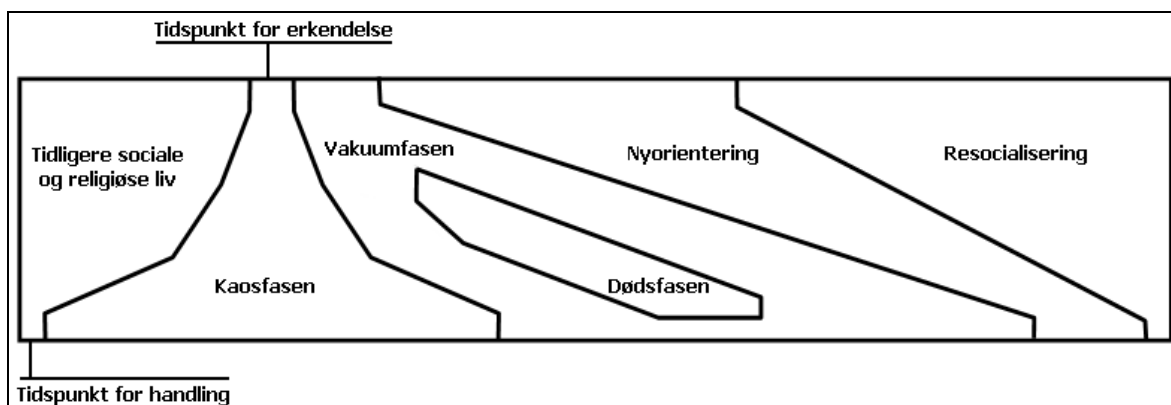
Krisens forløb består af en kombination af 7 delvist overlappende temaer eller ”faser”. Der er ikke tale om en række af forløb i krisen, men om en dynamisk proces, hvor de enkelte elementer på skift vil være fremherskende. Der vil ikke være tale om en lineær eller stadie proces, men om en cirkulær, fremadskridende proces, hvor det samme tema godt kan være i spil på flere niveauer samtidigt. De 7 temaer skal betragtes ud fra to forskellige synsvinkler.

For det første, er der tale om en primær proces, en overordnet betragtning, det vil sige selve det forløb der finder sted forud for udstødelsen og frem til at den udstødte har fået etableret sig i en ny tilværelse.

For det andet er der tale om en række sekundære processer, hvor de 7 temaer gennemleves, dels som den primære proces som en kontinuerlig gentagelse, hvor nye områder eller niveauer inddrages i krisebearbejdelsen, og dels som en del af en akkumulering af erfaringer på forskellige livsområder og valideringen af disse.

De syv temaer eller ”faser” er:

1. Handlingstidspunktet
2. Kaosfasen
3. Erkendelsestidspunktet
4. Vakuumfasen
5. Dødsfasen
6. Nyorientering
7. Resocialisering

08.2.2 – Handlingstidspunktet

Handletidspunktet har tre forskellige betydninger. Den første betydning dækker over en kortere eller længere periode, hvor personen begynder at udvise afvigende adfærd eller begynder at udtrykke synspunkter, som ikke i sig selv giver anledning til udstødelse. Der kan for eksempel være tale om at vedkommende er begyndt at bære en påklædning, som anses for at grænse til det upassende for et Jehovas Vidne. Eller, der kan være tale om, at vedkommende er begyndt at udtrykke tvivl eller skepsis i forbindelse med en central læresætning over for andre trosfæller. Der kan også være tale om, at vedkommende er begyndt at etablere et socialt netværk uden for Jehovas Vidner eller at vedkommende begynder at gå for meget op i arbejde eller interesser, som gør at vedkommende begynder at bruge mindre tid i forbindelse med Jehovas Vidners missionsarbejde.

I den anden betydning er der tale om tidspunktet for en specifik handling, hvad enten der er tale om en planlagt eller spontan handling, som er årsagen til vedkommende blev udstødt. Her behøver der ikke nødvendigvis at være tale om den konkrete handling som var den direkte, årsag til udstødelsen. Der kan fx være tale om et Jehovas Vidne som begynder at ryge, og her er det den første cigaret, der er udtryk for handletidspunktet, også selvom der kan gå fx 2 år inden der opstår en situation, hvor det bliver afsløret, at vedkommende er begyndt at ryge.

Den tredje og sidste betydning er selv udstødelsen fra den bliver meddelt den udstødte og til den bliver offentliggjort i den menighedsforsamling vedkommende er tilsluttet.

08.2.3 – Kaosfasen

Kaosfasen er udtryk for en periode, hvor usikkerhed, tvivl og angst er dominerende. Personen er fanget i en (overvejende følelsesmæssig) konflikt mellem egne behov/ønsker og Jehovas Vidners forventninger og krav. Kaosfasen er endvidere kendetegnet ved en rådvildhed med hensyn til, hvad han/hun skal mene om Jehovas Vidners tro og lære, og egne forventninger til sig selv. I kaosfasen vil der også være tale om en svækket identitetsfølelse og vanskeligheder med hensyn til at forholde sig til konflikter. Det er i denne periode heller ikke ualmindeligt at opleve, at det udstødte eller ved trussel om udstødelse, at personen har vanskeligheder med hensyn til at udtrykker holdninger eller synspunkter, hvis vedkommende er usikker med hensyn til, disse vil blive opfattet. Fasen indtræder når personen begynder at blive sig bevidst om, hvad det er der reelt er sket eller er ved at ske, men endnu ikke kan sætte ord på den proces der er gået i gang. Rådvildhed og handlingslammelse vil i udstrækning være dominerende, vekslende med skyldfølelse, tvivl og selvbefejdelse.

08.2.4 – Erkendelsestidspunktet

Erkendelsestidspunktet indtræder almindeligvis umiddelbart forud for eller samtidig med at kaos fasen bliver dominerende og der er tale om det tidspunkt, hvor personen erkender eller forstår, hvad der er sket eller er ved at ske. Der er *ikke* tale om en ”gennemgribende” erkendelse af vedkommendes livssituation, men en erkendelse der vedrører den igangvæ-

rende proces, hvor udstødsens perspektiver begynder at manifestere sig.

Der har i forbindelse med erkendelsestidspunktet vist sig en tendens til, dog ikke entydigt, reaktionsmønstre blandt henholdsvis frafaldne og udstødte. Blandt dem som forlader Jehovas Vidner som følge af frafald (og hvor udstødelsen ikke en umiddelbar trussel), synes en overvejende del i første omgang at være præget af en ”tankeoversvømmelse”, hvor den frafaldne primært synes at forholde sig rationelt til sin situation og de følelser som udløses. De dominerende følelser synes for de fleste at være knyttet til en erkendelse af fremmedgjorthed.

Hvad angår dem, hvor bruddet med Jehovas Vidner skyldes en udstødelse, lader det at være ”følelsesoversvømmelse” som det dominerende, ligesom der synes at være vanskeligheder med at etablere et rationelt beredskab, der kan virke som en modvægt til de mange følelser. Dette til trods synes de fleste udstødte at tilstræbe en rationel erkendelse af udstødsens realitet.

08.2.5 – Vakuumfasen

Når kaosfasen har nået sit maksimum og begynder at aftage er det at vakuumfasen begynder at være den dominerende faktor. Denne periode vil, mere eller mindre udtalt, strække sig et godt stykke ind i nyorienteringen og resocialiseringen.

Et centralt kendetegn for vakuumfasen er, at der er tale om en periode, hvor fravær af identitetsfølelse og selvfølelse er gennemgribende, ligesom følelsen af afmagt vil være markant. Tilstanden indtræder når den udstødte konfronteres med en følelse af eksistentielt (religiøst) tab eller bedrag. Denne fase eller periode er vanskeligere at forholde sig til end de øvrige, da den som oplevet tilstand kan vare fra få uger til flere år, med svingende intensitet. Samtidig er det for den udstødte i denne fase (i sit primære udtryk)³² yderligere problematisk derved, at vedkommende fortsat af omgivelserne betragtes og mødes i forhold til den rolle eller identitet som vedkommende tidligere var bærer af som Jehovas Vidne. Dette gælder ikke kun i forhold til Jehovas Vidner og eventuelt de familiemedlemmer og slægtninge, der er Jehovas Vidner, men det vil af naturlige grunde også være tilfældet i en rum tid i forhold til de øvrige sociale relationer uden for Jehovas Vidner, inden der sker en tilpasning i forhold til den udviklingsproces som den udstødte vil træde ind i.

Endvidere bliver den udstødte af sine tidligere trosfæller mødt med en forventning om at han/hun i forhold til Jehovas Vidner lever op til forventningen til udstødte, det vil sige, at han/hun udlader at kontakte Jehovas Vidner, eller hvis vedkommende skulle blive kontaktet af et Jehovas Vidne, tilkendegive at han/hun er udstødt, således at det pågældende Jehovas Vidne ikke blive bragt i en ”ubehagelig” situation.

Hvad der endvidere er problematisk ved denne periode i den første tid efter udstødel-

³² Når der er tale om vakuumfasen primære udtryk er der tale om den første og egentlige forekomst af denne fase, som udtryk for den generelle livssituation. De sekundære faser refererer til enkeltområde mht. sociale netværk, relationer, religiøsitet, arbejdsforhold, etc., forhold der tidligere har haft betydning for den udstødte. Hver af disse områder har så at sige det samme udviklingsforløb, og afspejler som sådan den samme udviklingsproces, som ses på det overordnede plan.

sen er, at den udstødte er fastlåst i en eksistentiel fortolkningsramme, der ikke længere er gyldig, ligesom den heller ikke længere er betydnings- eller meningsbærende for den udstødte, snarere tværtimod, da den fastholder den udstødte i et usynligt eksistentielt ingemandsland indtil den udstødte tilvælger det nye liv og forholder sig til det. I denne overgangsfase hvor der så at sige påbegyndes en resocialisering, er det derfor heller ikke overraskende at iagttage, hvordan mange konflikter, der er relateret til Jehovas Vidner forsøges løst i andre sociale sammenhænge, fx ved (ubeviste) iscenesættelser eller involvering i konflikter, der i sit indhold har paralleller med dem, som vedkommende har eller har haft i forhold til Jehovas Vidner. Disse konflikter kan også ses som en mulig forløber for dødsfasen, idet vedkommende ved disse konflikter får bekræftet sit selvbillede fra Jehovas Vidner om udstødte og frafalde, og dermed bliver fastholdt i sin oplevelse af tab (eksistentielt og religiøst).

For både kaos- og vakuumfasen gælder det, at de begge kan optræde i flere omgange. Den *primære kaosfase* opstår ved selve (a) udstødelsen, (b) en konkret trussel om udstødelse, (c) ved erkendelsen heraf eller (d) ved at der er sket en grundlæggende eksistentiel rystelse af personens verdensbillede. Den *primære vakuumfase* indtræder umiddelbart efter den *primære kaosfase*. De *sekundære* faser vil for begges vedkommende optræde gentagne gange, i en vekselvirkning, men for hver gang vil de blive svagere, ligesom der vil gå længere tid mellem hver forekomst.

08.2.6 – Dødsfasen

Dødsfasen er ikke en særskilt fase, men en del af vakuumfasen og udtryk for dens kritiske periode eller punkt, og samtidig udtryk for hele kriseforløbet mest intense periode. I denne fase ændrer personens opfattelse af døden karakter eller kvalitet fra at være det truende til at være det befriende, en frelser. Dødsfasen er kendetegnet ved at den udstødte er nået frem til det punkt, hvor vedkommende skal *handle* på den begyndende erkendelse som gjorde sit indtog ved *erkendelsestidspunktet*. Det som gør denne relative korte fase så kritisk er, at vedkommende i denne periode så at sige afgør om "livet" med de fremtidsperspektiver det har, er værd at leve, om kampen for et nyt liv er værd at kæmpe.

Dødsfasen kan vare fra få dage til adskillige måneder. Hvornår denne "indre" fase indtræder, er vanskeligt at forudsige, men det sker i forbindelse med at den udstødte når frem til en følelsesmæssig erkendelse af det skete og tabet dermed opleves som uigenkaldeligt. På baggrund af samtaler med de tidligere medlemmer jeg har talt med, som enten har forsøgt eller alvorligt overvejet selvmord er det min erfaring at den kritiske periode i dødsfasen indtræder inden for de først 3 til 5 år efter udstødelsen.

Når denne fase er så vigtig at indfange eller forstå, måske den vigtigste, er der fordi det dybest set er på dette tidspunkt i kriseforløbet at den udstødte får adgang til den energi eller de kræfter, som sætter vedkommende i stand til at sige "farvel" til det gamle liv, lægge det bag sig, og begynde et nyt. Perioden kan nok være dramatisk og meget smertefuld, men den indebærer ikke desto mindre en frisættelse, et vendepunkt, hvor muligheden er størst for at komme i kontakt med "sit sande Jeg", og forblive i kontakt med det.

08.2.7 – Nyorientering

Nyorienteringen begynder umiddelbart efter at vakuumfasen er indtrådt, men samtidig med at kaosfasen som dominerende tilstand er under afvikling. Personen begynder nu at rette opmærksomheden mod nye måder at anskue verden og livet på, at der er mange måder at forstå tilværelsen, at ”det gode liv” også er en mulighed uden for Jehovas Vidner. Nyorienteringen bliver dominerende i takt med at den udstødte aktivt begynder at opbygge en ny tilværelse uden for Jehovas Vidner.

I nogle tilfælde vil man kunne iagttage at nyorienteringen allerede påbegyndes inden kaosfasen udvikles, idet det er denne nyorientering, der er medvirkende årsag til at personen kommer i konflikt med Vagttårnsorganisationen og dens verdensbillede. I disse tilfælde vil nyorienteringen være mere eller mindre ”sat på pause” indtil vakuumfasen er indtrådt. Man kan i denne sammenhæng også tale om en primær og sekundær nyorientering, hvor den primære er *behovsorienteret* (dvs. at det er et givent behov der er drivkraften bag de handlinger som fører til udstødelsen), og den sekundære er *tilpasnings- og overlevelsorienteret* (dvs. en tilpasning til det miljø eller den sociale kontekst, hvor behovstilfredsstillelsen på længere sigt vil være mulig.)

Når den udstødte er godt inde i nyorienteringen vil man normalt mene (hvilket ofte også gælder for den udstødte selv), at vedkommende er på ret kurs mod et nyt liv, selvom der kan forekomme perioder med nedtrykthed og humørsvingninger. Problemet er imidlertid, at personen fanges i et tomrum mellem Jehovas Vidner og det han/hun gerne vil eller stræber efter, indtil en egentlig resocialisering er påbegyndt. Så længe der kun er tale om nyorientering – vil der stadig ikke være tale om en egentlig psykisk (og emotionel) frigørelse fra Jehovas Vidner.

I disse tilfælde kan nyorientering føre til en resignation, – at den i stedet for at være en begyndelse på noget nyt og konstruktivt, får destruktive eller negative konsekvenser, ved at vedkommende gentager tidligere konfliktmønstre, blot i nye kulisser, hvilket ofte er tilfældet når resocialiseringen ikke kommer i gang relativt hurtigt efter udstødelsen eller der blot er tale om et miljøskift, uden en grundlæggende eksistentiel refleksion. Dette kunne fx komme til udtryk ved modvilje mod autoriteter, entydige svar eller løsninger, situationer der indebærer noget endegyldigt som har konsekvens i forhold til den udstødte, modvilje mod fx arbejdsledere eller andre med en ledelsesfunktion, som er tydelige og/eller markante i deres ledelsesstil og holdninger.

For den udstødte er det vigtigt at nyorienteringen inkluderer en reflekteret stillingtagen til – ikke kun til Jehovas Vidner som trossamfund og dets læresætninger/livssyn, men også sin tid i Jehovas Vidner, da der ellers vil være en væsentlig risiko for, at vedkommende kommer til at leve et liv i protest eller trods mod Jehovas Vidner og ikke et *valgt* liv, fordi der i forhold til de grundlæggende problemstillinger i så fald blot vil være tale om et miljøskift. Det er her det kritiske punkt i nyorientering og kriseforløbet under ét manifesterer sig og samtidig er krisens dilemma. På den ene side er udviklingen og opøvelsen af den personligt baseret beslutningsproces af vital betydning, men på den anden side er det den selv samme

beslutningsproces der aktiverer angstprocessen (jfr. side 15.f og side 52.ff), hvis formål netop er at opretholde det bestående verdensbillede og den symbolske magt over individet.

Dette medfører for mange udstødte, at der kan gå op til mange år før det falder naturligt for dem at vælge og beslutte på grundlag af personlige overvejelser eller ud fra personlige behov. Hvis denne omstilling eller udvikling ikke lykkes for den udstødte i tilstrækkelig grad, vil der være risiko for at den udstødte udvikler og fastholdes i en tilstand af *eksistentiel masochisme*, en central del af den dynamiske kraft i dødsfasen.

08.2.8 – Resocialisering

For at den udstødte kan opbygge et nyt liv uden for Jehovas Vidner er det ikke tilstrækkeligt at der sker en nyorientering, at livet og tilværelsen bygges op omkring nye værdier og mål – der skal også ske en resocialisering i en ny social kontekst, et nyt socialt netværk skal etableres og udvikles, ligesom der skal tilegnes en indsigt i og forståelse af de kulturelle koder, som fremover vil indgå i præmisserne for den udstødtes liv. Hvis nyorienteringen ikke afføder en bredspektret resocialisering, vil udstødelsen medføre en (oplevelse af) fremmedgørelse, der kan ende i modløshed, desillusionering og depression, med risiko for at den udstødte ender med at søge tilflugt i den eksistentielle masochisme.

Det er gennem de sociale samspil at en ny identitet og selvfølelse udvikles, men det er i denne sammenhæng vigtigt at fastholde over for den udstødte, at resocialiseringen ikke sker som en benægtelse af det forgangne, men at det tidligere liv og de tidligere erfaringer inddrages, som en del af livshistorien, uden at det bruges som en undskyldning for ikke at tage ansvar for eget liv.

Resocialiseringen er en proces der i princippet varer livet ud, men hvor længe den skal betragtes som en egentlig udviklingsproces, der overvejende er knyttet til en udstødelse fra Jehovas Vidner vil være meget individuel, og i vid udstrækning betinget af hvordan de forudgående dele af udviklingsprocessen er forløbet. Dog synes der i de tilfælde, hvor den udstødte har vanskeligheder med at komme i gang med en egentlig resocialisering, overvejende at være tale om to hovedgrupper: a) at der ved at udstødelsen alene er sket et miljøskift eller b) at den udstødte forud for udstødelsen enten har haft psykiske og/eller sociale problemer eller generelt har haft tilpasningsvanskeligheder i forhold til de sociale og religiøse rammer inden for Jehovas Vidner.

08.3 – Overgangsfænomener

Som en del af *nyorienteringen* er der mange udstødte der begynder at foretage sig noget de har fordømt eller taget afstand fra mens de var Jehovas Vidner. Eksempelvis er der mange der begynder at ryge, får et 'uhæmmet' forbrug af alkohol – eller anlægger en adfærd, hvor de er i opposition blot for at være i opposition. Som begrundelse er det ikke ualmindeligt at høre svar som dette: *'nu oplever jeg mig som den jeg virkelig er, nu kan jeg vise hvem jeg er, jeg er fri, fordi jeg tør gøre oprør mod det som jeg har lært som Jehovas Vidne.'* Umiddelbart kan det for den udstødte opleves som en positiv udvikling, en frigørelse fra følelsesmæssige bindinger til Jehovas Vidner, men i realiteten er der tale om en faldgrube eller blindgyde. Det der her er drivkraften er ikke opbygningen af en ny tilværelse, at møde og forholde sig konstruktivt og hensigtsmæssigt til den nye livssituation, men at demonstrere sit modsætningsforhold til Jehovas Vidner. Et sådan alternativt liv til Jehovas Vidner er dybest set uden perspektiv. Der er tale om en tilværelse, hvis betingelser er defineret ved Jehovas Vidner og Vagttårnsorganisationen – ikke hvad personen ønsker eller har som vision for sit liv.

For den udstødte er det imidlertid vigtigt at komme til en erkendelse af, at der her ofte er tale om reaktioner mod Jehovas Vidner. – Det er ikke udtryk for en egentlig udvikling, men begyndelsen til en udvikling eller frigørelse fra Jehovas Vidner og deres værdigrundlag. Hermed ikke være sagt at man ukritisk skal søge at overtale den udstødte til at afholde sig fra disse ting eller sygeliggøre dem, men skal blot være opmærksom på at der kan være tale om overgangsfænomener, der er mere eller mindre nødvendige for at den udstødte kan lægge afstand til Jehovas Vidner og sin fortid inden for Vagttårnsorganisationen, for på et senere tidspunkt at nå til en afklaring. Overgangsfænomenerne er en del af den proces hvor den udstødte søger at skabe en adfærd der er tydelig forskellig fra sit tidligere liv, at opnå en følelse af identitet der er "ufarlig" i forhold til erfaringerne som Jehovas Vidne. Senere, i takt med at nye erfaringer gøres, vil det så være muligt, så at sige, at vende blikket mod de tidligere erfaringer og værdier, og 'genbruge' dem i det omfang det er ønskeligt.

Et af de overgangsfænomener som nok volder de største problemer og den største forvirring har at gøre med det at skulle antage en ny autoritet i sit liv til erstatning for Jehovas Vidners tro. At den tidligere religiøse overbevisning skal erstattes ligger i sagens natur, men specielt på det religiøse område volder det problemer for mange udstødte. Det skyldes i vid udstrækning at mange udstødte har vanskeligt ved at acceptere, at den første "autoritet" de vælger efter Jehovas Vidner i de fleste tilfælde kun er en midlertidig erstatning, indtil en egentlig afklaring i forhold til Jehovas Vidner er påbegyndt. – Dette er i sig selv for mange udstødte en følelsesmæssig vanskelig og langvarig proces at skulle igennem, men det bliver ikke lettere af, at mange religiøst bekendte mennesker ofte svært ved at forstå, endsige respektere den udstødtes behov for en periode med frihed fra en religiøs bekendelse eller det at skulle beskæftige sig med religion og religiøse tanker, undtaget når det vedrører afklaringen i forhold til Jehovas Vidner.

I forbindelse med etableringen af et nyt socialt netværk, en ny social base, er det ikke ual-

mindeligt at opleve at udstødte søger sammen i par. En nærliggende risiko ved sådanne parforhold er, at partneren bliver en erstatning for det sociale tab, der opstod ved udstødelsen, samt kommer til at dække behovet for en følelsesmæssig fællesskabsoplevelse. Gennem forholdet får de en oplevelse af, at de har en fælles historie der rækker ud over Jehovas Vidner, hvilket hjælper til at fastholde en indre oplevelse af 'at være nogen'. Mange udstødte der flyttet sammen og dannet par har efterfølgende haft vanskeligt ved at forstå, at de ikke har kunnet få deres forhold til at fungere, når de trods alt har så mange ting til fælles. Men når man ser bagom den umiddelbare grund til pardannelsen, den gensidige sympati, det at være fælles om noget, er det i mange tilfælde (angsten for at skulle konfronteres med) identitetstab og ikke kærlighed, der er den egentlige grund til at de har søgt sammen.

Af andre overgangsfænomener kan nævnes skift af arbejdsplads eller arbejdsområde, uddannelse, politisk arbejde, sportsaktiviteter, foreningsarbejde

Som jeg skrev ovenfor, så har overgangsfænomenerne en specifik funktion – som ordet antyder, at fungere som ”støtteobjekter” i overgangen fra en levevis til en anden. Disse ”støtteobjekter” er en integreret del af den proces hvor den udstødte søger at skabe en tilværelse der er tydelig forskellig fra det tidligere liv. Hvis disse overgangsfænomener svigter, d.v.s. ikke opfylder deres funktion, *inden* den udstødte er begyndt at foretage reflekterede og bevidste valg, der tager udgangspunkt i personens eget liv og behov, vil der kun være lidelsen og smerten tilbage, som det der giver en oplevelse af selvfølelse og identitet, den fortabte – og det er bedre at være fortabt end slet ikke at være noget. Og dermed vil der være risiko for, at den udstødte fastholdes i en eksistentiel masochisme. Hvis der i disse tilfælde ikke gøres noget konkret for at bryde denne stagnation, det vil for manges vedkommende sige en eller anden form for terapi (eventuelt suppleret med en social støtte) der tager højde for både de psykiske, religiøse og sociale aspekter ved udstødelsen, vil der være en alvorlig risiko for, at vedkommende ender i en social og psykisk passivitet, tilskuer til livet, med alvorlige psykiske problemer til følge – eller i yderste konsekvens selvmord.

08.4 – Eksistentiel masochisme

Det som opleves af den udstødte når krisen er i sin kritiske periode har jeg valgt at beskrive som *dødsfasen*. Når der i denne sammenhæng tales om "død" er det i ordets og begrebets bredeste betydning og anvendelse, dvs. biologisk død, at "døde" noget, at tage definitiv afsked med noget, at frskrive noget liv, betydning, indflydelse. Hvis den udstødte ikke får gennemlevet og afsluttet dødsfasen, eller fastlåses i vakuumfasen vil der være overhængene risiko for at vedkommende søger tilflugt i *eksistentiel masochisme* – og i yderste konsekvens vælger selvmordet. En væsentlig funktion, hvis ikke den vigtigste, ved eksistentielle masochisme er at beskytte den udstødte mod den angst der truer mulighederne for livsudfoldelse, som følge af det eksistentielle og sociale tab der er en konsekvens af udstødelsen. Den eksistentielle masochisme er en særlig måde at opnå tryghed, gøre det muligt at overleve en udstødelse.

Jehovas Vidners udstødellespolitik betyder at det sociale netværk bringes til opløsning ved at den udstødte afskæres fra sine tidligere venner og omgangskreds i Jehovas Vidner. I mange tilfælde mister de også kontakten til deres familie. Dette er i sig selv problematisk nok, men mange udstødte søger heller ikke aktivt kontakt med andre mennesker, hvilket ellers kunne bidrage til at få opbygget et nyt socialt netværk.

Når det sociale tab også indebærer et ikke umiddelbart synligt eksistentielt tab er årsagen den at Jehovas Vidner som social gruppe også er bærer af det eksistentielle erkendelsesfundament og grundlaget for den karaktertype som formes i forbindelse med en konvertering eller gennem barnets opdragelse inden for dette trossamfund. Den dannelse der foregår i dette miljø skaber en identitet eller selvforståelse, der ikke er centreret i eller hviler i det enkelte individ, men i stedet en identitet der bundet op på det afhængigheds- og spændingsforhold der er mellem individet, gruppen og de religiøse værdier/idealer.

Efter udstødelsen opretholder de tidligere medlemmer i vid udstrækning Vagttårnsorganisationens syn på samfundet, som en verden der regeres af Satan, en verden som den udstødte ikke kan knytte sig til, mennesker der inderst inde kun vil den udstødte noget ondt. Et netværk uden for Jehovas Vidner er derfor i sig selv ikke nogen løsning. Desuden ser man ofte, at vedkommende i stedet for at søge en ny erkendelsesramme indleder en kamp mod Jehovas Vidner og deres verdensforståelse, hvilket yderligere undergraver den allerede svækkede identitetsfølelse og -erkendelse. For at imødegå det truende identitetstab som følge af udstødelsen, udvikles der en eksistentiel masochisme som en flugt og beskyttelse.³³

³³ Det er min opfattelse, at den masochistiske struktur udvikles enten gennem børnenes opdragelse eller gennem voksnes konvertering almindeligvis vil forblive usynlig frem til personen enten udvikler et selvforstærkende konfliktfyldt forhold til Jehovas Vidner eller bliver udstødt. Der vil kunne forekomme udtryk for dens tilstedeværelse under visse forhold, hvor en oplevelse af tilfredsstillelse (fravær af angst) inden for Jehovas Vidner ikke er tilstrækkelig eller opnåelig. I disse tilfælde vil den fjendtlighed som knytter sig til masochismen kunne antage sadistiske udtryk ved at rette fjendtligheden udad, fx mod udstødte ved verbalt eller på skrift at fremstille dem som svage, hjælpeløse, onde – at opleve en tilfredsstillelse ved at være i stand til at nedgøre dem og påføre dem ubehag.

Denne overvejelse kunne også kaste et nyt lys på fx de situationer, hvor medlemmer af Jehovas Vidner, særligt kvindelige medlemmer, trues med udstødelse i forbindelse med synder af seksuel karakter. I forbindelse med sådanne sager har mange kvinder oplevet en særdeles ydmygende og krænkende behandling, som de nok modvilligt, man alligevel har accepteret som en del af vilkårene der gælder i forbindelse med sådanne synder. Argumentet for sådanne "undersøgelser" har ofte været begrundet med at det var "nødvendigt" for at forstå det skete og efterfølgende kunne træffe de rette afgørelse med hensyn til sanktioner, at det har været "magtpåliggende af hensyn til menighedens renhed".

Eksistentiel masochisme kan i denne sammenhæng defineres som en blanding af et til tider ekstraordinært "behov for tugt/kritik", kombineret med stærk angst for at fejle, dyrkelse af tilstande, hvor der opleves fravær af angst³⁴, samt et ekstremt behov for at blive bekræftet i, at man er god nok. Parallelt med dette vil man kunne iagttage et behov for eller ønske om, at der er "nogen der tager styringen/initiativ", samtidig med en modvilje mod (denne) styring.

Den eksistentielle masochisme har ikke kun til formål at fortrænge angsten, men er også et forsøg på at ophæve *oplevelsen* eller *følelsen* af at befinde sig i en zombielignende tilstand som følge af identitetstab, at være en levende død, at 'være efter at have været', at livet er en forbandelse og døden en udfrielse. Eksistentiel masochisme er ikke begrænset til at være udtryk for en virkelighedsflugt, en måde at søge tryghed på, men den kan også betragtes som en provisorisk identitet, levemåde eller kilde til selvoplevelse. Den eksistentielle masochisme bliver dominerende, når den udstødte bliver konfronteret med sin svækkede identitet og ikke efterfølgende tager sin livssituation om til revision og handler, men i stedet søger en livsstil eller et livsindhold, hvor erindringen om eller minderne fra det tidligere liv som Jehovas Vidne ikke bliver anfægtet eller genfremkaldt.

I de tilfælde hvor den udstødte/fracfaldne ikke alene oplever at være udsondret fra sit hidtidige sociale netværk, men også befinder sig i en "selvvalgt" isolation, som en konsekvens af angstprocessen, er den udstødte uden kontakt med den eksistentielle erkendelsesramme og uden en erstatning for den gamle. Dermed mangler det, der giver den følelsesmæssige oplevelse af "jeg lever/er", "jeg har værdi/betydning i andres liv", og det er i dette tomrum den eksistentielle masochisme har sit funktionelle fundament og forudsætning.

I det omfang *angstprocessen* er aktiv og styrende kan man lidt forenklet sige at personens Jeg være i Over-Jeg'ets tjeneste, at Over-Jeg'et som social regulator nu mangler en *valid reference* som følge af udstødelsen, og Jeg'et i konsekvens heraf befinder sig i en svækket position. Problemet er ikke kun at Jeg'et er svækket, men også at *angstprocessen* hæmmer den udstødte i at forholde sig til og udfolde sine følelser og drifter i forhold til det omgivne miljø på en hensigtsmæssig måde. Den udstødte er fanget i en situation, hvor vedkommende på den ene side ikke længere har en ydre reference der korresponderer med Over-Jeg'et, men heller ikke umiddelbart magter eller kan udnytte sine erfaringer fra livet som et Jehovas Vidne i sin nuværende sociale kontekst. Konsekvensen bliver en svækket Jeg-følelse, og en isolering af Jeg'et, der ender med at den udstødte ved '*at jeg er*', men ikke '*hvem jeg er*'.

Hvis dette fortsætter uden at den udstødte får taget hånd om sin livssituation vil der være risiko for at vedkommende ender i en tilstand, hvor sociale afsavn, angst og den psykiske smerte bliver det eneste der giver den udstødte et eksistentielt erkendelsesgrundlag,

³⁴ Sådanne "tilstande" kan for eksempel være en livsstil, hvor følelserne bliver fortrængt af et nyt liv, som det var tilfældet for en ung mand, der i en periode levede som gigolo. Som han udtrykte det: "*Det var en hård tid, men det bedste var at jeg ikke tænkte på Jehovas Vidner og det liv jeg havde levet og de venner jeg havde mistet.*" For en anden blev det livet inden for en kristen frikirke, som kom til at fylde så meget, at det fortrængte det tidligere liv, *oplevelsen* som "genfødt kristen" kom til at overskygge alt: "*Jeg har fundet Jesus, jeg er frelst, så jeg behøver ikke mere at føle mig som en synder.*" For denne mand var det forestillingen om den rene, ubesmittede livsførelse som genfødt kristen, og vigtigheden af at advare andre om Jehovas Vidners "religiøse vildfarelse" som 'havde frelst ham'.

og derfor føres ud i tilstande, hvor en grad af tryghed (frihed fra angst) kan opleves. Det er ikke ualmindeligt at iagttage udstødte, der gang på gang kommer i konflikt med deres opgivelser, fx i forhold til arbejdsledere eller virksomhedens arbejdsregler. Tilsvarende kan iagttages i forbindelse med nye bekendtskaber og venskaber, at den udstødte får skabt konflikter, der betyder at de kommer til at gentage deres udstødelse fra Jehovas Vidner den ene gang efter den anden. – På denne måde opnår den udstødte at opretholde en identitet, som 'den udstødte', både i egne og andres øjne; den psykiske smerte tilfredsstiller dermed behovet for at være nogen eller noget (identitet), hvorved den eksistentielle masochisme bliver den dominerende faktor i den udstødtes selvforståelse og selvoplevelse.

08.5 – Selvmord og selvmordsforsøg

Hovedparten af de udstødte jeg har talt med har på et eller andet tidspunkt haft overvejelser omkring selvmord i forbindelse med at skulle begynde et nyt liv efter Jehovas Vidner. Normalt vil selvmordstanker og/eller selvmordsforsøg, der opstår i *kaosfasen* mest af alt være et udtryk for en frustration og magtesløshed, et skrig om hjælp, fordi han/hun føler sig fanget i et tilsyneladende uløseligt dilemma. På den ene side ønsker den udstødte ikke at vende tilbage til sit tidligere liv i Jehovas Vidner, men på den anden side er den udstødte usikker på, hvordan han/hun skal begynde et nyt liv, alt virker uoverskueligt og umuligt, uden mening og sammenhæng.³⁵ Tanken om at skulle opbygge et nyt værdigrundlag og en ny tilværelse er for mange for overvældende. I denne fase vil forestillingen om selvmord imidlertid i næsten alle tilfælde være udtryk for et ønske om at slippe ud af dette dilemma, kunne undslå sig angsten – og ikke et egentlig ønske om at dø.

Det der gør vakuumfaserne langt farligere og vanskeligere at bearbejde er, at personen her er sig bevidst om tabet af identitet. Følelsen af tomhed er dominerende, en tomhed, der opleves som en fylde, der er bevidsthedsabsorberende, hvor livslysten fortæres.³⁶ Flere udstødte har berettet, hvordan de i denne tilstand har oplevet noget der kunne beskrives ved, at tankerne eller mangel på identitet føltes som en egentlig fysisk smerte, hvor kroppen gjorde fysisk ondt, uden at de kunne pege på et bestemt sted.

På det tidspunkt i *nyorienteringen*, hvor den udstødte begynder at fornemme sin nye identitet, og en ny social berøringsflade begynder at tage form, når vakuumfasen sin kritiske fase. Det er i denne periode der er risiko for at dødsfasen bliver dominerende. Den kritiske fase kan vare fra få uger til adskillige måneder, hvor det ofte vil være umuligt at forudsige, hvad der sker. Længden og intensiteten af den kritiske fase og dermed dødsfasen som dominerende, er betinget af den udstødtes vilje og beslutsomhed til at vælge og handle på sine valg.

³⁵ Der er en mindre andel blandt de udstødte, som søger at blive optaget i Jehovas Vidner igen, fordi det er det de ønsker, at der er tale om et bevidst valg. Erfaringerne viser imidlertid at det ikke gælder for alle der søger om at blive genoptaget i Jehovas Vidner efter en udstødelse. For en del skyldes ønsket om genoptagelse, at de ikke kan overskue konsekvenserne af et liv uden for Vagttårnsorganisationen og Jehovas Vidner.

³⁶ Wikström taler her om, at situationen fører til udviklingen af »*en flydende identitet*«. – Wikström, side 367.

Hvis der i denne periode (i overgangen fra vakuumfasen til nyorienteringen)³⁷ ikke sker noget, der giver den udstødte en oplevelse af et realistisk håb om at komme ud af sin udstødelsestilstand, er der risiko for at den udstødte alvorligt begynder at overveje sin eksistensberettigelse. Den nye og spirende identitet er stadig for svag til at klare dette pres og den aktuelle livssituation bliver gjort op i plusser og minusser. Hvis minussiden bliver for stor eller der tilsyneladende mangler plusser, vil en reel beslutning om selvmord være overhængende. Hvad der gør selvmordsforsøg i denne del af nyorienteringen så vanskelig at forstå er, at de forekommer i en periode, hvor vedkommende virker afklaret og tilsyneladende er godt på vej til at begynde en ny tilværelse. Vanskelighederne ligger i, at den udstødte nu skal foretage de endelige skridt væk fra Jehovas Vidner, og lade den nye identitet og det nye referencegrundlag blive den afgørende autoritet.

³⁷ Den primære vakuumfase er den periode hvor risikoen for selvmord er størst, men generelt vil der også i de første forekomster af sekundære vakuum-tilstande være potentiel risiko for selvmord.

09 – Dømt til døden?

Som tidligere omtalt er livet uden for Vagttårnsorganisationen for et Jehovas Vidne værre end døden. Et sådant liv opfattes som tomt, meningsløst, uden mulighed for at give det et tilfredsstillende indhold, et liv der er en konstant påmindelse om alt det der mistet og ikke længere er muligt at opnå. For det tvivlende Jehovas Vidne er truslen tab af håbet om evigt liv ved en udstødelse altoverskyggende. Det er en trussel om at han/hun er ved at miste alt det, som giver livet indhold og mening. Det er forestillingen om livet efter en udstødelse som kun er en trist venten i ensomhed på døden.

De fleste udstødte opretholder Jehovas Vidners syn på livet og døden i adskillige år efter udstødelsen og følelsesmæssigt opleves udstødelsen af mange som en konkret dødsdom, at de er overgivet til et liv som levende døde, som zombier.

Er en udstødelse af Jehovas Vidner en dom til døden? Svaret synes umiddelbart indlysende for den udenforstående, men det er hverken et ja eller et nej. For at forstå spørgsmålet - og svaret - er det nødvendigt at se på to forhold. For det første, hvordan Jehovas Vidner opfatter det liv de lever nu, hvad det er de lever for, og for det andet, at døden kan betyde to helt forskellige ting.

Som tidligere omtalt er Jehovas Vidner af den opfattelse, at det nuværende liv er en slags skyggetilværelse, at det virkelige liv, et liv i fuldkommen lykke og glæde som først vil være muligt efter dommedag når paradiset er genoprettet her på jorden. En forudsætning for at Jehovas Vidner kan fastholde deres håb om evigt liv er at de opretholder en adskillelse mellem sig selv og andre religiøse grupper, at de ekskommunikerer de medlemmer der ikke efterkommer de retningslinier Vagttårnsorganisationen opstiller i religiøs og moralsk henseende. Som Jehovas Vidne og som en del af Vagttårnsorganisationen lever medlemmerne i et "åndeligt paradis". Dette indebærer for et Jehovas Vidne to ting. For det første, at der er tale om en "smagsprøve" på det der venter dem i det kommende paradis. For det andet, er dette "åndelige paradis" en mulighed for at demonstrere over for andre mennesker, at Jehovas Vidner er noget særligt, Guds udvalgte folk. De ser deres fællesskab som udtryk for den forvandling i mennesker som den rette tro på Gud er i stand til at udrette allerede inden paradiset er oprettet.

En yngre kvinde har om den første tid efter udstødelse udtalt *"I kraft af at du er døbt, som Jehovas Vidne, og du så har forladt det nu, så er du det værste tænkelige man overhovedet kan forestille sig, som et Jehovas Vidne. De udstødte er Satans børn. Vi er påvirket af Satan. Satan er i os hele tiden. Det er det skræmmebillede man giver inden for af de udstødte. Det skræmmebillede havde jeg nok selv af udstødte da jeg forlod det. Uha, nej det kan godt være jeg er udstødt af titel, men ikke hvad det virkelig indebar. Det var også derfor det tog mig så lang tid at tage kontakt til Støttegruppen, for jeg rendte jo stadig rundt med det skræmmebillede. Jeg sagde til mig selv i begyndelsen, at jeg tror jo stadig på alt det de siger, men jeg kan bare ikke leve op til det, jeg er et ufuldkomment menneske."*

- Uddrag fra udsendelsen "Så er der kaffe", DK4, 23/10 1996.

Jehovas Vidner tror, at de medlemmer der dør inden dommedag og som i dødsøjeblikket er at betragte som 'loyale' mod Jehova og Vagttårnsorganisationen, kan betragte døden som en søvn, som en midlertidig afbrydelse af deres liv indtil opstandelsen efter dommedag.

Hvis Jehovas Vidner undlader at udstøde et afvigende medlem, som de ved lever i synd eller tænker/taler i strid med læresætningerne anser de sig for medskyldige, og vil

En 29-årig kvinde, der som 15-årig besluttede at hun ikke ville være Jehovas Vidne, efter hun havde fundet en kæreste uden for Jehovas Vidner, har skrevet: *"Hele mit voksenliv har jeg forsøgt at ryste mit tidligere liv fra mig, uden at gå i stykker, men det værste er at leve med skylden over for en gud, at jeg fornægtede ham. Jeg tror stadig at hvis noget går galt i mit liv er det fordi at jeg har vendt gud ryggen, selvom jeg ved aller inderst, at det ikke er sandt. [...] Jeg har arbejdet meget med mig selv for at blive et helt menneske igen. Min familie har jeg fået gjort op med for 2 år siden. Jeg ser dem overhoved ikke, og det har været en meget stor beslutning, men det har bare været så godt. Jeg synes at jeg endelig er meget lykkelig, men jeg ved godt at det hele bare ligger under overfladen og kan springe frem, det gør det også nogle gange."*

derfor være under samme dom, som den der burde være udstødt. I dette perspektiv vil døden betyde, en permanent ophævelse af liv, evig tilintetgørelse, ikke-eksistens, en død de vil dele med de udstødte og frafaldne. Set med Jehovas Vidners øjne skal en udstødelse derfor betragtes som en kærlig, men alvorlig tugt. En udstødelse opfattes nok som en dom til døden, men kun i de tilfælde hvor den udstødte eller frafaldne ikke angrer sine synder og er blevet genoptaget i Jehovas Vidner inden sin død eller verdens

ende i Harmagedon. Indtil en udstødt eller frafalden angrer skal vedkommende behandles, som om han eller hun var fysisk død, som ikke-eksisterende.

Det der sætter en udstødelse eller truslen herom et særligt perspektiv – set i lyset af udstødelsen betragtes som en dom til døden, er, at mange vælger at "løse" de sociale og eksistentielle problemer udløst af udstødelsen ved at begå selvmord. I min egen omgangs- og bekendtskabskreds har flere end 10 begået selvmord og adskillige tidligere medlemmer, som jeg har haft kortere eller længere samtaleforløb med har alvorligt overvejet eller forsøgt at begå selvmord.³⁸

En 26-årig mand var blevet indlagt på en psykiatrisk afdeling efter to selvmordsforsøg. Han led af meget voldsom angst, som blev stadig mere intens på trods af behandling. Over for lægerne havde han nok fortalt at han havde været medlem af Jehovas Vidne, men både han selv og lægerne var enige om, at det egentlige problem var de opvækstvilkår han havde haft, og at udstødelse havde forstærket de uløste konflikter fra den tid. Efterhånden som vi talte sammen kom det frem, at det der var det umiddelbare problem, og som tilsyneladende holdt ham fastlåst i situationen, var hans angst for Harmagedon (verdens ende, dommedag), at han ikke vidste hvordan han god nok i Guds øjne igen. På spørgsmålet om, hvorfor han ikke drøftede disse ting med lægerne svarede han: 'Jamen, jeg har jo fortalt hvordan jeg har det. Desuden ved de heller ikke hvad Harmagedon virkelig er, selvom jeg sagde det til dem.' - Det viste sig alligevel at han havde forsøgt at forklare sin angst for Harmagedon, men han var blevet så frustreret over, at han havde brugt så mange ord, som de ikke forstod. At skulle forklare dem havde han ganske enkelt ikke overskud til, det havde givet ham voldsomme mareridt at skulle rode rundt i disse ting. Og hvorfor tale om det, når han kun fik det dårligt af det, som han udtrykte det.

Der er flere forhold som har indflydelse på at mange udstødte oplever udstødelsen som en dødsdom. Den første, og umiddelbart synlige er tabet af det sociale netværk, at de udstødte betragtes og behandles som døde af de familiemedlemmer, slægtninge og ven-

ner der fortsat er Jehovas Vidner. Fra at være en del af et socialt fællesskab og havde del i en fælles religiøs virkelighedsopfattelse er de nu tilskuere til noget der engang var deres,

³⁸ Jeg har ikke kendskab til, hvorvidt der foreligger statistisk materiale over forekomsten af selvmord blandt nuværende og tidligere medlemmer af Jehovas Vidner, hverken her i landet eller i udlandet. – Hvad der yderligere gør det vanskeligt at få et realistisk overblik over hyppigheden af selvmord eller selvmordsforsøg er, at der kan gå op til adskillige år (mere end 3-4 år) efter udstødelsen før det sker.

noget de *var* en del af og som fortsat *er* en del af dem.

Det at miste sit sociale netværk kan medføre mange og alvorlige psykiske og sociale problemer, men netop det forhold at der er tale om et synligt problem gør, at det er 'lettere' at forholde sig til det og handle på det. Der er imidlertid tre andre områder, som er mere eller mindre usynlige, der er medvirkende til at fastholde den udstødte i rollen som udstødt. Det drejer som om sproget, billeddannelse og angst, som jeg vil gennemgå neden for. Indtil den udstødte/frafaldne bliver opmærksom på den (ubevidste) styring som disse problemfelter fastholder vedkommende i, og frigør sig fra denne styring, vil den udstødte fortsætte med at leve sit liv i overensstemmelse med den "dødsdom" de modtog ved udstødelsen.

09.1 – Sproget

På baggrund af de erfaringer jeg har gjort vil jeg tillade mig at fremføre den påstand, at man først kan få en nuanceret forståelse af, hvorfor Jehovas Vidner accepterer praksissen med udstødelse (og angiverpligten) i takt med at sprogets religiøse referencer inddrages. Sker det ikke, er det ikke muligt, hverken for udenforstående eller den udstødte selv, til fulde at forstå den følelsesmæssige magt som opretholdes efter en udstødelse.

Sproget udgør et "usynligt" problem for både Jehovas Vidner og de udstødte og først i takt med at man tilegner sig en vis indsigt i den religiøse referenceramme vil det være muligt at yde optimal hjælp til de medlemmer af Jehovas Vidner, der har psykiske problemer, og som måtte vælge at søge hjælp hos en psykolog eller psykiater. Tilsvarende vil det være forbundet med vanskeligheder at trænge ind til kernen i de problemer som frafaldne og udstødte måtte kæmpe med (som stammer fra deres tid *før* Jehovas Vidner) eller løse de grundlæggende psykiske problemer, der opstår hos tidligere medlemmer, som er opvokset i Jehovas Vidner. Det samme gør sig gældende for tidligere medlemmer af Jehovas Vidner med hensyn til at blive fuldt ud assimileret i samfundet, før de er blevet opmærksomme på deres sprog og den styring der er bundet til det.

Det som i sin tid fik mig til at rette opmærksomheden mod sproget var en række samtaler jeg havde med udstødte, som enten var eller havde været indlagt til psykiatrisk behandling. Endvidere, samtaler med medlemmer, som har vanskeligt ved at leve under de sociale og religiøse vilkår blandt Jehovas Vidner, samtaler der i begge sammenhænge har underbygget mine iagttagelser omkring sprogets betydning.

Flere udstødte har kunnet berette om det var "gået galt" allerede ved første besøg, at de føler sig ignorerede, at det har været 'som at slå i dyner', eller at de ikke har "fået lov" til at tale om det der lå dem på sinde. Eller, at der nok har været etableret en god kontakt til psykologen/psykiateren, at de nok har fået taget hul på og løst mange problemer og konflikter, men selve *problemet* har de ikke kunne finde ud af hvad er eller få afklaret tilstrækkeligt.

Når jeg hævder at sproget både i de ovennævnte sammenhænge og generelt indtager en

central rolle i stort set alle forhold i forbindelse med en udstødelse (både før og efter) følger uundgåeligt spørgsmålet: ”Hvorfor og hvordan er det et problem?”³⁹

Svaret skal ses i lyset af den funktion sproget indtager i vores liv. Vi bruger sproget til at kommunikere med, dele viden, oplevelser og erfaringer. Det er gennem sproget vi kan forstå, overtale eller kontrollere hinanden og situationer vi befinder os i. Sproget er med til at skabe en bestemt måde at tænke på og den måde hvorpå vi opfatter den virkelighed der omgiver os. Ved hjælp af ord er vi i stand til at genskabe og fastholde oplevelser og stemninger. Ved hjælp af sproget bliver vi en del af den omverden vi alle lever i.

Et vigtigt led i den socialisering der foregår når mennesker indtræder i Jehovas Vidners sociale fællesskab og religiøse verden er opbygningen af et nyt sprog. Dette er der for så vidt ikke noget mærkeligt i. De fleste grupper, i dette tilfælde en religiøs, har deres eget specialsprog eller ”fagsprog”, en gruppe af gloser som kun finder anvendelse inden for det pågældende fællesskab. Sådan er det også for Jehovas Vidner; den sproglige tilpasning indebærer en indlæring af en række gloser, fx. ældste, pioner, forkyndelsen, genbesøg, gadearbejde, tjenestens på arbejdsmarken, resten, Selskabet, Det styrende Råd, de salvede, etc. Disse ord kan betragtes som ”fagudtryk” eller specialord, som har et afgrænset anvendelsesområde. Specialord er i sig selv ikke noget problem, al den stund personen er sig bevidst om, hvornår og hvordan de kan/skal bruges.

Ordene i vort sprog får deres betydning fra os og fra det vi taler om. Så længe vi taler det samme ’sprog’ som de mennesker vi omgås og som udgør ens sociale netværk, at de ord og begreber der anvendes har det samme indhold eller henviser til det samme, vil der normalt ikke være problemer i forbindelse med den måde vi kommunikerer. Sprog og virkelighed vil i det væsentligste være to sider af samme sag.

Når sproget ofte er et problem i forbindelse med Jehovas Vidner og de udstødte medlemmer skyldes flere forhold, herunder at en række af ord har fået nyt indhold eller har fået flere betydninger. Jeg vil i det følgende give nogle eksempler på dette.

Ikke-troende: Med ”ikke-troende” tænker man normalt på et menneske der ikke tror på Gud eller et guddommeligt væsen, et menneske der ikke bekender sig til en religiøs overbevisning. At være ’troende’ er for Jehovas Vidner det samme som at være *et Jehovas Vidne*. Modsætningen hertil, at være ”ikke-troende”, har imidlertid to betydninger: Den primære betydning er en generel betegnelse for mennesker der ikke er og aldrig har været Jehovas Vidner. Den sekundære betydning dækker over den part i et ægteskab, som ikke er Jehovas Vidne (eller som er frafalden eller udstødt).

Verden: Betegner menneskesamfundet, den beboede jord, noget alle mennesker er en del af. For Jehovas Vidner betegner ”verden” hele det organiserede samfund *uden for* Jehovas Vidner og udtrykker det profane i bredeste forstand. Jehovas Vidner har ikke et, men flere ord og som modsvarer ”verden”: ”Den nye Verdens Samfund”, ”Sandheden”, ”Vennerne” eller ”Troen”. De fire ord eller begreber henviser ikke kun til Jehovas Vidner som

³⁹ Jesper Hermann giver i sin bog *Mennesket i sproget* (Gyldendal 1992) en udmærket forståelsesramme, hvis man ikke tidligere har været konfronteret med denne problematik. Hermann lægger i sin bog vægt på mennesket som sprogbruger, og bogen giver en udmærket indblik af de vilkår, der er for sproget og sprogbrugeren i forbindelse med en udstødelse.

trossamfund, som en gruppe af mennesker der adskiller sig fra andre. De repræsenterer eller henviser også til Jehovas Vidner som repræsenterende det hellige, Guds vilje på jorden. Der er i dette tilfælde fire forskellige ord for det samme, i dette tilfælde Jehovas Vidner som troende og trossamfund, understreger det en anden side ved det problem der forbundet med at skulle afdække det sprog som medlemmerne af Jehovas Vidner benytter sig af. Ordene er alle forståelige for Jehovas Vidner, men de repræsenterer samtidig hver især en tidsperiode inden for Jehovas Vidner og den "tidsånd" der var fremherskende i den pågældende periode, ligesom de ved deres anvendelse i dag har forskellige funktioner. For eksempel "vennerne", det ældste udtryk af de fire, betoner det sociale fællesskab, dem man opfatter at have noget personligt tilfælles med. "*Den nye Verdens Samfund*" har bibeholdt noget af den betydning som knytter sig til "vennerne", men underforstået at man ikke blot har noget til fælles, men at det der binder dem sammen også er det der adskiller dem fra dem der ikke er Jehovas Vidner. De to sidste ord "troen" og "sandheden" refererer til Jehovas Vidner som *gruppe*, hvor det er tilhørsforholdet, og ikke fællesskabet der er i fokus.

De forestillinger der knytter sig til "verden" er blandt dem der volder største problemer efter en udstødelse. Det skyldes ikke så meget det ordet betyder, men derimod de (angstprovokerende) forestillinger det er bærer af, samt den *måde* den udstødte oplever verden (mennesker der ikke er Jehovas Vidner) og sig selv i forhold til Jehovas Vidner.

Et andet problem ved sproget er at man taler om det samme, men bruger forskellige ord, afhængigt af hvem man taler om.

Fanatisme, her tænkes almindeligvis på personer som udviser en ensidig, intolerant iver for en sag. Det som Jehovas Vidner tager afstand fra er ikke den indstilling eller holdning som fanatikeren repræsenterer, men den negative klag ordet har. Et medlem af Jehovas Vidner der udviser en adfærd der svarer til fanatikerens, beskrives som værende "nidkær" eller "helhjertet".

Et problem er også at et ord eller vending har mere eller mindre modsat betydning end den måde det normalt anvendes.

»**Han er meget nidkær**« bruges almindeligvis ironisk eller sarkastisk. Hos Jehovas Vidner er der tale om en person, der handler forbilledligt eller eksemplarisk.

»**Selvbeherskelse**« indeholder tanken om at lægge bånd på sig selv. Hvis en person for eksempel udviser selvbeherskelse med hensyn til nogle bestemte handlinger eller følelser, indebærer det at man er sig bevidsthed om, hvad det er man ønsker at beherske, at have kontrol over. Hos Jehovas Vidner er selvbeherskelse blevet til fortrængning, benægtelse og undertrykkelse af de følelser eller behov, som ikke anses for at være attråværdige eller i overensstemmelse med Jehovas Vidners lære og moral. Som eksempler på dette kan nævnes seksuelle følelser, sorg, vrede.

Endelig kan der være problemer i de tilfælde hvor motiveringen eller betingelsen for den handling som ordet udtrykker, er ændret.

»**Næstekærlighed**«, meget forenklet kan man sige, at der her tales om en uselvisk interesse og handling over for medmennesket. Dynamikken i næstekærligheden udspringer

af den handlendes idealforestilling/tro, den handlendes følelser og personlige holdning har en central betydning. Hos Jehovas Vidner er dynamikken ændret således, at næstekærligheden ikke har 'frit spil' i forhold til næsten, den personlige empati er ophævet. Motiveringen eller drivkraft er ikke aktiveret af et behov hos næsten, men betinget af *hvem* der er genstand for næstekærligheden. Næstekærlighed er ikke et individuelt anliggende, ikke den ubetingede personlige handling, men den regulerede handling der kan udføres i forhold til hvad Vagttårnsorganisationen definerer som rigtigt/forkert, godt/ondt. Næstekærligheden udfoldes i forhold til personer der efter Vagttårnsorganisationens definition *kan* gøres til genstand for omsorgshandlinger.

Jeg har med de anførte eksempler ønsket at anskueliggøre, at selv når man taler det samme sprog, i dette tilfælde dansk, så kan det alligevel ske at der indholdsmæssigt er som at tale to forskellige sprog, som var det dansk og kinesisk. Det er de samme ord der bruges, men de virkeligheder ordene repræsenterer eller refererer til står ikke i forbindelse med hinanden. Det er bl.a. dette problem som udstødte der søger hjælp hos psykologer eller psykiatere ofte konfronteres med.

For Jehovas Vidner og mange udstødte fungerer sproget som en fangevogter eller en "Berlinmur" i forhold til den verden der er uden for Jehovas Vidner. Sproget hindrer dem i at kunne forklare og formidle de tanker og følelser de bærer på. Frustrationen får mange til at opgive kampen for at blive forstået og komme til forståelse af, hvem de er, eller får dem til at 'overreagere' i afmagt. De begrænsede muligheder for at kommunikere fører ofte til at Jehovas Vidner og udstødte føler sig misforstået og *bliver* misforstået. Misforståelserne giver dem i en opfattelse af at der er noget galt med dem, at de ikke er gode nok og deres selvværd og selvopfattelse begynder før eller siden at lide under det. Den svækkede mulighed for at kommunikere og gøre sig forståelig medfører også at mange udstødte føler sig bekræftet i, at det er umuligt at leve uden for Jehovas Vidner. Misforståelser bliver ofte tolket som et udtryk for afvisning, at de ligger for had, at mennesker ikke vil have noget at gøre med dem, fordi de er Jehovas Vidner eller har været det. Derved oplever de det som en bekræftelse på Jehovas Vidners påstand om at være den eneste sande tro, det eneste sted hvor der er frelse.

09.2 – Billeddannelse

Det som jeg i det følgende vil henlede opmærksomheden på er billeder der fremkaldes i den udstødtes bevidsthed, ved påmindelser om, at han/hun er udstød. Hensigten er ikke at vise *hvordan* visse billeder og forestillinger dannes, men derimod *hvilke* forestillinger der fremmanes og i hvilke situationer det er aktuelt.

Den helt centrale forestilling som stort set alle udstødte og frafaldne før eller siden konfronteres med er Guds krig på jorden, Harmagedon, som vil blive gennemført for at udrette alle der ikke er Jehovas Vidner når tiden er inde for at oprette paradiset på jorden. Udstødelsen bringer den udstødte ind i en tilstand, hvor det eneste sikre der er i vente er

Harmagedon og døden. Hver gang den udstødte mindes om at han/hun er udstødt er det en påmindelse om den dom til døden der venter på at blive eksekveret i Harmagedon!

I 1952 fremsatte man følgende beskrivelse af, hvordan man forestiller sig Harmagedon vil forløbe: »Det er sandt, at denne jordklode skal bestå for evigt, selv om udfoldelsen af de kosmiske kræfter mod Satans organisation får jorden til at ryste i sin grundvold. (...) Rystelser i havbunden vil med frygtindgydende følger feje brusende tidevandsbølger frem og tilbage over landet. Der vil rase storme så voldsomme, at de får solens lys til at sortne, og på samme tid vil brændende flammekastere, måske som byger af glødende meteoror og elektriske uvejr, oplyse himmelhvælvingen. Hvorvidt atomkraft på en eller anden måde vil blive frigjort i slaget, er ikke sikkert, men atomets skaber vil, hvis han vælger at gøre brug af denne kraft, afgjort overbevise de stolte og hovmodige videnskabsmænd om, at deres A-bomber og planlagte B-bomber er det rene fyrværkeri i hans øjne. ... Blodbadet og tilintetgørelsen i Harmagedon vil blive så frygtindgydende, at det vil trodse enhver menneskelig beskrivelse. Ådselgribbene og skovenes og de zoologiske havers vilde dyr er allerede inviteret til festmåltid på millioner af mænds,

kvinders og børns lig, både de fremstående og mægtige, såvel som deres, der slavisk har tjent dem.«⁴⁰

Den beskrivelse som mere end nogen anden har sat sine uudslettelige spor stammer fra bogen "Fra det Tabte Paradis til det Genvundne Paradis" som Vagttårnsselskabet udgav i 1958 (på dansk i 1960).

Det er denne fremstilling som i dag bliver genoplevet hos mange udstødte og tvivlende medlemmer, når de af den ene eller anden grund trodser de retningslinier Vagttårnsorganisationen har opsat, eller oplever noget der giver associationer til disse beskrivelser. I bogen siges der for eksempel, at Jehova vil ødelægge Djævelens onde verden med »alle slags rædsler ... skybrud, piskende regn, stormfloder, jordskælv, kæmpestore haglsten og en regn af ild. Der vil herske rædsel til lands, til vands og i luften. ... De der undgår at blive dræbt af deres medmennesker, vil blive ødelagt af Guds himmelske hære. ... En pest der får kødet til at rådne, vil udslutte mange. ... Tungen vil rådne i munden på de mennesker som spottede og lo af advarslen om Harmagedon! Øjnene vil rådne på dem som nægtede at se tegnet på "endens tid"! Kødet vil rådne på de mennesker som ikke ville lære at navnet på den levende og sande

Gud er Jehova! Kødet rådner på dem mens de endnu er i live! ... De døde kroppe vil vække

⁴⁰ Vagttårnet 1. august 1952, side 229.

afsky og gru hos alle overlevende. Orme vil ikke ophøre med at kravle på disse millioner af lig før det sidste er fortæret. Fugle og vilde dyr vil også æde sig mætte, og til sidst er der ikke andet tilbage end afpillede knogler.»⁴¹ Teksten er illustreret med en dobbeltsidet tegning (hvoraf to udsnit et medtaget her), der skildrer hvordan himmel og jord står i et, mennesker grebet af rædsel på flugt for alt og alle, folk i voldelige anslag mod hinanden, ild der fortærer alt, jorden der åbner sig og opsluger mennesker, huse og biler. De samme grundelementer som forekommer i tegningen fra 1958 kan genfindes i flere tilsvarende tegninger anvendt i bl.a. 1982 og 1997.⁴²

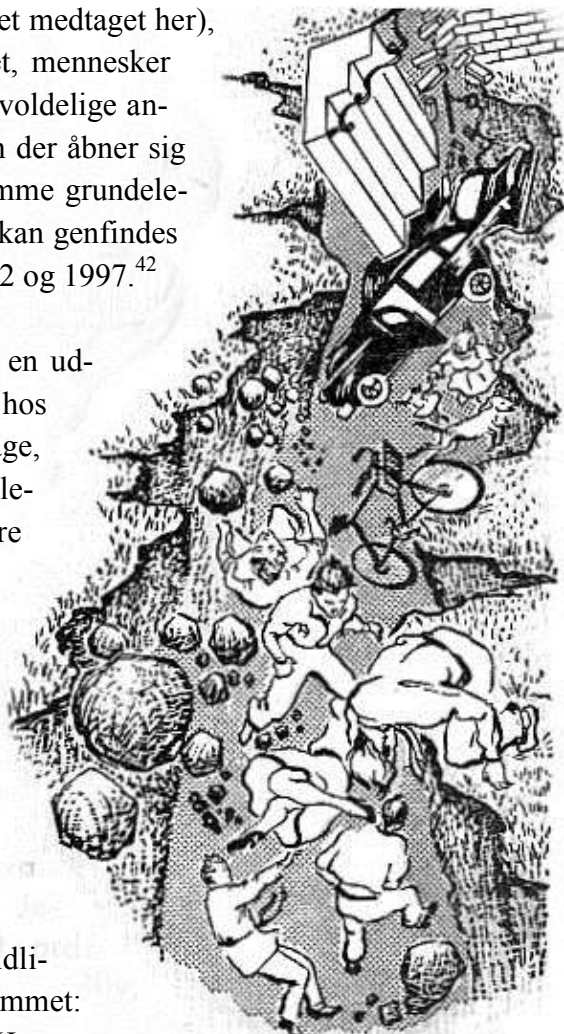
Mareridt om Harmagedon i de første år efter en udstødelse er dog almindeligt forekommende hos mange udstødte, ligesom det kan vende tilbage, hvis han/hun har haft nogle sindsoprivende oplevelser, eller hvis de fx har mødt en tidligere trosfælle som de har været personlige relationer til.

Noget af det der kan udløse en angst og rædsel for Harmagedon er voldsomme uvejr. En udstødt har berettet om, at han under et ferieophold i USA oplevede et meget voldsomt uvejr med mængder af regn han aldrig tidligere han oplevet eller troet var muligt. Især i de timer hvor regnen fossede ned var han panikslagen som aldrig tidligere. Han troede at hans sidste time var kommet:

»Det eneste jeg kunne tænke på var: "Det er Harmagedon der er begyndt! Var jeg dog bare blevet i Sandheden."

Jeg var så overbevist om at det var begyndelsen til enden, og jeg tænkte på, om det mon boede nogle Jehovas Vidner i nærheden jeg kunne opsøge. Skulle jeg bede til Jehova om tilgivelse, mon han ville høre mig? Måske var det alligevel for sent? I de følgende dage hvor det kun stormede havde jeg voldsomme natlige mareridt om Harmagedon. De dage glemmer jeg aldrig. Jeg var bare så bange.«

Andre situationer der kan volde problemer er ved forekomsten af ord, som kan associere til Jehovas Vidners liv eller lære, uden at der ellers er tale om Jehovas Vidner. Det kan for eksempel være forekomsten af enkelte ord eller årstal, som end ikke indgår i en sammenhæng der kan relateres til Jehovas Vidner. Et eksempel herpå er en artikel der blev bragt i bladet *Samvirke* i udgaven for januar-februar 1995, hvori der var en artikel om Vietnam

⁴¹ Fra det Tabte Paradis til det Genvundne paradys, side 207-210.

⁴² Hele tegningen fra *Tabte Paradis til det Genvundne paradys*, side 208-209 er gengivet på side 66. To andre eksempler på anvendelsen af de forestillinger som knytter sig til tekst og tilhørende illustrationer fra 1982 og 1997 kan ses på side 67.

med overskriften: »Før og efter 1975«. Adskillige udstødte som jeg har vist denne artikel har reageret med ubehag på overskriften – og ikke uden grund. 1975 er det sidste officielle årstal Jehovas Vidner har sat for Harmagedons komme – og de er nu i forventning om at det kan indtræffe når som helst. Et andet eksempel er fra slutningen af 1998 hvor filmen *Armageddon* havde premiere. I København blev den markedsført med kæmpe bannere rundt om i byen og flere har efterfølgende fortalt, hvordan disse bannere virkede ubehagelige og førte til at de 'fik det dårligt' af at se på dem.

Hvad der ligeledes for mange udstødte fremprovokerer forestillinger om Harmagedon, kan nævnes det at gå ind i en kirke, fx i forbindelse med barnedåb, bryllup eller begravelse, for slet ikke at tale om det at overvære en gudstjeneste. Der behøver end ikke at være tale om en kirkelig handling, blot det at være i kirkerummet kan være problematisk. Det er at gå direkte ind i satans hule, fjendeland, som at spytte Gud i ansigtet.

I begyndelsen af 90'erne havde *Støttegruppen for Tidligere Jehovas Vidner* lånt en menighedssal med henblik på at afholde et møde. Salen var beliggende i en bygning der lå umiddelbart op til en kirke. Der var fra forhallen til denne sal en dør der gav adgang til kirken, hvilket flere mente var at gå for langt i opgøret med Jehovas Vidner, og de holdt sig derfor væk. Som den ene udtrykte det: "*Det kan godt være at jeg er mødt op, men jeg går ikke ind i kirken. Jeg gør det bare ikke. Jeg har det slemt nok med at være her. Var der virkelig ikke andre muligheder?*" Da jeg talte med vedkommende godt to uger senere fortalte hun, at hun i de første nætter efter havde sovet meget dårligt, havde voldsomme mareridt om sin død, om Harmagedon. Hun var glad for hun havde været der, men ville ikke gøre det igen.

Noget der på tilsvarende måde er angstprovokende for mange udstødte er de første gange, hvor de deltager i valg handlinger, fx kommunalvalg og valg til Folketinget. Her er der tale om et direkte og ubetinget fravalg af Gud og frelsen, det er en handling, hvor man stiller sig på Satans side, udtrykker sin støtte til opretholdelse af den sataniske verdensorden

Det er dog ikke kun skildringer af Harmagedon der kan volde problemer. Også skildringer af ikke-Jehovas Vidner (verdslige) i almindelighed og udstødte i særdeleshed kan være problematiske, fordi disse beskrivelser indirekte er medvirkende til at aktivere angsten for at blive som disse mennesker, blive påvirket af dem. Generelt bliver »verdslige« omtalt og beskrevet som mennesker med en lav moral, uvederhæftige, bagtaleriske, bedrageriske, og meget andet ikke særligt smigrende. Disse mennesker kan være nok så venlige og hjælpsomme, men de selv samme positive træk kan gøre dem (Jehovas Vidner) blinde for den trussel de kan blive for deres tro. Det er samme forestilling som er medvirkende til at nogle udstødte er reserverede med hensyn til at etablere og udvikle nye venskaber uden for Jehovas Vidner.

Med hensyn til udstødte og frafaldne er det værre, de er ikke alene blevet som de »verdslige«, de er nu også – ifølge Vagttårnsorganisationen – optændt af et indædt had mod deres tidligere trofæller. Frarafaldne er tilmed beskrevet som nogle man skulle tro var

ramt af »galskab, satanisk rabies«,⁴³ hvilket er medvirkende til at Jehovas Vidner gør alt for at udgå kontakt med disse.

Et sidste eksempel på situationer som kan være problematiske eller angstprovokerende for udstødte er, hvor de skal deltage i møder, og fx ved et bord sidder over for to eller tre personer, eksempelvis til en eksamen eller et jobinterview og de skal redegøre for noget. Flere udstødte har i sådanne situationer genoplevet de udvalgmøder der gik forud for udstødelsen, ubehaget. Af samme grund er der også nogle der enten er udeblevet fra eller forladt sådanne møder, fordi de ikke kunne klare at skulle gennemleve disse erindringer og følelser nok engang. Det er dog ikke altid at den udstødte umiddelbart er klar over denne sammenhæng.

Et eksempel på dette er en 29-årig mand, som i forbindelse med en revalideringssag var blevet indkaldt til et møde i socialforvaltningen:

»Det var et møde han [RA] havde set meget frem til, og som markerede et vendepunkt i hans liv. Til stede ved mødet var hans socialrådgiver og to pædagoger, ... Lidt inde i mødet ændrer RA pludselig attitude fra at være glad og forventningsfuld til at være negativ og ikke særlig samarbejdsvillig. Det hele ender med at man må afbryde mødet, som RA forlader i vrede. Efter nogle måneder lykkedes det for hans tidligere kontaktperson at få etablere en kontakt til ham og hun har held med at komme ind til det, som skulle vise sig at være en del af den egentlige årsag til hans problemer og grundet til at han havde forladt mødet på socialkontoret. Det viste sig at han 6 år tidligere var blevet udstødt af Jehovas Vidner ... Han fortalte at det efter nogle uger så småt var begyndt at gå op for ham, hvad det var der var sket ved det pågældende møde på socialkontoret. Selvom han havde set frem til mødet havde han alligevel følt at det hurtigt udviklede sig til en afhøring da de begyndte at spørge mere indgående til hans fortid, til familie osv. ... Det at han havde siddet med front over for hende og de to andre havde mindet ham om – kunne han se bagefter – dengang han ved et lukket møde i Jehovas Vidner var blevet krævet til regnskab for sin opførsel og holdninger, og efterfølgende var blevet udstødt af trossamfundet.«⁴⁴

⁴³ Vagttårnet 1. juli 1994, side 12.

⁴⁴ Henriksen, side 51.ff.

09.3 – Angstprocessen

Det sidste tema jeg her vil inddrage har jeg valgt at benævne som »angstprocessen« Denne angstproces bidrager til at belyse, hvorfor udstødelsen af mange opleves som en dødsdom og hvorfor mange udstødte fastholdes i denne oplevelse. Der er tale om en mental eller psykisk proces som aktiveres i individet når det befinder sig i et (uafklaret) spændingsforhold mellem Jehovas Vidners værdisæt og tolkningsrammer på den ene side og egne behov og ønsker (der er rettet mod noget uden for Jehovas Vidners univers) på den anden side. Dynamikken i angstprocessen er en kombination af kognitiv dissonans og følelsesmæssig ambivalens.

Hjørnestenen i angstprocessen er to læresætninger, som er uløseligt forbundet til det som individet har som autoritet eller (symbolsk) magt i sit liv. Den første er troen på at Jehovas Vidner er det eneste trossamfund, der har Guds godkendelse. Kun de medlemmer der er loyale Jehovas Vidner, når Gud indleder sin krig mod menneskeheden ved dommedag (Harmagedon), vil have mulighed for at overleve denne krig og få adgang til et evigt liv i det paradys Gud vil oprette på jorden. Den anden læresætning omhandler Vagttårnsorganisationen, og ledelsen (*Det styrende råd*) i særdeleshed som ses som Guds talerør her på jorden. Modsiges eller modarbejdes man denne ledelse, åbenlyst eller i det skjulte vil man pådrage sig Guds vrede.

Konsekvensen af disse læresætninger – i samspil med andre sociale reguleringsfaktorer er denne angstproces, som kan iagttages som er en slags 'blind lydighed'. Der udvikles en tankegang eller logik, der er selvregulerende og som ikke umiddelbart korresponderer med andre måder at tænke på. Angstprocessen kan defineres eller forklares på følgende måde: *at tænke egne tanker er det samme som at kritisere Vagttårnsorganisationen (Gud), at kritisere Vagttårnsorganisationen (Gud) er at synde, og bevidst synd fører til ens død og fortabelse.* Slutresultatet af denne proces er: *“at tænke, er at dø!”* Processen fremkalder angst – angst i forhold til sig selv.

Med “at tænke” menes der her først og fremmest at ræsonnere: evnen til at forholde sig kritisk til de informationer man får, nå frem til egne konklusioner på baggrund af egne holdninger, iagttagelser og overvejelser. Jehovas Vidner bliver ganske vist opfordret til refleksion og forholde sig kritiske i forhold til de ser og hører, men det er *altid* i lyset af tilkendegivelser som denne: *'Eftersom vi er syndere, vil vi være påvirkelige i en dårlig retning af det meste af det, vi ser og hører i det samfund der omgiver os. Alle påvirkninger, der har deres oprindelse uden for Organisation stammer fra en verden der regeres af Guds modstander Satan'.* Vagttårnsorganisationen betoner jævnligt vigtigheden af, at det enkelte medlem begrænser sine informationskilder mest muligt og holder sig til den litteratur og de informationer der kommer fra Vagttårnsorganisationen. At være sådanne 'anbefalinger' overhørig anses som udtryk for at medlemmet er ude på et skråplan, 'leger med ilden', så at sige.

”At tænke” har i denne sammenhæng også en anden og lige så væsentlig betydning: Det at lade personlige behov og/eller interesser gå forud for de religiøse pligter der påhviler Jehovas Vidner, eller at beskæftige sig med ting som ikke kan opfattes som ”regelret”

Angstprocessen

At tænkeer at kritisere
At kritisereer at synde
At syndeer at dø

af Jehovas Vidner (fx dyrke social samvær med ikke-Jehovas Vidner ("verdslige"). At handle på en sådan måde er for Jehovas Vidner det samme som fx at sige "Jeg ved bedre" eller "Det tager jeg ikke skade af", – hvilket i bund og grund er det samme som at være oprørske mod eller udvise en kritisk indstilling i forhold til de anbefalinger som Vagttårnsorganisationen udstikker. Af samme grund bliver Jehovas Vidner løbende mindet om at sympatier for det der er uden for Jehovas Vidner eller det at blive påvirket af "verdens ånd" bringer deres tro i en overhængende fare for at blive svækket, samtidig med at de underminerer grundlaget for deres frelse – lydighed mod Gud og Vagttårnsorganisationen. Sker det eller hvis vedkommende ikke gør noget for at eliminere den kritiske indstilling, vil det føre til en oprørske holdning mod Vagttårnsorganisationen, i praksis det samme som at synde mod Gud. Jehovas Vidners litteratur indeholder utallige advarsler om at de der har en oprørske indstilling, højst sandsynlig vil overtræde et eller flere bibelske principper før eller senere. – I begge betydninger af "at tænke" er det uundgåelige resultatet udstødelse, hvis vedkommende ikke forbliver inden for de rammer Vagttårnsorganisationen opstiller for medlemmerne af Jehovas Vidner.

At blive udstødt og dermed miste håbet om det evige liv i paradiset er for et Jehovas Vidne det samme som at dø allerede nu. For Jehovas Vidner er den udstødte allerede død, og for den udstødte betyder en udstødelse at blive tilskuer til livet. Jehovas Vidner opfatter deres håb 'om et evigt liv' som det at vente på det 'rigtige liv', det liv de virkelig skal opleve, hvad det vil sige at leve. Livet i dag er kun en skygge af det kommende. Som følge af den oplæring Jehovas Vidner gennemgår vil medlemmerne klynge sig til dette håb og det vil være forbundet med angst at miste dette håbet og dermed udsigten til det virkelige liv. For et Jehovas Vidne er et liv uden for Vagttårnsorganisationen værre end døden, fordi et sådant liv opfattes som tomt, meningsløst, uden mulighed for at et tilfredsstillende indhold. Livet uden for Jehovas Vidner vil kun være en påmindelse om døden.

»De fleste af os Jehovas Vidner er inderst inde bange. [.....] Frygten er ikke den naturlige guds frygt, men frygten for ikke at være med. Frygten for at blive sat udenfor. Frygten for ensomheden - at blive som "Palle alene i verden"! Frygten for, at din egen familie fornægter dig. Frygten for, at din egen kone eller dine børn ser på dig med blikket "du har svigtet os". Vi er i virkeligheden utrolig bange for døden. Det at skulle skue intetheden og ikke-eksistensen er for os en ubærlig tanke. [.....]

Derfor tror vi. Derfor adlyder vi. Derfor håber vi. Derfor sætter vi vor lid til håbets budbringer vort styrende råd. De giver os håb, og siger vi kan leve evigt, HVIS vi følger deres anvisninger. Dette kommer direkte fra Jehova gennem Jesus. Så håbet, som vi nærer medfører lydigheden.»⁴⁵

⁴⁵ Udtalt af en anonym Jehovas Vidne-ældste, som havde sendt et længere indlæg ud på en malingliste på internettet (www.jv-dialog.dk, 10/10-2002). I indlægget redegjorde han for hvorfor han havde skrevet indlægget og havde gjort det anonymt: *»Jeg er desværre ikke i en position, hvor jeg kan offentliggøre mit navn. Jeg har her skrevet ord og meninger, som i JV-sammenhæng vil være kætterske. Det er tanker, som ikke kan udtrykkes åbent. Det er tanker, som er forbudte. Det er tanker, som du må bøde for. Det er tanker, som du og din familie skal straffes for. Det er derfor kun skjulte tanker, jeg udtrykker. Af samme årsag ikke ord og tale, der er normalt i et JV-rum. For 1 - 2 måneder siden (da jeg sidst postede her regelmæssigt) modtog jeg også*

Når først angstprocessen er aktiveret er den ubarmhjertig i sin konsekvens. Angsten for at fejle betyder at Vidnerne bruger uforholdsmæssige mange ressourcer på at tænke og handle på en måde som gør at de vil blive accepteret af deres trosfæller og Vagttårnsorganisationen. Dette afføder igen angsten for ikke at være accepteret, ikke være god nok. For at fortrænge denne angst, udvikles et adfærdsmønster der indbefatter handlinger hvorved det er muligt at påkalde andres opmærksomhed og få så mange bekræftelser som muligt. En yderligere konsekvens af angstprocessen er at Vidnerne vil være overvejende tilbøjelige til at benægte deres personlige meninger, hvis disse er i modstrid med de holdninger Vagttårnsorganisationen udtrykker, at de ikke tør tage ansvaret for deres eget liv, et mønster de udstødte tager med sig efter de har forladt vagttårnsorganisationen, og som vil kunne iagttages i en lang række varianter.

Når et Jehovas Vidne er i tvivl i forbindelse med en beslutning der har et religiøst perspektiv vil de fleste Vidner først forhøre sig om, hvad andre mener, spørge dem til råds. Det naturlige for et Jehovas Vidne vil være at søge efter oplysninger i Vagttårnsorganisationens publikationer eller hos lokale menighedsældste. Vidnet får måske nok svar på sine spørgsmål, – men alligevel er der risikoen for angstprocessen forstærkes yderligere: angsten for at have overset noget, angsten for ikke at have fundet det rigtige svar, fx fordi man har spurgt forkert eller har glemt at nævne noget, angsten for ikke at gøre tingene godt nok, angsten for at spørgsmålene bliver opfattet som et udtryk for svigtende tro. Og søger Vidnet ikke svar i Vagttårnsorganisationens publikationer eller hos menigheds ældste, er det første skridt taget i retning af, at man 'er klog i egne tanker'. Og det vil sige at man egentlig kritiserer Vagttårnsselskabet for ikke at være god nok – og oprøret mod Gud er i gang!

Eftersom angstprocessen både påvirker og påvirkes af Jehovas Vidners verdensbillede, vil angsten være en styrende faktor og dermed vil den have en væsentlig indflydelse på individets selvforståelse og fastholde medlemmerne (og udstødte) i det livsmønster de er oplært med. Dette viser sig blandt andet ved, at normen for hvad der er godt og ondt, rigtigt og forkert, stadig vil være styret af en angst for at fejle – dvs. gå imod hvad Vagttårnsorganisationen definerer som normgivende – selv længe efter et brudt med Jehovas Vidner.

Når udstødte søger at opbygge et nyt socialt netværk har de denne 'reguleringsmekanisme' med sig, hvilket påvirker den måde de relaterer sig til andre mennesker på uden for Jehovas Vidner. Angstprocessen bidrager med en forståelse af, hvorfor mange udstødte har et ambivalent forholdt til deres tidligere tilværelse som Jehovas Vidne, selv når de giver udtryk for at de har fået gjort op med fortiden. De har nok forladt Jehovas Vidner og har måske også taget afstand fra det; men ikke desto mindre kan angstprocessen stadig fastholde dem i oplevelsen af, at det stadig er Jehovas Vidner *som har "sandheden,"* og/eller en sandhed, som de nødvendigvis må forsvare, når den bliver angrebet (for ikke at komme

til tider meget stærke modreaktioner fra andre fæller. Reaktionen som til tider har tangeret det direkte hadefulde og med ønsker om Gehennas ild over mit syndige hoved, min afsløring og eksklusion.

Jeg er såmænd bare et helt normalt menneske, og jeg ved også, at mange andre har tanker som mine. Den eneste forskel er, at jeg lægger disse tanker ud til offentligheden. Det gør jeg af nød, da jeg ingen anden mulighed har. Det kan IKKE drøftes internt. Jeg kender "gamet" og har derfor heller aldrig gjort det - så dum er jeg ikke. Jeg har kun haft valget enten at gøre det på denne måde eller holde min mund og leve med tavshedsens pris.»

under Guds dom).

Man kan fx iagttage/genfinde konsekvenserne af det sociale og magt-hierarki der er bygget op omkring forkyndebegrebet hos mange udstødte i form af en udbredt tilbøjelighed til at definere sig ved det "at gøre noget for andre", "den flinke", den der altid er der for at hjælpe. Der er en tendens til at lade relationerne til andre være bestemt ved præstationer, den udstødte er den der yder, den der hele tiden at skal udrette noget for at kunne acceptere sig selv som god nok eller kunne modtage andres anerkendelse som 'god nok', samtidig med at de ofte har vanskeligt ved at lade andre gøre noget for dem.

En anden konsekvens er, at udstødte oplever problemer når de befinder sig i sociale sammenhænge, hvor de ikke er bekendte med "de uskrevne love", eller hvor der er stiltiende aftaler om, hvem der gør hvad. De føler sig "uden for", som "forkerte". En måde hvorpå de kan afværge sådanne situationer er ved bringe sig i en position som den initiativtagende, eller den der altid er villig til at give ende hjælpende hånd. Den modsatte reaktion er den indesluttende, "den der går sine egne veje", den der "kan selv" ('jeg skal nok vise at jeg er god nok').

Ved at gentage disse sociale handlemønstre, bekræftes noget kendt, det der refererer eller associerer til den identitetsfølelse og selvforståelse, der er blevet opbygget inden for Jehovas Vidner. For både et Jehovas Vidne og en udstødt gælder det, at der sker en kognitiv og emotionel bekræftelse og genkendelse. Så længe denne balance opretholdes 'er alt godt' og den udstødtes afholder fra at tage livet på sig og leve det.

10 – At hjælpe udstødte og frafaldne

Hvad skal man være opmærksom på, når man skal eller ønsker at hjælpe tidligere medlemmer af Jehovas Vidner, der har psykiske/eksistentielle problemer som følge af følelsesmæssige konflikter i forhold til deres tro og de konsekvenser som udstødelsen har haft for dem?

Som udgangspunkt for at yde hjælp til udstødte bør man være opmærksom på, at en udstødelse hos Jehovas Vidner først og fremmest er *en psykisk handling, der har sociale konsekvenser* (og som efterfølgende får yderligere psykiske konsekvenser). Og ikke omvendt, som man måske skulle tro, en social handling, der har psykiske konsekvenser.

Når man betragter de problemer, som mange udstødte må kæmpe med, for eksempel tab af kontakt til familie og venner, er der en udpræget tilbøjelighed, også blandt de udstødte selv, til at se disse tab som det egentlige problem, at den udstødte føler sig isoleret. Naturligvis er det sin sag pludselig at stå uden et socialt netværk eller at det er kraftigt reduceret, men et socialt netværk kan genetableres ved en målrettet indsats og inden for et overskueligt tidsrum.

Det egentlige problem som manifesterer sig ved udstødelsen er i første omgang fremmedgørelsen mellem individet (den udstødte) og gruppen (Jehovas Vidner), og konsekvensen af denne fremmedgørelse: uforståetheden. Relativ kort tid efter udstødelsen manifesterer den egentlige fremmedgørelse sig i takt med at den udstødte socialiseres ind i sin nye sociale virkelighed uden for Jehovas Vidner. Den udstødte oplever nok et socialt tab, men den virkelige konfrontation og udfordring ligger i oplevelsen af at være uforstået som løbende giver næring til følelsen af fremmedgjorthed.

I nedenstående citat fra *Sisyfosmyten* belyser Albert Camus med sin kommentar omkring selvmordet på udmærket vis den problemstilling en udstødelse fremprovokerer og den udfordring der ligger i at frigøre sig fra en udstødelse.

»Man har for det meste behandlet selvmord som et socialt fænomen. Her vil vi tværtimod til at begynde med tale om forholdet mellem den individuelle tanke og selvmordet. En sådan handling modnes i hjertets hemmelige dyb på samme måde som et stort værk. Mennesket selv véd intet derom. En aften løsner han skuddet eller kaster sig ud. Jeg hørte engang om en vicevært, der havde begået selvmord, at han havde mistet sin datter fem år tidligere, at han havde forandret sig meget siden da, og at denne begivenhed havde "undergravet" ham. Man kunne ikke ønske sig et mere rammende udtryk. At begynde at tænke er det samme som at begynde at blive undergravet. Samfundet har ikke meget med denne første skade at gøre. Ormen må søges i menneskets eget hjerte.

Er det vanskeligt at bestemme det nøjagtige øjeblik, at følge de skjulte veje, der fører sindet til at vælge døden, er det til gengæld lettere at slutte fra selve handlingen til dens forudsætninger. At berøbe sig livet er til en vis grad, ligesom i melodramaet, det samme som at gå til bekendelse. Det er at bekende, at man er overvundet af livet, eller at man ikke forstår det. At leve er naturligvis aldrig let. Man vedbliver at udføre de fagter, tilværelsen forlanger af en, af mange grunde, hvoraf den vigtigste er vanen. Den, der frivilligt vælger døden, må, om også kun instinktivt, have erkendt denne vanes latterlighed og urimelighed, fraværelsen af enhver dybere mening med

tilværelsen, det fuldstændig forrykte ved det daglige jag og lidelsens nytteløshed.

Men hvad er det da for en ubestemmelig følelse, som berører ånden den søvn, den behøver for at leve? En verden, som man kan forklare, føler man sig hjemme i, selv om forklaringen ikke holder stik. Men i et univers, som pludselig berøves enhver illusion og enhver mening, føler mennesket sig som en fremmed. Der findes ingen vej ud af denne landflygtighed, som hverken rummer erindring om noget tabt fædreland eller håb om noget forjætted land. Denne kløft mellem mennesket og dets tilværelse, mellem skuespilleren og kulisserne, er det, som i egentligste forstand er årsag til følelsen af absurditet. Og eftersom alle normale mennesker på et eller andet tidspunkt har overvejet at tage sig af dage, vil man uden yderligere forklaringer indse, at der er en direkte forbindelse mellem denne følelse og længselen mod tilintetgørelsen.»⁴⁶

Albert Camus demonstrerer med sin kommentar omkring selvmordet på udmærket vis den problemstilling en udstødelse fremprovokerer: fremmedgjortheden og uforståetheden; både det at den udstødte ikke forstår det nye der omgiver ham/hende, og alt det/de nye, der ikke forstår den udstødte. Camus beskriver også meget rammende problemets kerne i den udstødtes situation: Tabet af en virkelighed der kan forstås og forklares. Men også, og nok så vigtigt, tabet af følelses 'at høre til', en ny aktualitet, som Camus illustrerer med forholdet mellem skuespilleren og kulissen. Den værdireference som den udstødte tager med sig, er uanvendelige i den virkelighed, der er gældende uden for Vagttårnsorganisationen og Jehovas Vidner.

Jeg vil kort vende tilbage til mit tidligere udsagn oven for, at udstødelsen først og fremmest bør anskues som *en psykisk handling, der har sociale konsekvenser*. Forud for og i forbindelse med en udstødelse vil man ofte erfare, at der er sket en holdningsændring hos den udstødte, hvor det er det *handlende* individ der træder i fokus, frem for det *afventende* individ.⁴⁷ Der sker et skift i personens selvoplevelse, en bevægelse fra den tilpassende 'vi-bevidsthed' til den selvrealiserende 'jeg-bevidsthed med hensyn til følelsesmæssige behov følelsesmæssige tilkendegivelser. Denne proces svarer i princippet til den finder sted ved indlemmelsen i Jehovas Vidner, som tidligere beskrevet i kapitlet "Indlemmelsen i Jehovas Vidner og socialiseringen". Det betyder dog ikke at personen har frigjort sig fra Jehovas Vidners værdigrundlag, men at den personlige behovstilfredsstillelse har ændret betydning.

Den holdningsændring som begynder forud for en udstødelse indebærer at der udvikles en fremmedgørelse hos individet i forhold til gruppen, som siden – primært efter udstødelsen, bevirker at en følelse af uforståethed begynder at gøre sig gældende. Krisen, der opstår i forbindelse med en udstødelse, eller i forlængelse af den, er således ikke forårsaget af selve den udstødseshandling, som han/hun er genstand for, men den manifesterer sig i forbindelse med udstødelsen.

Oplevelsen af fremmedgjorthed og uforståethed kan – både før og efter en udstødelse

⁴⁶ Camus, side 12-14.

⁴⁷ Udtrykket '*det handlende individ*' dækker over den holdning, at den pågældende person i stigende grad begynder at danne sig sine egne holdninger og handler i overensstemmelse med disse, - også selvom de måtte være i konflikt med de holdninger eller regler som gældende inden for Jehovas Vidner. '*Det passive individ*' henviser til den grundholdning, som er gældende inden for Vagttårnsorganisationen, og som Jehovas Vidner selv beskriver med ordene, at '*man ikke må gå foran organisationen*', dvs. at man fx i tvivlsspørgsmål altid bør/skal afvente en tilkendegivelse fra Vagttårnsselskabet, frem for at gøre, hvad man selv mener er rigtigt eller forkert.

– fortrænges for en tid gennem aktivitet, eksempelvis ved at hengive sig til noget ”meningsfyldt”. Før en udstødelse kunne der være tale om en øget indsats i fx missionsarbejde eller andet frivilligt arbejde inden for Vagttårnsorganisationen (eksempelvis deltagelse i byggeaktiviteter) eller efter udstødelsen kunne det fx være politisk eller socialt arbejde. Men før eller siden vil denne følelse vende tilbage i takt med at ”begejstringen” for det nye fortager sig, eller konflikter opstår på grund af en utilstrækkelig eksistentiel reference. (Jfr. afsnittet om *overgangsfænomener* i kapitlet ”Den psykiske og sociale krise efter udstødelsen”, side 35.f)

Ved et skift til en anden kirke eller religiøs bevægelse umiddelbart efter et brud med Jehovas Vidner kan problemerne synes at være løst. Vedkommende er gået fra et tilhørsforhold til et andet med ’troen’ i behold. Men ofte er der snarere tale om, at den udstødte bruger et nyt tilhørsforhold til at fortrænge eller bortforklare de indre konflikter efter en som blev synlige i forbindelse med udstødelsen, hvorved det nyvalgte bliver en flugt, frem for at se realiteterne i øjnene.

Et grundlæggende problem er, at den udstødte sidder inde med en eksistentiel reference-ramme og værdigrundlag, som ikke umiddelbart kan anvendes, og derfor vil det han/hun foretager sig, før eller siden opleves som uden dybere mening eller direkte absurd. Derfor vil man også kunne opleve at mange udstødte forbliver udstødte i en eller anden grad, så længe der kun ydes hjælp, der er socialt orienteret, det vil sige hjælp der kun har som sigte at opbygge et nyt socialt netværk. Jeg har oplevet eksempler på mennesker der har levet som udstødte i op til omkring 20 år, uden at være i stand til at afslutte udstødelsen. De forbliver ikke kun som udstødte fra Jehovas Vidner, men vedbliver også med at leve som isolerede i forhold til samfundet.

Det er min erfaring, at i de tilfælde, hvor man har taget udgangspunkt i udstødelsen som en psykisk handling, og ydet hjælp til at få afklaret forholdet til fortiden, livet som et Jehovas Vidner og de problemer der ligger i en psykisk assimilering, kan de sociale problemer i mange tilfælde løses uden at der er behov for en ekstraordinær indsats på dette punkt, fordi den udstødte er blevet hjulpet frem mod ”at blive herre i eget hus”.

10.1 – At hjælpe er at forstå

»Hvis det skal lykkes mig at føre et menneske mod et bestemt mål, må jeg først selv finde derhen, hvor han befinder sig, og begynde lige dér. Den som ikke kan det, snyder sig selv, når han tror, at han kan hjælpe andre.

For at hjælpe nogen må jeg visselig forstå mere, end han gør men først og fremmest forstå, hvad han forstår. Hvis jeg ikke kan det, så hjælper det ikke, at jeg kan og ved mere.

Vil jeg alligevel vise, hvor meget jeg kan, så skyldes det, at jeg er forfængelig og hovmodig, og at jeg egentlig gerne vil blive beundret af andre i stedet for at hjælpe.

Al ægte hjælpsomhed begynder med ydmyghed over for den, jeg vil hjælpe, og dermed må jeg forstå, at dette med at hjælpe ikke er at ville herske, men at ville tjene.

Kan jeg ikke det, kan jeg heller ikke hjælpe.»⁴⁸

Når man yder hjælp til udstødte, er der nogle forhold man skal være opmærksom på. Det første vedrører den der hjælper, hvor der ofte kan iagttages en tendens til at mene, at det er vigtigt at kunne ”rumme” den udstødte. Dette er vigtigt, men det har kun værdi, så længe man er opmærksom på, i hvilket omfang den udstødte kan rumme ”hjælperen”, og den hjælp der ydes. En faldgruppe er her, en tilbøjelighed til at formidle egne ideer, meninger og erfaringer, men glemmer indlevelsen i den udstødtes situation og følelser. Som en udstødt har fortalt: *’De har været utrolig hjælpsomme, og det er jeg naturligvis taknemlig for, men nogen gang blev selv deres hjælpsomhed og gæstfrihed bare for meget. Nogen havde jeg bare brug for at være alene og få bearbejdet de mange nye indtryk.’*

10.2 – Når hjælpen ydes

Jeg vil i det følgende fremsætte nogle råd med hensyn til nogle af de ting man skal være opmærksom på når man har kontakt med udstødte, og i et vist omfang også tvivlende medlemmer.

10.2.1 – Undlad at tale dårligt om Jehovas Vidner

Med dette mener jeg ikke, at man skal undlade udtrykke sin personlige mening om Jehovas Vidner eller stille kritiske spørgsmål til den udstødte, men at man skal være opmærksom på, *hvordan* man udtrykker sine synspunkter, samt *hvad* der ligger til grund for ens kritiske spørgsmål. Det er kun de færreste uden for Vagttårnsorganisationen, der ved hvad Jehovas Vidner er, hvad de tror på og hvordan de lever. Udtalelser eller kritik, der udspringer af uvidenhed eller en fordomsfuld holdning, vil i mange tilfælde betyde at den udstødte går i en ’forsvarsposition’. Hvad man dybest set opnår er at bekræfte den udstødte i det han/hun tidligere har lært om mennesker, der ikke er Jehovas Vidner.

Dem der er opvokset i Jehovas Vidner eller som har været medlemmer i en længere årrække, vil for de fleste vedkommende have en lang række af gode minder og oplevelser, og dem er der ingen grund til at ignorere eller indirekte nedgøre ved at rette en unuanceret

⁴⁸ Nudansk oversættelse af Søren Kierkegaard "Synspunktet for mit forfatterskab", 1848, Samlede værker bd. 18, Kbh. 1964, s. 96f.

kritik mod Jehovas Vidner. Man bør erindre sig, at mange udstødte og frafaldne i perioder føler sig fanget i et ubehageligt dilemma. På den ene side vil de gerne lægge deres liv inden for Vagttårnsorganisationen bag sig, men samtidig er gode oplevelser og minder, som de ikke har lyst at glemme. En nuanceret kritik kunne bidrage til, at de får en følelse eller oplevelse af, at de nu også mister det sidste de har, de gode oplevelser der trods alt også har været der.

For dem der er konverteret, uanset hvor lang tid de har været Jehovas Vidner, så må man heller ikke glemme, at de næppe havde tilsluttet sig Vagttårnsorganisationen, hvis den ikke kunne dække et eller flere behov hos vedkommende i konverteringsperioden og som medlem. Og her kan fx en nuanceret eller fordomsfuld kritik af Vagttårnsorganisationen – over for en udstødt der ikke er følelses- og holdningsmæssigt afklaret – ofte have den effekt, at det fremkalder en skamfølelse hos vedkommende, hvilket blot gør det endnu vanskeligere for den udstødte at tale om de problemer eller følelsesmæssige konflikter som vedkommende måtte have.

10.2.2 – Vær opmærksom på sproget

Opmærksomheden omkring sproget og sprogbrugen er en problemstilling det er vigtigt at være opmærksom på inden for social- og sundhedssektoren, fx for socialrådgivere, pædagoger, læger, psykologer, psykiatere, m.v.

Sproget som kommunikationsmiddel er et område, der ofte giver anledning til problemer og misforståelser, både med hensyn til at forstå udstødte og med hensyn til de udstødtes evne til at gøre sig forståelige, udtrykke tanker og følelser. I kommunikation med udstødte vil det ofte være nødvendigt med afklarende spørgsmål for at sikre at man forstår og har forstået hinanden korrekt. På en række områder er udstødte begrænset/hæmmet i deres sproglige kommunikation, i deres formåen med hensyn til at udtrykke deres følelser nuanceret.

To klassiske eksempler på følelser eller stemninger, hvor udstødte har vanskeligheder med at udtrykke sig nuanceret er “glad/lykkelig” og “vred/gal”. Disse ord skal dække et helt register af følelser eller stemninger. Hvis et Jehovas Vidne eller en nylig udstødt siger at han/hun er “glad/lykkelig”, så kan det dække over det at være, begejstret, fornøjet, glad, henrykt, kåd, (jublende) lykkelig, munter, opstemt, salig, sorgløs; disse nuancer, som ord, er ikke ukendte for Jehovas Vidner, men anvendes kun sjældent i kommunikativ form, da det nemt ender med “at man bliver for følelsesladet”, underforstået at man overfladisk, umoden, holdninger der er dybt indgroet i Jehovas Vidner og for mange udstødte i adskillige år efter deres udstødelse.

Med hensyn til det at blive “vred/gal”, dækker det på sammen måde over en række følelser eller stemninger, så som det at være aggressiv, arrig, fortørnet, gal, gnaven, harmfuld, opbragt, ophidset, oprørt, vred. Det skal her også bemærkes, at “vred/gal” for Jehovas Vidner er noget man bliver, underforstået at det er kortvarigt, ikke noget man kan være i mange timer eller dage. At være “vred/gal” er noget man udtrykker, ikke en tilstand man kan være i. Hvis et Jehovas Vidne ikke kan beherske sine følelser på dette område, vil

han/hun blive betragtet som umoden, en der ikke kan kontrollere sine følelser, som “en der giver efter for kødet”, hvilket betyder en der lader sig styre af sin syndighed, og derfor er et potentielt offer for at komme/være under satanisk indflydelse, påvirket af en verdslig ånd, som Jehovas Vidner udtrykker det.⁴⁹

Med sproget hører også samtalen, hvilket i særlig grad har betydning for dem der kommer i kontakt med de udstødte, der søger hjælp og/eller er i krise. Der er især to vendinger, som ikke umiddelbart virker problematiske, men hvor man bør være opmærksom på hvordan den udstødte reagerer og svarer. Det drejer sig om spørgsmålene »Hvad har du oplevet siden sidst?« og »Har du nogle venner som du kan snakke med?«

Det første er spørgsmål som: *»Hvad har du oplevet siden sidst?«* Jeg har talt flere udstødte, der har opsøgt enten psykolog eller psykiater og som har reageret meget stærkt når de får sådanne spørgsmål. Reaktion har ofte været vrede, som de har rettet indad. Som en sagde: *»Jeg føler mig utrolig dum når han [psykologen] spørger mig på den måde. Hvad skal jeg svare? Selvfølgelig har jeg oplevet meget, men jeg kan ikke komme i tanke om noget, der har med mine problemer at gøre. Og jeg har heller ikke lyst til at skulle stå til regnskab for alt hvad jeg har foretaget mig. Selvom man går til psykolog har man vel lov til at have noget for sig selv. Måske er det med psykologen en kæmpe misforståelse, for de forstår jo alligevel ikke hvad det er man har været igennem. Hvad skal jeg bruge sådan et spørgsmål til? Det løser jo ikke mine problemer.«*

Spørgsmål som *»Hvad har du oplevet siden sidst?«*, spørgende sætninger der er tilbageskuende og som indeholder ord som “sidste tid”, “sidste dage”, eller “senere tid” indeholder for en udstødt associationer til Jehovas Vidners forestilling om verdens forestående undergang ved dommedag. Sådanne ord er for den udstødte en påmindelse om, at han/hun afventer sin “henrettelse” for sit oprør mod Gud.

Det andet spørgsmål er: *»Har du nogle venner som du kan snakke med?«* Termen “venner” er stadig meget anvendt inden for Jehovas Vidner, som udtryk eller betegnelse for trosfæller. Anvendelsen af begrebet “ven” har heller ikke det samme indhold, som den måde det anvendes uden for Jehovas Vidner – det svarer nærmest til det man normalt vil betegne som en “bekendt” eller “god bekendt”. Det bedste vil være at bruge spørgsmål, der er nærmere på virkeligheden: *»Har du nogle gode bekendte som du kan tale med?«* Herved opnår man to ting: For det første undgår man at vække angst, ved at anvende et ord der skaber associationer om et tilhørsforhold til Jehovas Vidner, et tilhørsforhold der ikke længere eksisterer. For det andet er der mulighed for at man kan få den udstødte til at reagere på “bekendte”, hvis han/hun betragter disse som “venner”. – For dem der først er konverteret til Jehovas Vidner som voksne er dette problem knap så udtalt, da de fra deres tidligere liv vil være intuitivt vidende om, hvad et venskab er og indebærer, noget som er ukendt for dem der er opvoksede i Vagttårnsorganisationen, fordi angiverpligten vanskeliggør dannelse af (egentlige) venskaber. Den basale tillid og fortrolighed, som er kende-

⁴⁹ Det er dog muligt for Jehovas Vidner at få afløb for deres vrede ved hjælp af legitim overføring eller forskydning, i det medlemmerne opfordres til at hade de udstødte med et inderligt had. Vagttårnet for 1. oktober 1993 taler for eksempel om betydningen eller vigtigheden af at hade udstødte/frafaldne med et ”fuldkomment had”.

tegnet ved venskabet, anses for blandt Jehovas Vidner som en potentiel grobund for oprør, frafald og dermed en dødstrussel.

10.2.3 – At give plads, rummelighed hos hjælperen

En måde hvorpå man kan være hjælpe udstødte er ved at give dem mulighed for at tale frit, fortælle om det de har været igennem, og stille afklarende spørgsmål til det man ikke umiddelbart forstår, uden dog at blive for deltaljeret. En af de vigtigste funktioner ved at udstødte får mulighed for at udtrykke sig er, at de ikke skal tales om hvad der forventes, men at de får udviklet en "legeplads" eller et rum, hvor de "uforpligtende" kan øve sig i at genopdage sprogets muligheder til at udtrykke deres *egne* tanker og følelser, samt få sat ord på det de har gennemlevet i forbindelse med deres udstødelse. Det er for de fleste udstødte en vanskelig proces, specielt fordi det i begyndelsen indebærer tilsyneladende endeløse gentagelser.

Parallelt med denne sprogliggørelse udvikles behovet for forklaringer på ikke blot de religiøse problemstillinger der førte til udstødelsen, men også de uafklarede religiøse spørgsmål som opstår efter udstødelsen. Samtidig er der behovet for en afklaring eller forklaring på de psykiske reaktioner, behovet for at se en normalitet i den måde de reagerer på, selvom det umiddelbart kan virke uhensigtsmæssigt i forhold til deres nuværende liv og i forhold til det omgivende sociale miljø. Her skal man dog ikke lade sig skræmme af, at udstødte generelt i en lang periode efter udstødelsen kan være meget skeptiske over for nye holdninger og situationer, som af dem opleves at indebære en eller anden form for kontrol, ligesom der kan være en tendens til at ville efterkontrollere alt, hvad de bliver fortalt. Denne skepsis vil fortage sig i takt med at de lærer og bliver fortrolige med det at vise og blive vist tillid.

Jeg vil i denne forbindelse pege på nogle punkter, hvor udstødte ofte bliver misforstået eller misforstår andre. Selvom det kan iagttages hos stort set alle udstødte har jeg observeret det som et dominerende problem blandt par, hvor det kun er den ene der har haft en fortid i Jehovas Vidner, og specielt i det første forhold og i de første år efter udstødelsen.⁵⁰

At udtrykke sin mening: I dette ligger der to elementer. For det første, det at have en *mening*, og for det andet, det at *udtrykke* den. Med hensyn til det at have en personlig mening, vil mange udstødte i en lang periode have behov støtte sig til andres meninger, ligesom der kan være en udtalt tendens til ofte at skifte mening eller synspunkt. Det vil umiddelbart kunne tolkes som uselvstændighed, umodenhed, afhængighed af andre. Det er dog min erfaring at det der sker er at vedkommende har behov for at støtte sig til andres meninger, ikke for at kopiere, men for bruge disse meninger som en midlertidig erstatning for Jehovas Vidners tro og lære, for at have noget at orientere sig ud fra, som ikke hidrører fra Vagttårnsorganisationen. (Ud fra denne betragtning er der således tale om et overgangsfænomen, jfr. kapitlet *Den psykiske og sociale krise efter udstødelsen*, side 35) I takt med at

⁵⁰ Seks par som jeg har haft i rådgivning, samt 10-12 henvendelser fra samleverne til udstødte, hvor det har været årsag til væsentlige problemer. Det er dog særligt udtalt hos dem der er opvokset i Jehovas Vidner

de gør sig deres egne erfaringer, danner sig egne meninger, – og begynder at vedgå sig disse, er det at personens ”sande” Jeg så at sige begynder at træde i karakter.

Når det gælder det at *udtrykke* sin mening skal man være opmærksom på, at mange udstødte – selv når de er godt i gang med at danne deres egne selvstændige meninger (at de er langt inde i nyorientering og godt i gang med resocialiseringen (jfr. kapitlet *Den psykiske og sociale krise efter udstødelsen*, side 22.ff), kan have problemer med at udtrykke deres *personlige* mening. Det skyldes at de stadig følelsesmæssigt er tilbøjelige til at opfatte selv små og tilsyneladende ubetydelige, meningsforskelle, som kritik, at meningsforskelle er en udtryk for eller dækker over en antipati. Dette, kombineret med de problemer der knytter sig den sproglige kommunikation kan medvirke til at den udstødte trækker sig tilbage med en (ubegrundet) oplevelse af at være uønsket.

En variant på det at udtrykke sin mening er, *at bede om en andens mening*: Man kan opleve udstødte, specielt hvis de er usikre på sig selv, bede andre om at sige deres uforbeholdne mening om noget. Men her kan det ikke siges tydeligt nok: *Vær forsigtig!* Hvad det reelt dækker over er, at de ofte ikke ved hvad de skal mene, at de er bange for at gøre noget forkert, at de har brug for at blive bekræftede i det de allerede har gjort. Når der spørges på denne måde, kan det meget vel handle om, at det ikke er for at have noget at forholde sig til, ikke forholde sig kritisk til egne holdninger, men at ”overtage” meninger/holdninger så de kan overtage til erstatning for deres egne, at de ikke magter at skulle tage ansvar for deres handlinger, at de ikke ønsker at vedgå personlige ønsker eller behov.

Selskaber eller sammenkomster, socialt samvær: Her vil hovedparten i de første år være noget tilbageholdende og/eller tavse ved sociale sammenkomster. Jeg har ofte hørt fra udstødte, at det er blevet opfattet som om de var sure over et eller andet, at de har kedet sig. En generel årsag er at mange ikke har en positiv følelsesmæssig erfaring/ballast de kan tage med sig, når det gælder sådanne sociale sammenkomster og arrangementer, hvilket gør at mange vælger en ”observerende position”. Man skal erindre sig at den samværsform der er ved fester, fødselsdage, højtider, for udstødte kan være meget fremmedartet, noget som de er opdraget til at betragte som løssluppenhed, grænsende til det at henfalde til ”kødets gerninger” og dermed truende i forhold til vedkommendes frelse. Selvom de ikke længere har denne opfattelse, så skal de stadig lære mange nye sociale koder og regler for at kunne begå sig ved fx sociale sammenkomster, og for at de kan opfatte det som en god oplevelse og kunne lægge følelsen eller oplevelsen af fremmedgjorthed bag sig.

Når den udstødte begynder at etablere sig i en ny tilværelse uden for Jehovas Vidner er der tale om en proces der tager mange år. For dem som bliver en del af denne proces kræver det tålmodighed og rummelighed, fordi udstødte – specielt i de første år efter udstødelsen, kan handle og reagere på måder der ikke altid er umiddelbart forståelig. Ofte kan det synes

at de handler imod egne interesser – set fra vores synsvinkel. Og i den situation er det en kunst ikke at falde for fristelsen til at blive en erstatning for det de har forladt og blive definerende for deres nye liv.

Litteraturliste

Kilder: Vagttårnsselskabet

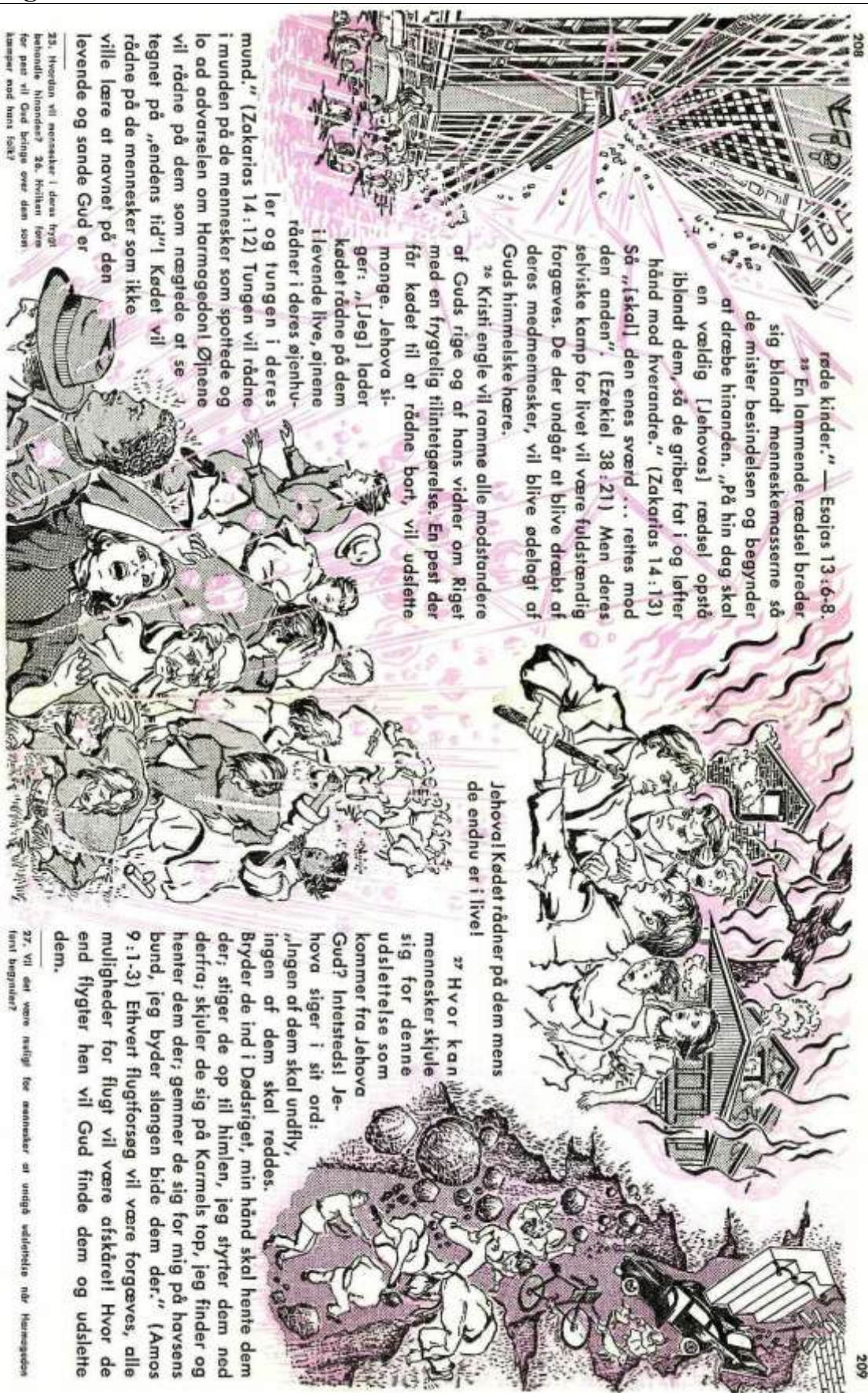
Fra det Tabte Paradis til det Genvundne paradis	Vagttårnet, 15. november 1985
Giv agt på jer selv og på hele hjorden (1991 udg.)	Vagttårnet, 1. oktober 1993
Hvordan man opnår et lykkeligt familieliv	Vagttårnet, 1. april 1994
Rigets Tjeneste, maj 1996	Vagttårnet, 1. juli 1994
Vagttårnet, 1. august 1952	Vagttårnet, 15. januar 1996
Vagttårnet, 1. maj 1981	Vagttårnet, 15. august 1997
Vagttårnet, 1. maj 1982	Vagttårnet, 1. september 1997
Vagttårnet, 1. juni 1983	Vagttårnet, 15. oktober 1998
Vagttårnet, 15. juli 1985	Vågn op!, 22. maj 1995

Kilder: Aviser, m.m.

Jyllandsposten, 19. juli 1992	Søndagsavisen, region 5, 24. maj 1992
Jyllandsposten, 26. juli 1992	www.jv-dialog.dk, 10/10-2002
“Så er der kaffe”, DK4, 23/10-1996	

Kilder: Bøger

- Camus, Albert: *Sisyfos myten*; Gyldendal 1992
- Geels, Antoon & Owe Wikström: *Introduktion til religionspsykologi*, Gads Forlag 2001.
- Gullestrup, Hans: *Kultur, kulturanalyse og kulturetik*, Akademisk Forlag, 2. udgave 1998.
- Herman, Jesper: *Mennesket i sproget*, Gyldendal 1992
- Henriksen, Søren Bo Rødgaard: *Pædagogens møde med religiøse afvigere*, Netbogklubben 2002
- Kierkegaard, Søren: *Synspunktet for mit forfatterskab*, 1848, Samlede værker, bd. 18, Nudansk oversættelse 1964
- Schein, Edgar H.: *Organisationskultur og Ledelse*, Forlaget Valmuen 1986.

Tegning fra *Tabte Paradis til det Genvundne paradis*, side 208-209

Fra brochuren *Evigt liv på jorden*, 1982, billede 28.

Tegning bragt i *Vagttårnet*, 1. september 1997, side 23